

ŽUPANJSKI ZBORNIK

ZAVIČAJNI MUZEJ
ŽUPANJA 1973.

ŽUPANIJSKI
ZBORNIK

ZNANOST
KNJIŽEVNOST
KULTURA

4

Županja
1973

Izdavač:
Zavičajni Muzej — Županja

Uredio redakcijski odbor:
Prof. Baotić Ivo, prof. Bašić Zlata, Gut Štefanija, Leaković Stjepan,
ing. Strepački Mijo, Tkalac Krunoslav

Glavni i odgovorni urednik:
KRUNOSLAV TKALAC

Slika na konicama:
Dudarov stan, ulje, 1957, Josip Babogredac

Mr DURO RAUŠ, dipl. inž. šum.

O tvornici tanina u Županji

Općenito o prilikama u šumarstvu Slavonije u drugoj polovici
19. stoljeća

Njemačka dužica počela se izrađivati u neznatnim količinama od 1—2000 akova godišnje po slavonskim šumama godine 1842. za prodaju u Banatu.

Godine 1850. izrađuje se dužica u okolici Komletinaca i Bošnjaka. Tek poslije 1850. počeli su njemačku bačvarsku građu proizvoditi u većoj količini po donjeposavskim šumama i to: Teuš iz Mitrovice, Knol iz Komletinaca, Banheyer iz Vukovara, Njerš iz Bošnjaka, i tako dalje.

Godine 1851. proizveo je poduzetnik Kotur iz Siska u Orljaku 800 m³ brodske građe, koju je prodao u Sisku za 1 for. po m³. Izrađeno je 30.000 podvaljaka (pragova) za željeznicu Bijela Crkva-Bazjaš. Od godine 1851-1854. izradio je Kotur u Orljaku i u susjedstvu otprilike 2.600.000 komada franc. dužica.

Eksploatacija šuma za francusko tržište obavljala se dolinom Kupe i Save, a usporedo s njom tekla je eksploatacija za njemačko i mađarsko tržište dolinom Drave kao i dublje u Slavoniju.

U Slavoniji su u to doba postojali za eksploataciju najveći šumski kompleksi, za koje je trebao veliki kapital. Zbog toga uskoro su dolazile strane tvrtke, njemački trgovci drvom. U tom poslu angažiraju se i domaći trgovci drvom kao i doseljenici Nijemci, te svi rade za velike njemačke tvrtke iz Regensburga, Beča i Budimpešte (Bićanić, 1951).

U Posavini, gdje su postojale šume Vojne krajine, izdavala se šuma na eksploataciju po manjim partijama. Počev od 1862. godine, šume su se naglo počele sjeći i haraćiti.

Godine 1871. odvojeno je od starih hrvatskih šuma 30.000 kj. u tzv. »šume krajiške investicionalne zaklade«.

Kada je nastupila konjunktura hrastovine, počele su se šume prodavati na licitaciji: tko da više!

Čijeni se, da je 1870. godine bilo u Posavini još oko 130.000 kj. starih hrastika, da bi koncem 1925. godine ostalo još samo 9.330 kj. (5.364 ha) a oko 19.000 starih hrastova te oko 984.000 m³ hrastova za tehničko drvo (Metlaš, 1926).

Stare slavonske hrastike stvarali su vjekovi, a čovjek ih je u samo nekoliko decenija potpuno iskorjenio.

U uskoj vezi s počecima intenzivnije eksploatacije šuma stoji i razvoj pilanske industrije, a nešto kasnije kemijske i ostalih industrija, koje su prerađivale drvo.

Prilikom spomenutih sječa i izradbe hrastovih trupaca i bačvar-ske građe (dužica) iskorišćavanje bijaše vrlo neracionalno, tako da su na sječinama ostajale goleme količine neiskorištenog materijala i otpadaka. To su bili kvrgavi dijelovi debala, panjevi, žile, gule i otpatci pri izradi dužica. Upravo ti dijelovi, stabla sadrže u sebi velike količine tanina.

Europa je u drugoj polovini 19. stoljeća već bila upoznata s vrijednosti slavonskih hrastika te se jako zainteresirala za njihovu eksploataciju.

U Županju su osamdesetih godina 19. stoljeća stigli Englezi, njih desetina, sve činovnici engleskoga taninskog koncerna, koji je tu želio sagraditi tvornicu tanina i od početni eksploatacijom taninskog drva slavonske hrastovine.

U Slavoniji i Srijemu bile su osnovane slijedeće tvornice tanina:

1. godine 1883. u Županji,
2. godine 1887. u Mitrovici,
3. godine 1889. u Đurđenovcu—Našice,
4. godine 1889. u Bekišću i
5. godine 1891. u Gunji (prestala radom 1892).

Najvažniji proizvođači taninskog ekstrakta u Europi bili su Francuska i Italija zbog svojih kestenovih žuma te Slavonija po bogatstvu svojih hrastovih šuma.

Naša industrija tanina bila je jedna od važnijih čimbenika domaće industrije što pokazuju i slijedeći podaci:

SLAVONIJA:	1900.	radnika	1910.	radnika
Tvornica tanina	4	1043	4	770

Izvoz se kretao od 1000-1300 vagone godišnje 25% tekućeg tanina. Najviše se izvozilo u Englesku, Holandiju, Njemačku i drugamo.

Tvornica tanina u Županji

I. period od 1883—1912. god.

Braum (Pola stoljeća šumarstva 1876—1926, str. 471), gen. direktor Sindikata »TANIN« d. d. Zagreb, zapisao je 1926. slijedeće:

»Prvu tvornicu hrastovog ekstrakta osnovalo je kod nas godine 1883. englesko društvo »The Oak Extraet Company Limited« u Županji (Slavonija) s dioničkom glavnicom od 70.000 funti sterlinga. Osnivači ove tvornice bili su Alfred Lafone, Foster Mortimore, Charles i David Miller. Gradnja ove tvornice započela je u maju 1883., te je stavljena u pogon u martu 1884. sa kapacitetom od 600 vagona 25% netrijeslovine. Godine 1890. povećana je tvornica na produkciju od 800 vagona, a godine 1900. na produkciju od 1200 vagona.«

Županja je izabrana, kao pogodni lokalitet, jer se u okolici tog mjesta u tamošnjim državnim investicionalnim kao i imovinskim šumama nalazila dovoljna količina tvornici potrebne sirovine, tj. različiti-

tih hrastovih otpadaka, a s druge strane je opet blizina Save osigurala tvornici potrebnu vodu te bijaše prikladna za transport gotovih proizvoda.

Tvornica prerađuje godišnje do 80.000 prm hrastovih otpadaka proizvedeći 6.000 tona tanina. Izvoženje tanina obavljalo se lačom do Siska, odande željeznicom na Rijeku, a zatim brodom u London. Ponešto se izvozilo također u Njemačku i Švicarsku.

Županja, Tvornica tanina, snimio amater 1936

Smještaj i položaj tvornice donosimo po prof. Gruberu 1957. godine koji je zapisao:

»Na ulazu u Županju, pored glavne ceste na prostoru od Save i savskog nasipa, današnje škole učenika u privredi, stadiona Sportskog kluba »Graničar i Doma kulture (kina) smjestila se nekadašnja velika

i impozantna tvornica. Iznad brojnih tvorničkih zgrada izdizala su se i dimila tri visoka dimnjaka, a uz lijepu upravnu zgradu, zgrade za direktora i činovnike, sve ukusno zasađeno lijepim drvodredima divljih kestena i platana. To je bila prva tvornica tanina na Balkanu i Hrvatskoj, u kojoj su se prerađivali hrastovi otpaci, i kemijskim putem iz njih crpio ekstrakt za štavljenje kože.

S druge suprotne strane ceste potezala se druga tvornica Ferdinanda Schwartza; tvornica buradi (bačava), koja je godišnje trošila jedan milion komada bukovih dužica i ponajprvo bila u kooperaciji, a kasnije u kombinatu s tvornicom tanina, kojoj je ova dogotavljala bačve, budući da se još tada tekući tanin samo u bačvama mogao transportirati i eksportirati. K jednoj i drugoj tvornici pritjecale su na preradbu drvene sirovine željeznicom, Savom i dugim kolonama seljačkih i transportnih kola.

Tvornica je podignuta u zapadnom dijelu Županje oko 300 m udaljenom od Save, na površini od kojih 8 ha. Do tvornice je vodio od Save, oko 300 m dugački most, koji je svršavao na okomito izgrađenoj glavnoj tvorničkoj zgradi. Tvornica se postepeno sve više šinila. Donosimo originalni opis dobivanja tanina, koji je u samoj tvornici tanina u Županji načinio predsjednik pokusne postaje za strojobravarstvo g. W. Eitner, on je spomenutu tvornicu potanje proučio 1886. godine, Evo tog opisa:

»Stupivši u prostorije tvornice — sa istočnog kraja, dolazimo ponajprije u kotlarnu (Kesselhaus), u kojoj se nalazi pet velikih parnih kotlova, sustava Duboisa. Kurenje biva isključivo izluženim drvom, koje se još u mokrom stanju sa ekstraktivnih posuda k pećim dovaža, gdje se na stubovnih roštiljih (Treppenrosten) vatre odmah spaljiva. Ta se uporaba izluženog sdrvlja pokazuje vrlo praktičnom, u koliko se kurenje tim materijalom bez ikakvih zaprieka obavljati može, dapače ono služi podjednako i za proizvađanje ogromnih množica para, kojih tvornica u razne svrhe potrebuje. Samo iznimice, pridaje se također i nešto malo ugljena.

U sliedećoj zgradi, umanjuje se uz silnu larmu i halabuku proizvodnji tanina namijenjeno drvlje. Umanjivanje biva posebnim strojem po popravljenom sustavu Riharda u Havru (Zerpleinerungsmaschine). Stroj imade jakost od deset konjiskih sila.

Extractija drvah biva u deset otvorenih kakah. Pet po pet tih kaca sačinjava jednu t. c. bateriju. Kace te imadu promjer od 4 m. uz visinu od 3 m. te obujam od 410 hl. Izluživanje trešća biva: polievanjem vrućom vodom, odnosno vrućom tekućinom (Brühe). Za provađanje tekućine (na dan 140.000 l.) radi posebni cmrk, svakih osam sati izprazni, te onda i opet iznovice napuni, to sljed spoja, od pet kaca u jednnu bateriju, drvo vazda punih 40 sati izluživanju podvrženo ostaje.

Kada se kace ispraznuju, tad se izluženo drvo odpremi do garištah, tekućina pako, koja gustoću od 21 (4-21) 2 stupnja po Baumè-u pokazuje, dolazi sada u t. z. decolorizacijslocal, nalazeći se na sjevernoj strani tvornice, gdje se čisti. Čišćenje to biva u osam kakah, od

kojih imade sadržinu od 16.000 l. polag sustava Gondola, uz primješa-
nja volovske krvi, čim se bojedisajuće tvari u prilično gustom talogu,
na dnu posude stalože.

Tako očišćena sada svjetla tekućina, odvaja se cmrkovi, a pre-
ostali talozi dolaze ponajprije u posebne zidane bazene, a zatim po-
sebnimi kanali u Savu.

Sada se preduzimlje sgušćivanje tekućine u posebnih strojevih
sa razrađenim zrakom, gdje kako je poznato, tekućine uz mnogo niže
toplina vriju, a po tom i brže izparuju.

U tu se svrhu upotrebljuju dva t. z. Duplisphära, koji svaki po-
trebuje posebni parostroj od 28 konjskih sila. Izparivajući aparati
(Eindampfapparate) mogu u jedan sat 5000 l. tekućine izpariti, te 500
l. tanina proizvesti. Kod izparivanja dobivena (sgustnuta) voda, upo-
trebljuje se opet za punjenje kotlova.

Tako dobiveni tanin, koji je na 25° Baumè-a sgusnut, dolazi sada
u posebne magaze, gdje se u posebnih reservoirnih hladi, a podjedno
još i konačno očisti.

Iz ovih reservoiria u lagvičke — prepunjeni tanin, dolazi i opet
u posebnu magazinu — odakle se onda izravno do parobrodah na Savi,
posebnim parostrojem privaža.

Osim rečenih aparata i strojeva, nalazi se u tvornici još jedan
priručni parostroj od trideset konjskih sila, za radnju kod glavnog
cmrka, koji uz djelatnost od 300 l. u minuti, tvornici potrebnu vodu,
posebnimi cieví iz Save dovađa, — osim toga još jedan drugi cmrk
— za nepredvidljive slučajeve, zatim dva priručna kotla, sa 30 m.
visokim dimnjakom, te dva cmrka za punjenje kotlova, uz djelatnost
od 14.000 l. u jednoj uri.

Isto tako imade tvornica posebne radionice za bravare, stolare
i t. d. tako, da se i veći popravci brzo u samoj tvornici i opet popraviti
uzmognu.

Tvornica radi danas bez prestanka, t. j. dan i noć sa dva odjela
radnika, po danu ih radi 120, po noći pako 40. Noćju razsvijetljena je
tvornica električnim svjetlom (po sustavu Siemens i Halske-a) sa 14
svietla i 40 svietiljka (Glühlampen).

Tvornica ustrojila jest nedavno također i svoju vlastitu bačvar-
nicu, gdje danas već 40 radnika radi, te gdje se ručnom radnjom na
dan sgotavlja do osamdeset lagva, sa sadržinom za 250 kg tanina. U
buduće uvest će se međutim i ovdje radnja parostrojem.

Tvornica izrađuje godišnice do 80.000 prostornih metara hrasto-
vih otpadaka.«

Kompanija je plaćala državi za 1 prm otpadaka 1 for., a prije-
voz sa sječine do tvornice stajao je daljnjih 1-1,5 for. po jedinici mjere.

U Šumarskom listu iz 1886. godine na str. 333 našli smo kratku
obavijest gdje piše: »...31. svibnja u tvornici tanina u Županji na-
stao je veliki požar te je tom prigodom strojarnica posve izgorila.«

Kako vidimo tvornica je imala i svojih poteškoća, no kako je
osnovana na čvrstom kapitalu, ponovno je restaurirana, i nastavila sa
radom. Cijene tekućeg tanina su na svjetskom tržištu varirale, ali je
kompanija zbog jeftine sirovine i radne snage uzmogla prebroditi sve
krize.

II. Period od 1912-1932. godine

Godine 1912. likvidirano je englesko društvo (nakon skoro 30 godina rada), te je tvornica prešla u posjed domaćeg društva s dioničkom glavnicom od milijun kruna, koja je godine 1916. povišena na dva milijuna, 1917. na 4 ml., 1920. na 6 mil. kruna, a godine 1924. na 3 mil. dinara.

Tadašnji članovi uprave i ujedno glavni dioničari »Dioničarskog društva za proizvodnju hrastovog ekstrakta, Županja« bili su Mavro Binder (predsjednik), Dragutin Binder (komer. ravnatelj), dr Lav Brandein, F. W. Hepburn (tehnički ravnatelj), Zoltan Polgar, dr Milan Schwarz i Hugo Weinberger.

»Dioničarsko društvo za proizvodnju hrastovog ekstrakta, Županja,« imalo je uz svoju tvornicu tanina i tvornicu bačava, koja je u prvom redu proizvodila bačve za vlastitu potrebu (kao ambalaža za tekući ekstrakt).

Uz tvornicu tanina preseljena je i izgrađena velika pilana tt. Binder i Polgar iz Zemuna (1915-1917.), koja je nakon dvije godine (1919.) do temelja izgorjela.

Tanin je u tijeku prvoga svjetskog rata bio važna sirovina i tvornica je stavljena pod državni nadzor. Pisane su i izdavane »Naredbe o prometanju kao i prijave zalihe hrastove i smrekove kore (treslovine), nadalje ekstrakta treslovog materijala.«

Da bi se nekako održale u svjetskoj konkurenciji tvornice tanina udružile su se u sindikatu »TANIN« d. d. Zagreb. To su bile Našička, Županjska i Mitrovačka tvornica tanina. »TANIN« d. d. je bio prodajni sindikat, osnovan g. 1919. u svrhu centraliziranja prodaje proizvoda spomenutih tvornica. Taj sindikat imao je po čitavoj Europi razgranatu izvoznu organizaciju.

Val naprednih radničkih pokreta zapljusnuo je i Županju. Tamo je postojala jezgra radničke klase baš u proletarijatu, zaposlenom u Tvornici tanina i bačava.

Radnik Andrija Kozarac je već 1918. godine u svom stanu uz pomoć svoga prvog suradnika Mate Pastuovića organizirao radništvo, u prvom redu iz tvornice tanina i bačava.

Radničke organizacije vodile su u Županji više štrajkova, (1919, 1920, 1924, 1926.) u znak solidarnosti sa štrajkom željezničara, ili su imali posve lokalni karakter, da bi se od uprave tvornice tanina postigle više nadnice i plaće, koje su stalno zaostajale za rastućom skupocinom.

Pustošenje slavonskih šuma nastavljeno je i nakon rata.

Pojavila se velika nestašica vagona za dovoz sirovine iz udaljenih krajeva i otpremu gotovih proizvoda, tako da je industrija tanina došla u takav položaj, da je mogla koristiti svega polovicu svojih kapaciteta. U takvim uvjetima životarile su tvornice u Slavoniji pa je jedna za drugom prestajala zauvijek radom.

LITERATURA

1. BIČANIĆ, R. (1951): Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750-1860), Zagreb.
2. BRAUN, F. (1926): Taninska industrija. Pola stoljeća šumarstva 1976-1926, Zagreb.
3. DEŽELIĆ, Stj. (1886): Engleska tvornica tanina u Županji, Kalendar »Dragoljub«, XXXIV, str. 75-76.
4. DIVLJAK, M. (1905): Drvarska trgovina, Šumarski list, godište 29. str. 152, 251, Zagreb.
5. ĐURAŠEVIĆ, A. (1970): Industrijski razvitak Slavonije, I. znanstveni Sabor Slavonije i Baranje, str. 403, Osijek.
6. ENGEL, A. (1838): Ungars Holz-Industrie und Holzhandel. Wien.
7. GRUBER, S. (1959): Nekadašnja tvornica tanina u Županji, Tvornički list šećerane Županja, br. 10, Županja.
8. Gruber, S. (1967): Počeci radničkog pokreta i komunističke partije u županjskom kotaru, Županjski zbornik Matica Hrvatska, br. 1, str. 97-101, Županja.
9. GRUBER, S. (1967): Knonologija događaja iz prošlosti Županje, Županjski zbornik Matica Hrvatska, br. 1, str. 160-166.
10. KAPOSI — UGRENOVIĆ, (1922): Naša industrija tanina, Šumarski list, br. 1 str. 19, Zagreb.
11. KESTERCANEK, F. (1887): O dobivanju tanina iz hrastovine, Šumarski list br. 4, str. 161-162, Zagreb.
12. KRESIĆ, M. (1897): Milenijska izložba Kraljevine Ugarske 1896. Zagreb.
13. LAKATOS, J. (1924): Industrija Hrvatske i Slavonije, str. 69-180, Zagreb.
14. METLAŠ, J.: Slavonske stare hrastove šume. Pola stoljeća šumarstva 1876-1926. str. 416-440, 1926., Zagreb.
15. PEKIDER, G. (1883): Sume i kemična industrija, Šumarski list br. 3, str. 126-140, Zagreb.
16. RADOŠEVIĆ, M. (1891): Pabirci na šumarsku povjest hrvatsko-srpskih šuma, Šumarski list, br. 8, 9, 10, 11, 12, Zagreb.
17. RADOŠIĆ, M. (1892): Pabirci za šumarsku povjest hrvatsko-srpskih šuma (Svršetak), Šumarski list, br. 1, 2, 3, Zagreb.
18. RAUS, Đ. (1971): Sume Slavonije i Baranje od M. A. Relkovića do danas. Referat održan na Simpozijumu u Našicama, Zagreb, (rukopis).
19. SELAK, J. (1926): Razvitak naše drvne industrije. Pola stoljeća šumarstva 1976-1926, str. 441-450, Zagreb.
20. TKALAC, K. (1969): Vijesti iz Županje r proljeće godine 1897. Županjski zbornik Matica Hrvatska br. 2, str. 198-199, Županja.
21. VANIČEK, F. (1875): Specijalna povjest vojne krajine (Specialgeschichte der Militargrenze, II) Wien.
22. VRBANIC, F. (1900): Prilozi gospodarskom razvoju hrv, slav. Krajine u 19. vijeku, Rad JAZU, knj. 144, Zagreb.
23. VUKA, J. (1907): Osvrt na šumsko industrijalne prilike. Šumarski list str. 221-229, Zagreb.
24. WEXBERGER, Z. (1926): Drvo kao sirovina u kemijskoj industriji, Pola stoljeća šumarstva 1876-1926, Zagreb.
25. Die Gewinnung von Eichenholzextract in Slavonien. Oesterreichische Forstzeitung, no 148, 1885.
26. Dobivanje tanina iz hrastovih odpadaka. Šumarski list, 1885, br. 12 str. 504-505, Zagreb.
27. Drvotržci i prodaja taninskog drva, Šumarski list 1902. br. 4, str. 237-42 i 297, Zagreb.
28. Iz izvješća trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku, Šumarski list 1895, br. 7, str. 287, Zagreb.
29. Iz Županje, Šumarski list 1886 br. 11 str. 503, Zagreb.
30. Nešto iz šumarske statistike Hrvatske i Slavonije, Šumarski list, 1902. br. 9 i 10, str. 636-639, Zagreb.
31. Nova tvornica za proizvodnju tanina, Šumarski list 1887, str. 494-495, Zagreb.

32. Opet jedna tvornica tanina, Šumarski list 1889, br. 5, str. 220, Zagreb.
33. O važnosti industrije po šumsku privredu, Šumarski list 1887, br. 6, str. 257-261, Zagreb.
34. Požar u tvornici tanina u Županji, Šumarski list 1886, br. 7 str. 333, Zagreb.
35. Proizvodnja tanina iz johovine, Šumarski list, 66: 206, 1942. Zagreb.
36. Stanje industrije drva g. 1903., Šumarski list 1905., str. 120, Zagreb.
37. Statistički pregled Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1895, Zagreb.
38. Statistički atlas Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1875—1915, Zagreb, 1917.
39. Šumarska i ina industrijalna poduzeća u Slavoniji. Šumarski list 1903, br. 2 str. 90—96, Zagreb.
40. Tvornica tanina u Županji. Šumarski list 1883, br. 4, str. 193, Zagreb.
41. Tvornica tanina u Županji i haraćenje šuma, Šumarski list 1885, str. 344, Zagreb.
42. Tvornica tanina u Županji, Šumarski list 1886, br. 1, str. 33—37, Zagreb.
43. Tvornica tanina u Županji, Obrtnik, III 1886, br. 2 str. 11—13,
44. Tvornica za proizvodnju tanina u Slavoniji. Šumarski list 1891, br. 3 str. 144, Zagreb.
45. Tvornica tanina u Mitrovici ostaje, Šumarski list 1908, br. 3, str. 120, Zagreb.
46. Tvornica tanina u Županji, Šumarski list 1912, br. 2, str. 73—77, Zagreb.
47. Umro je Nikola Čilić, ravnatelj tvornice u Županji. Hrvatski Branik, br. 18, 1901.
48. »Vijenac« iz 1887.

MARTIN ROBOTIC

Poslije otkaza

Tamo gdje Sava jače zakreće i u širokom obluku obilazi parče besplodne zemlje, obrasle trnom i vrbom, nastavane jatima ptica i zeceva, tamo na zaokretu ubrzava svoj brzi tijek i juri dalje kroz slavonsku stepu noseći sa sobom miris ravnine i zrelih plodova, što u hrpama podalje obale naslagani leže. Niska je Sava za ljetnih dana — zeleni se žurna voda, a bjelogrivi valovi, što se dižu, i ne vide onih kupova i krstova ljetine, koja čeka, da je seljak odveze i ovrši. Valovi su maleni, tamnozeleni, sa bijelim čipkama pjene obrubljeni i brzaju kao i malene, srebrne ribice pod vodom, što bješe pred većom ribom — tako i val zamiče preko vala u stravi pred pobjedonosnim vjetrom. Vjetar, što jače šumi i zavija na okuki, sagiblje vrbe i ždere orunjenu obalu, pišti u krošnjama i udara u vesla. A pod njegovom magičnom snagom dižu se valovi, valjaju se u propanj i streme naprijed, regbi hoće da skoče, da viknu i preskoče obalu i nasap, i kao ono proljećem da provale daleko preko naspas u mirna naselja i probudene usjeve, da prolome šumu i preknile polja noseći u svom olujnom huku krič straha i snaga rušenja i bune.

Predveče smiruje se Sava — lagano valovlje trepti ponad glatkog ogledala vode i muti mu lijepo lice; ljubičaste sjene oniskih vrba i iva padaju daleko preko zakravljene vode i u jarkom smiraju sunca crtaju se na plavoj pozadini crne konture večernjih, patničkih sjena. Jedan drugi čun i prevozač u njemu stoje mirno u sjeni, vrškom čuna nasukani na pijesak obale pličine. Vesla miruju, samo pokatkad udari o njih koji zaostali smioní mali val, da se i on razbije u tisuću bisera. Prevozač reći bi zadrijemao je, ali čim čuje glas trza se, hvata vesla i u kosom kretanju siječe povećernju raskoš blistavila, kojom se okitila Sava. A glas zove, bez prestanka, jednolično, otegnuto i dugo.

— O—o—oj! Mitre, oj!

Mitar se i ne odazivlje, ta šta će, nije još tako mrak, da ga onaj s druge obale ne bi primijetio. A on je već došao do pol Save i traži pogledom onoga, što više i što bi htio da pređe. Sunce mu bliješti u očima, on mršti obrve i podnima glavu, ali ne može ništa da vidi. Sunčev žar i krv razlili se, pa mu zasuli oči bljeskom i zlatom. Sve je oko njega u jednoj plimi rastopljenog i žitkog karmina uz prisustvo žara i svjetlosti. I Mitar ne može inako, nego diže ruku povrh čela i gleda. Gleda prijeko i nazire onoga, što više. Kao da taj nije sam: sve oko njega crni se i miče. I dobro vidi starac Mitar, ne varaju ga oči. A i zna on, da je sad vrijeme, da dođu.

Pod vrбом, koja lista još jedino na vrhu i proljećem se osipa ondje macama i mirisom, a inače je suh kostur drveta, bez kore, izjedena, izobličena, kao prilika ljudskog života, izjedena brigama, mukom i trudom, a pod starost prezrena, ostavljena i zapuštena — pod tom aveti skupila se četa radenika, što ostavljaju tvornicu i žele preko. Garavi i crni od rada i dima, sa sumornim licima i nestrpljivim kretnjama, čekaju čun, koji prilazi već sasvim blizu i gleda, gdje bi se poljubio s obalom.

— Jadna nam mati! — započe jedan ostariji sonornim glasom, — da nas bar proguta voda kad ni živjeti ne možemo!

— Stidi se stari! — poviče mladac izrazitih crta u licu, širokih pleća i nabreklih mišića. — Šta se bojiš? Zar ti je stalo do te pišljive zasluzbe u fabriki, za koju daješ i krv i meso svoje, a naplaćuju te poderanim dinarima, prezirom i porugom.

— Mlad si još, mlad — otpovrnu stari. Vidi ti se da si zelen. Kad budeš ti mojih godina, kad budeš djecu othranjivao, ne ćeš tako bumpati. Raditi je Bog zapovjedio, a o nagradi nije mišta spominjao. A danas svi rade zato, da nešto izbiju iz rada. Rad je patnja i ne donosi osobn ništa do radosti i žalosti. I treba da ga zato ljubimo. A kako ćeš? Kad ti ne dadu — otpuštaju nas, a da nam nisu pribavili drugog rada...

Još je nešto mladić sa starim govorio, ali na to se nitko ne ogledaše, i njihov razgovor — kao i njihove patnje — odoše u plavu maglu daljine, kao meki dašak povjetarca, koji će možda da rodi poneki val, da se propne, zabijeli i opet nestane raširujući se krugovima u beskraj...

Posjedali su u čun, a Mitar, znajući dobro da su svi već ušli, zapita od običaja, kao i uvijek prije nego bi se odbio od obale.

— Ima li još koga? — i ne čekajući odgovor već je okretao veslom, kružio čunom dok ne uhvati pravac i dade smjer i pokret vesli-ma i čunu, a tad se zagleda u jadne svoje putnike.

Nekoji su glasno protestirali, neki potihogundali, a neke zamišljene žene, samo bi se stisnule jače jedna uz drugu i zaronile mišlju u tajni i nedokučivi bezdan otajstvenog carstva ljudske svijesti. Da je stara vrba — ispod koje se otisnuše — imala oči, vidjela bi crnu siluetu čuna sa dvije tanke nožice, što pužu po glaci-ni kao kraci vodenog pauka — vidjela bi crnu stisku ljudi i visoko uzdignute pesnice skupljene u strasni grč očaja, pretnje i bunila, upravljene visokim i crnim dimnjacima tvornice, što se dizahu visoko u plavi azur večernjeg neba, visoko ponad crvene poplave na horizontu slavonske ravnice.

A valovi su nosili sa sobom šum...

— Zar smo to zavrijedili?

— Joj Mare, kud će mi ono sitne dječice? Šta ću im dati sutra kad zaištu?

— Bože, ako jesi, pogledaj!

Mrak se već razlegao svojim crnim tkivom sanene paučine po kraju. Skutovima svojeg tamnog plašta milovao je pejzaž po okrajcima sve do daleke tamne horizontale u kojoj se sljubljuju nebesa sa

krajinom i ponad koje cvjetaju sad večernji svijetli cvijeci nagovješujući noć i mrak. Odasvud tiho i tajnastveno nicali su zvuci i jeke se ozvanjale kao da je voda od kristala, miriuh je blago strujao sa krošanja i sa poljana, a tamnozeleni virovi vode vrtuljili se obijesno pokazujući kolute ljubičastosvijetle i vrtoglave. Po koja riba pljusnu povrh vode htijući uzljetjeti i rasuti svoje zlatne ljuske kao zlatne dukate, a nebo da ih strese svima bijednicima u krilo.

A tamo, na domak drugoj strani, plovi čun i nosi na sebi snagu i očaj, pečal i kob. U toj crnoj gužvi ljudi, u tom bljesku misli, ideja, kletve i plača, bori se svijetlo sa tminom — veseli dah života i mladosti sa crnim slutnjama patnje i smrti, starosti. Raspre i bijes se stišao, glasovi umukli, strasti pomizno spustile oholu glavu, a krv se smirila i pravilnije bije, ruke se spustile klonulo, a oči se upile u tamu i dalj. K srcu prilazi tišina i beskraj, javljaju se tonovi pomirenja i opraštanja. Mističnost mraka iznosi iz tame dušine svijetlu viziju sreće i pokoja, utopiju radosti i užitka. Mladi osjećaju otkrivenje skrivene radosti neznane sreće, i sa tih tihih struna čovječjeg stradanja, koje se pretvaraju u drhtave žice zaborava i pregaranja, izlazi pjesma kao spasiteljka i pobjedonosno širi svoja široka krila i kao ptica — ljubavno površje vode — uzdiže se sve više, gore, k nebu i zvijezdama, ostavljajući za sobom crnu i patničku zemlju kao zaboravljeni strašni san...

Tamo daleko
Daleko kraj mora...

U tim tonovima punim tuge, ali i neke daleke tek naslućivane sreće, sreće spominjane, u daljini, negdje iza gora i mora, na kojem plavom otoku, tamo je selo sreće i ljubavi. — U tim tonovima, za one, koji ih pjevaju ima sreće i ljubavi, a za one starije, koji ih slušaju, to su gorke utjehe varave nade i ispraznih tlapnja.

Pristavši na obalu iskrcaju se ti poču svaki svojim putem, nijemi i pogureni ko crni glasnici, što su došli sa dalekih strana i sad će da jave ukučanima da je nestalo posla i rada, zaslužbe i kruha. A svakog od njih pratit će po jedna sjajna zvijezda i svijetliti mu sa tamnog neba kao prethodnica — i kao što će u kasnoj ljetnoj noći padati zvijezde u dubine beskrajja, tako će i u kasne sate padati suze sirotinje kao biseni žalosti i tuge...

Još su se dvije, tri sjene pozdravile među vrbama i šapnule si posljednje, bezutješne riječi.

— Čuo sam, ako i opet počnu raditi, da ne će nas ni zvati. Vele i oni odpreka da su dosta!

— I previše! Kad posla nema. Kao ni sreće.

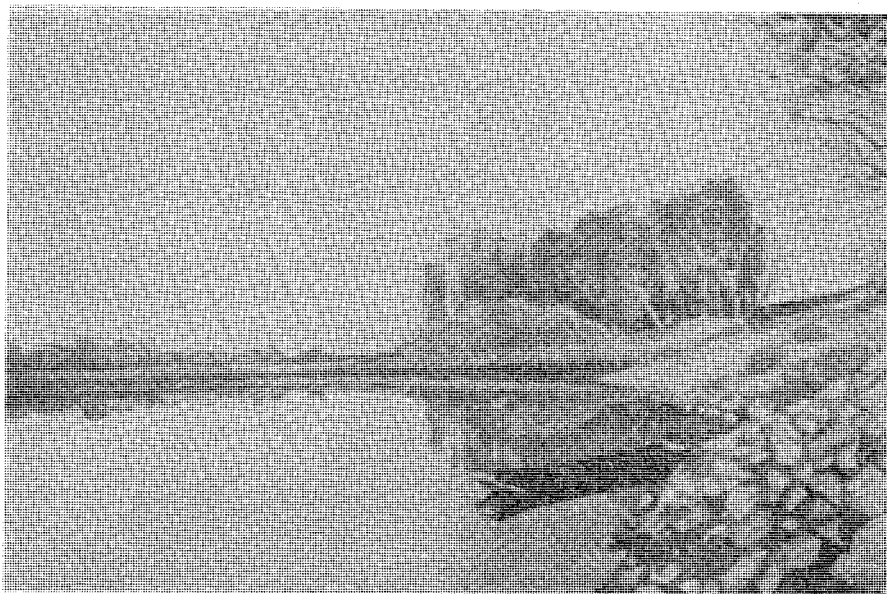
I nestade ih u tmini.

Izdaleka dopire tugaljivi refren žalosne popijevke i njegovi zadnji akordi gubili se kao zaletale krijesnice u dubokoj noći.

Sutradan, znajući da ne će nikoga biti, ipak je čekao Mitar još dugo i dugo poslije sunčeve smrti i zalud osluškivao, hoće li tkogod da ga vikne sred tihog večerja sa druge strane. Ali sve ostade nijemo i mrtvo usnuvši u slatkom, samrtničkom cjelovu kraljevske noći.

Tek kad se okasno prenuo iz čekanja i zaveslao kući, udari veslom o nešto tvrdo i zaprepasti se. Pod udarcima vesala muklo je jeknula lješina utopljenika, kojemu se preko patničkog lica prosu sa Mitrovog vesla milijun dragulja, kao ruglo prirode, što biserjem daruje mrtva bijednika.

I starac grune u plač, sjetivši se jučerašnje vožnje...
Županja 1927. godine

Bošnjaci, Sava kod »Špilja«, akvarel, 1971

JOSIP BACIĆ

Kažite mi stari družo

*Kažite mi stari družo što ste tako zamišljeni kakav je to jad.
Gdje su naše muške pjesme — biser voda ispod česme i mjesječev sjaj?
Još se sjećam rujna vina, glasne pjesme ulicama kad sam bio mlad.
O tom pjevam, o tom snivam — to su moje uspomene, to je život moj —
sve je danas san i varka — samo ljubav naša žarka živjela je tu!
U samoći i u noći i draga mi u san dođe, vidim je na čas.
Još je lijepa kao nekad — i kad hoću reći draga... zataji mi glas.*

Županja, Robotić Slavko u narodnoj nošnji 1937,
snimio amater

Vodenice na Savi u Županji i okolini

OD 18. DO POČETKA 20. STOLJEĆA

U prilogu vodenica na Savi u Županji i okolini moramo istaći da je od 1747. do 1881. god. bilo vojno-feudalno, a dalje kapitalističko društvo i gospodarstvo. To su okviri u kojima će se ova radnja odvijati.

Vodenica se »navozi« na onaj dio rijeke na kojemu će više vremena mljeti. Mjesto na kojemu je ukotvljena zove se »mlinište«. Kapetanija pristaništa u Sl. Brodu je odobrala mliništa za svaku vodenicu. To se u Županji zvalo pravo »broda«, a uknjiži se na naimara kao pravno lice. Mlinište je najbolje na brzici (matici) ili u dnu brzice, pa makar voda bila i plića. Bolje je ako je korito rijeke dublje i da voda teče brže, jer se vodeničko kolo brže okreće, pa više samelje. Vodenica je učvršćena za dno rijeke »lenderom« — sidrom koje je imalo četiri kraka. Veliko sidro je bilo dugo 2,5 m, a teško preko 300 kg. Malo sidro je bilo dugo oko 1 m, a težine 50—60 kg. tako da ga je mogao nositi jedan čovjek. Na prostoru od obale do vodenice promet je održavan čamcima. Prvo je bio veliki čamac nosivosti 10—12 metara vezan sa vanjske strane uz jedna vrata pored vodenice. Drugo je mali čamac za osobni promet i male terete zvan »čikla« ili čun. U 18. i 19. st. bio je monolitan tj. dubljen iz jednog debla. Dubljenje su nazivali i kopanje, pa je po tome bio i tzv. »kopanac«. Svaka vodenica imala je veliko i malo uže, koje je služilo prvo za vezivanje uz obalu u 18. st., a kasnije za vučenje uzvodno na drugo mlinište. Vodenica je isto imala kolac okovan karikom na gornjem dijelu, zvan »bitva«. Služio je prvenstveno da se za njega vezao čamac na obali.

U prvoj polovini 18. st. vodenice se postavljaju na Savi na mliništa koja im odgovaraju bez obzira na mjesto i da li će smetati plovidbi drvenih brodova. Tada je velik broj vodenica, a stalno se i povećavao. Druga polovina 18. st. donosi uz napredak društva i gospodarstva pojačanje prometa i trgovine na Savi. Tako je u Beču osnovano za carevinu Austriju 1771. godine »ravnateljstvo brodarstva«, koje se zvalo i »vrhovni broderski ured«. Zadatak mu je bio regulacija, te čišćenje rijeke od klada, panjeva i potopljenih vodenica. Uz to se kasnije (1785). osposobljavao put pored obale Save za vuču brodova zvan »kopitnicak«. Sve je ovo donosilo da je u drugoj polovini 18. st. bila težnja za smanjenjem broja vodenica i postavljanje njihovo na raspoređena mjesta od strane predstavnika vrhovnog broderskog ureda.

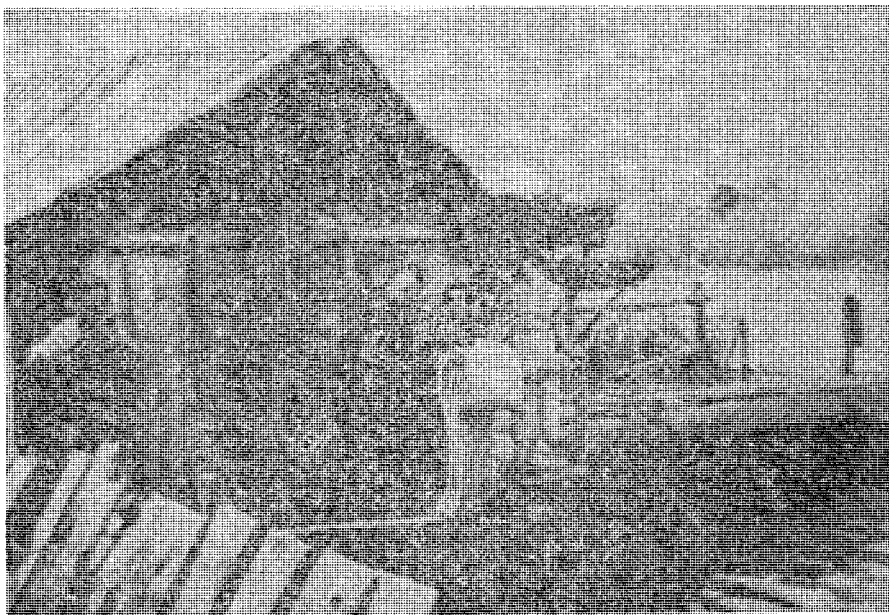
Što se tiče vodenica koje svojim brojem i rasporedom smetaju plovidbi naređeno je da se premjeste i udalje šest hvati od obale. Međutim, pukovnik von Magdeburg je dao upute nadporučniku Vinzianu kod brodske regimente da vodenice mogu ostati na starim mjestima do proljeća 1784. godine. Daljnje naredbe o vodenicama slijede kasnije u vezi promjena načina vuče i uspostavljanja puta za drvene brodove uzvodno Savom. U vezi naredbe o uklanjanju zapreka za plovidbu Savom dogodio se zanimiv slučaj u šestoj babogredskoj kompaniji kapetana Relkovića. Kompanija je posudila voeničko uže od naimara Marka Gregorovića iz Babine Grede, da izvlače klade iz Save. Uže se potrgalo na tri dijela prilikom izvlačenja jedne klade. Dioničarima ketuške vodenice učinjena je velika šteta. Isto je kupljeno prije tri godine, a služilo je za pričvršćivanje uz obalu. Voda je rasla i sve više divljala, pa je vodenica bila izložena opasnosti. Zapovjedništvo regimente je dozvolilo ketušima da kupe novo uže. Ali, ista ujedno traži od generalkomande uputu iz kojega će se fonda nadoknaditi šteta, jer uže stoji 36 forinti. Kada se gradio put za vuču brodova pored obale Save (1785.) vodenice koje su se nalazile u koritu rijeke gdje su prolazili brodovi morali su povući prema sredini toka Save gdje neće smetati plovidbi. Moralo se zabraniti povećanje broja vodenica na Savi. Pošto je broj vodenica bio u porastu, a njihov dotadanji broj je velik, to se predlagalo gradnja mlina na kopnu. U obzir su dolazile i potočare da se potpuno odstrane sa svojih mjesta. God. 1785. radilo se još i o tome da li će dvorsko ratno vijeće odobriti da se vodenice postepeno ili potpuno izbace iz upotrebe onim krajišnicima koji bi se upustili u gradnju suvara. Predlaže se da bi takove kuće dobile oprost od mlinskog poreza na šest ili tri godine ili im dati besplatno drvo iz šuma za gradnju suvara, kako bi se na isto potakli. Generalkomanda smatra da postojanje vodenica na Savi ide u prilog raznom kriomčarenju i druženju s onostranim podanicima. To je i po zdravstvenim propisima zabranjeno, te su tako i nastajale brojne pamice. Sve navedeno ide u prilog smanjenju vodenica na najmanji broj. Za potočare su prvi put izdale zapovijed vojne vlasti 1785. god. da se ruše. Dakle, borba za smanjenje broja vodenica i nestajanja potočara počela je pod konac 18. st. Međutim, početkom 19. st. odredba generalkomande je dovršila ovu borbu, da je na Savi smanjen broj vodenica, a potočare su nestale u istočnoj Slavoniji. Npr. u županjskom okrugu podižu se suvare u selima tzv. cvelverije (12 drenovačke kompanije) koja nisu uz Savu. Dakle u tehničkom dostignuću to je vrijeme nastajanja suvara do pojave industrijske revolucije u drugoj polovini 19. st.²

Vrhovni broderski ured, dopisom od 12. IX 1787. god. prijavio je dvorskom ratnom vijeću da je kopitnica uz Savu obrasla gustim granjem. Dalje, da se kod postavljanja vodenica pazilo samo na koristenjenih dioničara-ketuša. Kod čišćenja Save od zapreka plovidbi nije se uopće niti pokušalo odstraniti voeničke stupove i stabla pored obale, koji smetaju plovidbi. Konačno se pita da li je i u kojoj mjeri onakav razmještaj vodenica, kakav je naredio inženir Becker, zapreka za plovidbu po Savi. Konačno, kako su vodenice na Savi razmještene po uputama inženira Beckera, u Županji i okolini slijedi iz ovoga izvještaja. Iznad pograničkog čardaka Dubočica (južno od Babine Grede 2,5 km

na Savi) na potezu »Klenić« bilo je koncem 18. st. devet babogredskih i gundinačkih vodenica. One još nisu dobro stajale iako su već bile pomaknute do sredine toka rijeke (dalje je bila državna granica). Trebalo ih je bolje razmjestiti i to tako da u prvom redu gdje su stajale četiri, ostanu samo dvije posljednje vodenice. Prve dvije morale su se postaviti iza drugog reda pa će tako sačinjavati treći red. U drugom redu stoji pet vodenica, od kojih posljednje tri mogu ostati. Od dvije prednje mora se postaviti četvrti red. Na tome novom položaju može tako ostati tih devet vodenica da stalno melju. Iznad čardaka Papirnica (južno od Štitara u dnu Buruma na jugoistočnoj obali Save) stajale su četiri vodenice turskih podanika na našoj polovici Save. Brojeći od naše obale prve tri su vrlo opasne za vodeni promet. Plovidbeno povjerenstvo je zapovijedilo tim stranim podanicima da povuku vodenice preko polovice Save. Isti to nisu htjeli učiniti. Zato je upravljena molba generalkomandi da poduzme mjere da se ne samo povuku te vodenice, nego i da se izvuku vodenički stupovi koji su zabijeni u dno rijeke. Na tome mjestu bio je vrlo opasan prolaz za trgovačke brodove. Oni su izloženi velikoj opasnosti što isti plove neposredno uz vodenice pa vrlo lako može doći do sudara. Svakako je zanimivo zašto ti turski podanici (imače tzv. šokci) nisu tako lako napuštali svoja mliništa. Na toj visini sa turske strane jeste ušće rječice Tolise, koja tjera struju vode na našu stranu, pa su je protupravno i koristili. Nad čardakom »Županijske vodenice« (na mjestu gdje se nasip pruža prema zapadu tj. Štitaru, ostavljajući Burum prema jugu) nalazilo se jedanaest županijsko-gradištskih vodenica. One su postavljene tako dobro da uopće ne smetaju plovidbi. Ispod čardaka Nemoljkovo (niže današnjeg mosta) bilo je sedam bošnjačkih vodenica. One su mogle ostati, naročito ako su se postavile u tri reda počev od sredine toka rijeke. Njih je trebalo rasporediti tako da dvije budu naprijed, dvije otraga, dvije u sredini i jedna konačno otraga.³ Ovim smo dali izvjesnu sliku o vodenicama u 18. st. na temelju korišćenih povijesnih podataka.

U 19. st. smanjuje se broj vodenica na Savi za pedeset posto. Borba za čišćenje Save od klada i panjeva po kompanijama, nastavlja se i dalje. Na kopnu krajišnici su bili veoma zauzeti vojnim vježbama, sa tri vrste straže, prevelikim brojem radova, poljoprivrednim radovima, kod kuće i na stanu. Tako nisu dospijevali voziti žitarice na meljavu u vodenice radnim danom. Međutim, kada su to činili nedjeljom i u zapovijedane blagdane bili su kažnjavani sa 25 batina. Naročito, vodenice nisu smjele mljeti na Veliki petak. Ako bi vozili žitarice preko njiva i livada, savska straža ih je lovila i dotjerala u kompanijski zatvor, te još i kažnjavala. Kompanija je s tim u vezi naredila da se u navedene dane postave straže na svim mostovima. Npr. u Babinoj Gredi i hataru bilo je 32 mosta. Što se tiče života i rada u vodenici u vojno-feudalnom poretku sve je bilo točno određeno po vojnički po tzv. »Reglemanu«. Npr. ako vodenica nije na vrijeme dovučena u zimovnik, vodeničar je kažnjen. Kada se u Turskoj pojavila neka bolest, bile su na granici pojačane mjere sigurnosti. Ako je vodeničar učinio neki prestup, odmah se pozivao na odgovornost, a vodenica je prestala mljeti. Npr. »Vodeničar Fabijan Kokanović ne može pod brigom (obalom) na Kleniću mljeti«. Ako je prestup teže naravi odgovara izravno

regimenti u Vinkovcima. Npr. »Vodeničarski majstor Mijo Kokanović kbr. 68 i Petar Kadić kbr. 87 iz Gundinaca 19. januara 1828. u 8 sati kod Regimentskog suda u Vinkovcima moraju se najti«. Krajišnici su koristili vodenice kod starog štitara u dnu Buruma na Savi, da odu mljeti žitarice, pa pobjegnu u Tursku. Tako npr. Šimo Dabić kbr. 42 iz štitara 3. ožujka 1828. god. je samljeo četiri vreće pšenice, prevezao ih preko Save pobjegavši u Tursku.⁴ Krajiške kuće u vojno-feudalnom poretku nisu plaćale mlinski porez za vodenice u kojima se mljelo samo za njihove potrebe. U slavonskoj Vojnoj krajini u gradovima slobodnih vojnih komuniteta i u građanskoj Slavoniji porez na vodenice na nijekama podijeljen je po vrstama i veličini u tri razreda. Ali, dalje se dijelio na državni i općinski. Plaćalo se npr. državni porez I razred 8 forinti; II razred — 6 for.; III raz. — 4 for.; općinski porez I razred — 16 forinti; II raz. — 12 for.; III raz. — 8 forinti.⁵

Zupanja, Vodenica na Savi 1936, snimio amater

I u 19. st. još se grade vodenice koje su se održavale na vodi pomoću tri tzv. klade. Tako su se te vodenice i zvale »kladarice«. Za klade su se birali i teško pronalazili hrastovi u šumi. To su bila najdeblja, najispravnija i od grana najčistija hrastova stabla. Klada je bila duga do 20 metara. Izgrađivalo se na licu mjesta. Prvo se stablo sruši — odreže, očisti i konačno dubi. Prednji dio je izrađen u obliku čunja, skroz se izdubi, a zadnji kraj je bio ravan. U njega se urežu utori-žljebovi, pričvrste debele daske, što je izgledalo kao pola dâna na buretu, te se zašuperi. Za izradu klade naši županjski krajišnici imali

su sve potrebne sprave. Jednom su »kopali« kladu neki Bartol zvan »Baltisa« i Jakša Bušić. Klada se dubila tzv. »prosičkom« ili »drmostelom«, koju je držao Jakša, a Baltisa je po njoj udarao maljem. Tako su nastajale iverice koje bi se vremena na vrijeme Jakša morao izbacivati. Jednom Jakša vikne »uja«, što znači da prestane udarati. Međutim Baltisa se zamislio i nije čuo, te udari Jakšu maljem po glavi. Dobro pa nije bilo težih posljedica, te okolni županjci povikaše Baltisi, »sreća tvoja da si ti udario Jakšu, jer da je on tebe ti bi otego nogama«. Klada su vukli iz šume i do 40 pari volova. Za prijevoz klada služila su posebno izrađena zvana »kladarska kola«. Točkovi su bili puni bez žbica tj. odpiljeni od debla, 12—65 cm široki da mogu izdržati teret, i bez okova, te su to prethodnici tzv. »parizera«. Osovine su bile drvene, te su se u toku vožnje pod teretom, stalno morale podmazivati sa masti. Krajišnici-goniči su imali duge kamdžije kojima su tjerali volove. Da bi se brže vuklo, znali su pucati iz kubura plašeci volove. Tako su klade dovučene do obale na Savi, gdje se vršila gradnja vodeničnice. Na vodi, klade su bile jedna uz drugu, da se ne bi između njih zaglavio kakav panj. Vodenička kuća bila je iznad dvije klade te je sa unutarnje strane i postolje za vito. Prve dvije klade su uporedo povezane trećom s tzv. »klupama« koje su zapravo grede, debljine da je čovjek mogao po njima slobodno hodati. Kuća na kladarici sastojala se iz jedne prostorije za mlin sa vodeničkim kamenjem i kuhinjom s bankom i visećim kotličem na verigama za priređivanje hrane. Kladarice su zbog plićeg gaza na nemirnoj vodi imale manji otpor protiv poremećene ravnoteže, pa se u tehničkom dostignuću prelazilo na gradnju vodeničnice tzv. »kerepuša«. Plovni objekat sastavljen od debelih dasaka-planki (zване i kerepnice), kao mala drvarica, zove se kerep. Planke su spojene egijama, koje su iz željeza kovali domaći kovači. Čak u Bosni kod Gradačca postoji selo s nazivom »Kerep«. Veliki kerep je dug 15 m, širok 4,5 m, dubok 1,6 m. Isti se naprijed sužavao u tzv. puž. Veliki kerep drži drvenu kuću. Mali kerep je otvoren i služi prvo kao plovak koji je za ravnotežu na nemirnoj vodi. Kerepi su spojeni isto s tzv. Klupama. Osovina leži u ležištima između kerepa u obliku vretena izrađena iz hrastovine. Debljina je osnovine 18 colli, otesanog debla u osam uglova. Njen deblji kraj je ležištem na velikom kerepu te je više opterećen, a tanji kraj je na malom kerepu. Duljina vretena je devet metara čistog, ispravnog drveta. Vito se sastoji iz vretena u koje su zabijene čaklje (žioke-štafile) duge 3 m, debljine 4/10 cm. Na čaklje se pričvršćuju tzv. »pernice« duge 5—6 metara. Na pernice dođu male čaklje. Cijelo vito je obavijeno opšito tzv. ajtašima (4—5). Vito okreće voda, jer se vodeničnica postavi protiv struje vode. Veliko kolo je ugrađeno na kraju vita i ono se nalazi u kući i ide u kerep na kojemu se nalaze palcevi, koji su izgrađeni od drenovog ili grabovog drveta. Veliko kolo pokreće malo kolo na kojemu se isto nalaze drveni palcevi. Malo kolo pokreće lastavicu koja se nalazi na osovini, a to je ugrađeno u gornji kamen i s tim ga pokreće. Osovina je zvana »senj«, te mora imati svoje donje ležište, stoji okomito, a to se zove »šiška«, koja se podmazivala uljem. Vito je bilo spojeno s točkovima koji su imali prenos s većeg na manje i tako pokretalo gornji kamen. Nad gornjim kamenom bio je ugrađen četverouglast koš, gore širi, a dolje uži.

Jednom napravom tresao se koš i tako je polako tekla nasuta žitarica na kamen. Kada je koš bio prazan, zvonila je na njemu pričvršćena »klepka« (zvonce) za upozorenje. Brašno je curilo u sanduk koji se u Županji zvao »skadan«. U koš je stalo po dvije vreće žitarice. U brašnu su se nalazile sve sastojine mljevene žitarice koje u paromlinima dijele se prosijavanjem na više vrsta brašna, griza itd. Mekinje za stočnu hranu bile su u vodenicama 100% izdašnije nego u paromlinima.

Kod novijeg tipa vodenice tzv. kerepuše, pogon je isti kao i kod kadlarice, samo što je kuća dulja i šira. Prostorija za meljavu posebno je odijeljena od kuhinje. Umjesto banka postavljen je limeni štednjak, a daščice na krovu zamijenio je bijeli lim. Mjesto drvenog, ležište je željezno. Na sastavima dasaka na kerepu su bakrene ili željezne žabice. Na prednjem dijelu vodenice postavljen je željezni omotač lanca za sidro. U kuhinji je metalno, mjesto zemljanog posuđa. Vodeničko kamenje županjci su kupovali u okolini Plehana kod Dervente u Bosni. Za meljavu kamenje je priređeno-obdjelavano, a sastojalo se od gornjeg pokretnog i donjeg nepokretnog. Tako u narodu i postoji poslovia, »brz je kao donji žrvanj«.

Vodenica melje sve žitarice kao kukuruz, pšenicu, ječam, raž, proso, zob, suražicu (pomiješano žito) i sirak. Ona bi samljela jednu vrstu brašna, naprosto tj. da je meljavom odijelila samo mekinje od brašna. Tako je bilo i sa vodenicama u Županji, dok je jedna bošnjakka i »pajdlovala« tj. prosijavanjem dobivala nekoliko vrsta brašna. Vodenica takorekuć nikada ne staje, nego melje dan i noć. Ali, kada se kamenje istupi onda ih vodeničar klepa ili pokiva i to kada je neki praznik. Tada se vodenica zaustavi, skine koš i gornji kamen. Lice gornjeg i donjeg kamena se počisti sirkovom metlom. Vodeničar dalje zamочи komad ugljena u vodu i polako vuče po licu donjeg kamena. Za ugljenom ostaju ponegdje crne točke. To je bilo vodeničaru znak gdje ih mora klepati-pokivati. Kad je kamenje isklepano vodeničar ih metlicom počisti, te stavi gornji kamen na donji. Nitko odmah iza toga ne želi da melje svoje žitarice, već vodeničar stavi u koš njegovu pšenicu ili mekinje, da se malo kamenje očisti. U vodenici ima sprava tzv. »podizač« kojom mlinar može po želji onoga tko melje dobiti, »dobro, sipko, oštro i debelo« brašno. Kada se melje na mjeru npr. pomeljari- ma, stare vreće uzrokuju sporove. Npr. ako se staru vreću napuni brašnom najviše što može, pomakne lijevo, desno, nešto podigne — ostane malo prazna, gore gdje je svezana. Ima pomeljara koji to prigovaraju vodeničaru. Međutim, mlinar da ga se riješi u dobrom raspoloženju kaže mu da dođe sat kasnije, »da mu još samelje«? Kada pomelj- jar ode, mlinar isprazni vreću, okrene je na naličje, baci po površini vode okvasivši sa svake strane, osuši na suncu ili štednjaku. Tada se vreća ukruti i nešto smanji. Kada pomeljkar dođe mlinar mu ponudi da sâm napuni vreću, a što ostane brašna, to je njegovo. Vodeničar je obrtnik koji ne samo da se razumije oko mlinskog kamenja i meljave, nego i unutarnjeg ustrojstva vodeničkih strojeva. Zakonom od 1860. god. mlinar ima pravo uzeti desetinu na ime proste meljave tzv. ušur, ujam, vaganšćinu ili mjericu (Vaganac je naknada u brašnu što se daje mlinaru za meljavu). Gdje se melje na vagu, osim ušura ima vodeničar pravo i na rasap 1/4 funte po vagonu. Dobar mlinar će u

vodenici sve sâm popraviti kada su manji popravci. Zato će uvijek imati u pričuvi drveta ostavljenog za kasnije nastale potrebe. Npr. suhe drenovine za lastavice; suhe grabovine za palceve; suhe orahovine za krugove u šiški; suhe brestovine za babice itd. Vodenica se ne smije nikada okretati prazna. Na vodeničaru je da u vodenici bude red, čistoća i da je na dobrom glasu. Mora uvijek imati u vodenici mišolovku i parcolovku da bi se uspješno branio protiv istih glodavaca, da ne bi oštetili tuđe vreće i žitanice. Vodeničar treba da je prijazan, dosjetljiv, uvijek dobro raspoložen, da se oni koji su u vodenici osjećaju ugodno za vrijeme meljave. Sve ovo može da posluži pouzdano i samom vodeničaru zbog održavanja psiho-fizičke ravnoteže — čovjeka koji radi dan i noć.⁶

U građanskoj Slavoniji vodenice su bile vlasništvo feudalaca-grofova, crkvenih vlastelinstava, samostana, manastira i gradskih općina. Tako su npr. iz Gradišta znali mljeti i na vodenicama na Dunavu u Vukovaru.

Na području slavonske Vojne krajine udružilo bi se 20—30 krajiških kuća da izgrade vodenicu. Prvo bi izabrali voditelja-glavara te udružene jedinice, koji se zvao »naimar«. To sigurno dolazi od turskog »neimar« (mimar) — graditelj. Iz toga je izvedeno i prezime Neimariović kojega ima oko Travnika, jer su Šokci toga kraja, a i ovamo do bosanske Posavine se isticali kao graditelji i drvenih objekata. Naimar je vodio brigu o gradnji vodenice, blagajne, te je bio konačno i tajnik te družine. Za svoj rad nije bio plaćen, jer je to bio počasni položaj. Kasnije je također vodio brigu o većim popravcima vodenice. Prema tome, vodenica je bila zajedničko vlasništvo udruženih krajiških kuća. Pripadnici kuća jedne vodenice zvali su se »ketuši« (u Hrvatskoj — ketoši, rokseli, poredovnici i sprežnici). Ketuške kuće su dale svoj udjel prije gradnje prema postotku prava učestvovanja meljave. Iz toga novca se plaćalo majstore kod gradnje vodenice. Ako su ketuši cijeli dan na radu kolima u vezi gradnje vodenice, to se u Županji i okolini zvalo »veliki red«. Ako su bili na radu pola dana, to je bio tzv. »mali red«. Građu su dobivali besplatno iz okolnih šuma za vrijeme Vojne krajine od 11. županjske kompanije, a za kapitalističkog poretka od Brodske imovne općine tj. preko šumarije u Cerni. U početku gradnje vodenice uplaćuje se jedan dio, odprilike svaki ketuš po jedan forint, a u toku radova se skuplja novac dalje po ukazanoj potrebi. Kućni starješine koji su inače rukovali novcem krajiških kuća, uplaćivali su kod naimara. Kad naimar dobije doznaku za drvo, nekoliko ketuša odaberu s njime u šumi odgovarajuće hrastovo stablo npr. za kladu, zajednički ruše i izrađuju. Klada je imala zapreminu 18 kubnih metara. U Babinoj Gredi šuma Merolino je udaljeno od Save do osam kilometara. Dovačenje klade vršilo je i do 500 čeljadi. Svako lice ima drveni jarmić-amić preko prsa kada vuče, a skopčan s špagom i debelim užem s kladom. Jedna zapovijed Babogredske kompanije doslovno kaže, »kod vučiva klada svojim zazvanim ketušima svaki gazda mora Uredbu držati i ništa priko zapovijedi ne smije činiti«. Dakle ovaj zajednički rad koji ima i elementa mobe bio je podvrgnut stanovitom poretku i zakonitosti. Naime, i tu su mogle nastajati nepravilnosti i sporovi, a ne da je sve teklo onako glatko kako to romantično prikazuje naš slavon-

ski pisac Mijat Stojanović. U 18. i 19. st. svaki potez, pa i najmanja zemljišna čestica u hataru npr. i neki budžak bili su ograđeni. Klade su vukli kada je zemlja bila smrznuta i tek sa malo snijega. Iste su vukli preko njiva, a ne poljskim putevima. Tako je dolazilo do sporova s vojnim vlastima. Npr. »Vodenički majstor Adam Bačić iz Babine Grede i Mato Kokanović iz Gundinaca jesu zimus (1823.) svoje klade sa ketušima na Savu vukli, više ćuprija na drum, a osobito ograda na žita i livada porušili. Još do danas (5. marta) to nisu popravili. Zapo- vida se da to poprave».⁷

Županjci su građu dovozili iz »Gaja« i obližnjih šuma. Hrastova debela i klade je vuklo 40 pari volova ili konja do Save što smo već naveli. Gradnja vodenice se vršila na Poloju. Građa je morala odležati, jer je materijal morao biti isključivo od stare hrastovine. Gradnju su najviše vršili majstori iz Bosne, no bilo ih je i u našim selima. Ako bi se gradila nova vodenica, gradnja je trajala 3—4 mjeseca, a sudjelovalo je 8—10 majstora. Radili su tu i vješti ketuši koji su za rad mogli biti i plaćeni. Vodenica je dobila tzv. »navoz«, a to su podmetnuti valjci na kojima se pokretala do Save. Prigodom završetka gradnje, odnosno puštanja u pogon vodenice, skupljali bi se svi ketuši, pa i gosti, a župnik je istu posvetio. Tom prilikom održavala se pučka svečanost u kojoj je bilo veselja, a najviše se jelo i pilo. Poloj je tada iznenada oživio, postao privlačno mjesto za mnoge županjce.

Kada mlinar javi naimaru da se mora na vodenici izvršiti neki veći popravak, ovaj posljednji šalje »aber« (tur. heber-glas) do na svaki kraj sela kojim saziva tzv. »skup ketuša«, npr. kod kuće Čoline, Guline, Maconjine itd. U tome javlja ponesite toliko i toliko novaca po frta- lju. Novac je potreban npr. za plaćanje majstora kovača kad se »po- dere kerep«, oštete pera i slično. Na aberu se potpiše naimar npr. Lo- vra Svirčević, Mato Spaić itd. Ketuši su bili iz raznih dijelova Županje, a aber je nošen od ruke do ruke do zadnje ketuške kuće. Starješina iste kuće mora donijeti aber na skup kao dokaz da su obaviješteni svi ketuši. Ako nije bilo što dugo i tako važno u pozivu za aber se mogao upotrijebiti i kovani novac. Smatralo se da je neuništiv, te je bio si- gurno jamstvo da je aber izvršen. Skup ketuša održavan je zimi ned- jeljom poslije podne u pojedinim kućama u družinskoj ili tzv. velikoj sobi, a ljeti u dvorištu, da bi posjedali pod dudove ili na kakovu gra- đu. Naimar na skupu bilježi koliko je tko uplatio novca. Slučaj je htio da je naimar Josa Didović u Gradištu bio nepismen. Sve je bilježio svojim znakovima — rovašima, i sve je uvijek bilo u redu. Dalje se posebno vodila očevidnost, tko je i kada određen na neki rad, službu- jućeg od dana u vodenici i vremensko pravo mekjave tzv. »mlinski red«. To je bio kao neke vrsti dnevnik rada. Ako ketuš nije došao na odre- đeni zajednički rad, o tome se na skupu ketuša raspravljalo. Npr. do- nesen je zaključak da on mora svoje odraditi. Ako unatoč toga nije izvršio rad, unajmljen je drugi ketuš na njegovo mjesto, ali na njegov račun. Kod nekih ketuških vodenica birao se naimar svake godine. Ke- tuši su dolazili po određenom redu na stražu u vodenici, ali s puškom (do 1878.) zbog blizine granice s Turskom. Na toj službi su ujedno i pomagali vodeničaru. Međutim, ako je krajišnik-ketuš bio u vezi go- dina života u vojnoj obavezi nije smio prenoćiti na službi u vodenici.

Morao je spavati kod kuće, da bi se mogao odazvati vojnim obavezama kompanije koje su mogle iznenada nastupiti. U protivnom slučaju kućni starješina je dobivao 25 batina jer je odgovarao kompaniji za članove svoje kuće.⁸

Pravo meljave imale su ketuške kuće po 6, 12 i 24 sata, a to se zvalo »mlinski red«. Kuća je mogla doći na »red« svaka tri do četiri tjedna. Tada su morali samljjeti toliko da imaju brašna do slijedećeg »reda«. Pravo na »mlinski red« bilo je za jednu kuću nasljedno i neotuđivo. Ako bi se broj članova jedne kuće smanjio, mogao se jedan dio prava »mlinskog reda« prodati. Mogle su kupiti samo krajiške kuće kod kojih se broj članova povećao. Ako kuća nije platila porez, pored suviš-zemlje (iberlanda) mogao se prodati i »mlinski red« na javnoj dražbi. Cijeli »red« sačinjavao je jedan frtalj meljave, a to je 24 sata. U frtalju je moglo biti i do četiri ketuške kuće. Pola reda tj. pola frtalja bilo je pravo od 12 sati, a četvrtina reda iznosila je šest sati, te se nazivalo »dritl«. Mlinar-vodeničar u Županji zvao se i »kamenar«, a naučnika su zvali »Kišlegin« i od milja »Kićo«. Ušur je bio litra brašna od vreće žitarica. On se odmjeravao drvenom posudom zapremine jedne jake litre, a zvao se »špitulj«. Bio je izrađen od malih drvenih dužica, optočen sa dva obruča, a imao je drvenu ručku. Nekada se uzimao od vreće još jedan špitulj za popravak vodenice. U Županji je bio običaj da mlinar unosi vreće u vodenicu, a ketuš iznosi vreće iz vodenice. Kad je to bio star čovjek pomažu mu mlađi ketuši. Takav je obično imao lijene sinove. Ketuš je dužan sam da melje pod nadzorom mlinara, te prije toga sam sipati u koš žitarice i brašno iz skadana u vreće. On zagrabi brašno špituljem i kao ušur preda mlinaru. U vodenici je bila velika drvena kašika s kojom se grabilo brašno, iz skadana i sipalo u vreće. Da bi se ovaj rad lakše obavljao postojale su male rašlje sa željeznim šiljcima na koje bi se vreća prikvačila sa nutarnje strane i držala otvorenom da bi se brašno moglo lakše sipati. Špitulj se stavi povrh skadana ili se objesi, a rašlje se zavuku kroz jednu rupu u gornji dio skadana da je to pri ruci. Puk je u 19. st. u Županji doslovno govorio ovako, »mlio ne mljo, kamenaru moraš dati jelo i drva«. Kada su ketuši dolazili na svoj »red« donosili su kamenaru hranu i drva. On bi im tada zamijesio pogaču i ispekao na žaru. Pogaču bi namastili i zalili slavonskom šljivovicom. Kada bi roditelji donijeli pogače s vodenice djeci kući, to je bilo veliko veselje, jer je ona bila »bolja« nego kad se priredila kod kuće. To je bila tzv. »milost« sa vodenice. Mladi ljudi iz Gradišta rado su dolazili na svoje vodenice da melju žitarice. Sava je za njih nešto novo, osebujno, kao i vrijeme provedeno na vodenici. Županjski ribari bi prenoćili u gradištskoj vodenici na Repovcu. Tako je vodeničar za uzvrat dobio ribe. Priređivao ju je sa velikim kulinarskim umijećem. Kad bi ju »pahovao« zamatao bi u brašno mljeveno na prosto, pa bi to bilo debelo, izdašno sa puno slasti. Mladi ketuši bi ponijeli pušku i prešli na poluotok Bosutsku te na »Savici« lovili divlje patke. Vodeničar je i od njih priređivao dobar »paprkaš«. Bio je tu kao najbolji stručnjak mlinar Gašparović koji je znao raspalsati maštu mladih ljudi svojim pričama kojima nije bilo nikad kraja ni konca. Oni koji nisu bili ketuši zvali su se »pomeljarcima«. Kada vodeničar melje pomeljarcima dolazi do sporova. Tada on ketu-

šima odgovara pa kaže, »ja ne meljem kada su vaši redovi, meljem kada je slobodno vrijeme«. Sporovi nastaju još između ketuša i naimara kada ovi prvi odbijaju nešta da plate za popravak vodenice prema svojim suvlasničkim pravima »mlinskog reda«. Konačno, na vodenicu su dolazili samo muškarci i to dvojica. Jedan je vratio prazna kola, a drugi je mljeo u vodenici svoje žitarice.

Koncem 19. i početkom 20. stoljeća u Županji na Savi bilo je šest vodenica. I to tri ketuške — županjske, dvije isto takove gradištske koje su se zvale »Perinka« i »Šokica«. Ova posljednja bila je uvijek sku pa s županjskom Tomašić-vodnicom, a naimar joj je bio Josa Didović. Konačno bila je i jedna samovlasnička vodenica Mirka Benkovića porijeklom iz Ugljare, a tada naseljenim u Županji.⁹ Kada je bio visok vodostaj Save, vodenice u Županji su imale mliništa od Benakovićevog (Čalkinog) stana nešto niže. To je od današnjeg (1972.) Muzeja nizvodno preko 500 metara. U »Zatonu« niže istog stana vodenice nisu mogle mljeti preko ljeta i s jeseni, jer iako je voda duboka, bila je mirna. Vodenice su se odatle vukle uzvodno u kasno proljeće na Repovac, kad nastane nizak vodostaj. Repovac je na mjestu gdje nasip skreće prema zapadu tj. Štitaru. U 18. stoljeću to se mjesto zvalo »Županjske vodenice«. Ono »Županjske« je otpalo u toku vremena, te je do danas ostao u nazivu potez »Vodenice«. Tu su od oslobođenja od Turaka bile ukotvljene županjsko-gradištske vodenice. Od Zatona do Repovca je udaljenost preko četiri kilometra. Na Repovcu s bosanske strane uzvodno je nekoliko prudova. Oni tako suze Savu da između njih i naše obale nastaje jače strujanje vode koje je naročito tjeralo vodenice. Čim se ukažu prudovi nastaje najbolja meljava. Tada vodenice same lju za 24 sata mjesto 15—20 dotadanjih, 30—40 vreća i nastaje prava sezona meljave kada se ovrši. Aberom se javlja da ketuši dođu vući vodenicu. Koja je kuća imala čitav »red« morala je poslati na vuču četiri odrasla člana bez obzira na spol. Od pola »reda« se slalo dvije, a od »dritla« jedna osoba. Mlađi su se oblačili u svečano ruho, te pjevujući narodne pjesme vukli vodenicu. Taj rad dobio je obilježje običaja — svečanosti. Vodenicu je vuklo preko 60 muških i ženskih lica. Pojedinci su bili upareni kao konji u kolima, uz uže sa svake strane. Stariji su postavljeni otraga, a mlađi naprijed. Vodenica se vukla od 6—16 sati. Ketuši stave krpe pod vrat, a amić preko prsa, prikopčan jakom špagom za veliko uže i vodenicu. Na vodenicu se postavi deset ljudi, koji upravljaju, uređuju uže, otiskuju je čakljama od obale i pomažu kod mimoilaženja plovniih objekata. Naimar ide pored ketuša, bodri ih da složno vuku, te za nagradu im kupi »sepet« trešanja od »Turčina« da se malo razgale. Ujedno stalno motri kretanje vodenice i izdaje naređenja npr. »pod bajer, uja (stoj), pustite jedek, stanite na jedek, ako se vodenica privlači kraju više — polja«. Pravac kretanja vodenice može se usmjeravati bliže obali ili više na Savu pomoću naprave zvane »makara«. Ona je bila na prednjem dijelu vodenice između prednjih klupa. To je bio stup koji se mogao okretati. Veliko uže je svezano na sredini klupe. Oko makare se omotalo malo uže. To je bilo spojeno s velikim užetom. Ako se uže skraćuje onda se vodenica usmjeravala k obali. Ako je makara odmatala uže onda se vodenica usmjeravala dalje na Savu. Sa dumenom (krmilom) se pomagalo makari u usmje-

ravanju pravca kretanja vodenice. Ako npr. treba zaobići teglenice (toga je naročito bilo iza 1883. god.) koje su na savskom pristaništu bivše tvornice tanina, prvo se izda naređenje »polja« i vodenica se približava obali. Tako dođe u tzv. mrtvu vodu iza teglenica. Onda se izda naređenje da se uže pusti na zemlju i da ketuši koji vuku stanu na njega nogama. Zatim se zabije bitva i vodenica se malim užetom privremeno osigura. Sada mlađi uzmu veliko uže pronesu ga preko teglenica i oko njih obnesu. Kada su ga odnijeli iza prednjih dijelova teglenica svi ketuši moraju ići naprijed i prihvaćati uže. Makara popušta i sa dumenom se istodobno vodenica odbacuje dalje na Savu. Dakle, kreće se povlačenjem kako bi mogla zaobići plovne objekte. Kod vuče vodenice netko mora uže s vremena na vrijeme podići veslom da ne zapne u kakvoj rupi. U isto vrijeme nastojalo se vući županjsku i gradištsku vodenicu kako bi bilo lakše vodeničarima njihovo novo postavljanje dok ima ketuša na raspolaganju. Pri svim tim poslovima gradišćci su im prilazili sa više obazrivosti od županjaca, jer su bili manje vični dubokoj vodi na kojoj je trebalo znati i plivati. Bio je npr. kod njih ovakav slučaj, da kad su gazili vito jednom je zapeo opanak kaišar i on je zajedno s vitom dospio pod vodu. Kad ga je vito iz vode iznijelo zaustavili su isto da oslobode čovjeka. Dakle, obazrivosti gradišćtaca bilo je mjesto! Kad vodenice dovuku na Repovac onda posjedaju na zemlju, rašire na prostirci hranu i ručaju. Tu se vidi najviše kulmin, jer se njime uvijek služi u Slavoniji kada je neka čast. Muškarci pomalo zalivaju slavonskom šljivovicom, a ženskom svijetu obećaju da će ih častiti »krahertlom« pićem od sode i nekih slatkih sastojina, kad se vrate u Županju. Poslije ručka ostane po jedan od fitalja da se vodenica konačno smjesti na mlinište. Prvo se povuče na Savu da bi se postavila na određeno mjesto. Privremeno se osigura malim sidrom, dok se veliko sidro vozi na čamcu i na određenom mjestu spusti u Savu. Vodenica nakon toga plovi još 50 metara. Sidro ore po dnu, drndoće i ruli dok za što ne zapne i stane. Vodeničari ketuše otpuštaju kući.

Svake godine prije smrzavanja Save i do dubokog snijega na kopnu, dižu se sidra i vodenice se puštaju pomoću struje vode u tzv. »zimišta«. Za poslove oko vodenice šalje se dva ketuša od fitalja, tako da ih bude do 40. Pomažu kod dizanja sidra i ukrcavanja u čamac, te upravljaju vodenicom. Na stražnjem dijelu postavi se za tu svrhu — dumen. Zimovalište za Županju bilo je pred Polojem na visini sadanjih ciglana na plićem dijelu Save u tzv. mrtvoj vodi. Ako se želi da je vodenica potpuno sigurna od naleta leda, prije toga ketuši iskopaju prostor u dužini oko osam metara, a širine od četiri metra. To je bilo zimovalište za jednu vodenicu. No svaki puta nisu tako činili.

O vodenicama i vodeničarima postojale su a i postoje u narodu mnoge pripovjetke, pjesme, zagonetke, poslovice i asonance. Vodeničar je znao pričati za vrijeme meljave mnoge priče, koje su graničile i s lovačkim, a zabavljale su ketuše i pomeljare. To su u 19. st. bile tzv. usmene novine, kada nije bilo toliko čitaonica i tiska. Vodeničari su bili domišljati ljudi, a imali su posla i sa vlastima zbog nepravilnosti u postupcima. Tako su i o njima kolale različite priče, te ćemo jednu iznijeti i iz Županje. Vodeničarski majstor Ilija, rodom iz Tolise

radio je na Tomašić-vodenici. Jednom zgodom napustio je vodenicu, a ostavio ketuša Peru Baotića (Kavgin) da melje. Kada se nakon dužeg vremena vratio dobrano napit vikao je sa obale ketuša da bi došao po njega čamcem. Ketušu nije bilo po volji što ga je toliko dugo ostavio sama u vodenici, pa se napravio da ne čuje. Ilija tje vikao i vikao, te se ketuš konačno pojavi na vratima vodenice i tobože ljutito pita, tko je, tko više i što hoćeš? Dakle napravio se da ga ne pozna. Ovaj se na obali dakako ljutio i odgovara vikajući »daj čamac da se navezem na vodenicu«. Pera mu hladno dovikne, »moraš još malo pričekati, baš moram u zahod«. Ovom na obali je to »privršilo« te je skakao od ljutine.¹⁰

Vodenice su i u kapitalističkom poretku ostale ketuške tj. zajedničko vlasništvo. Javljaju se i pojedinci kao samovlasnici, a to je ono novo što je donio kapitalizam. Tada su još naši seljaci rado mljeli u vodenicama, jer je brašno bilo bolje zbog toga što meljava nije brza, te brašno me pregori. Vodenice su najviše mljele naprosto. Ketuške vodenice plaćale su za vrijeme Austro-ugarske neznatan porez, dok su pojedinci bili daleko više opterećeni. Nastajanjem industrijske revolucije tj. pojavom parnog mlina, nadalje, diobom kućnih zadruga, pojavom prvog svjetskog rata nastaje veliki preokret u opstanku vodenica. Kapitalizam u svome procesu razvoja naglo je rastakao oblike feudalnog društva i gospodarstva. Tako su i dalje ketuške vodenice gubile uzrok svog postojanja, te predosjećajući na neki način vihor drugog svjetskog rata prodajom nestale u Županji i okolini sa Save. Tada je npr. prodana i jedna štitarska vodenica u Mačvu, te i sada (1972.) melje na rijeci Drini.

1. Arhiv Hrvatske Zagreb, Generalkomanda, Petrovaradin 1783 — 12 — 68
2. Arhiv Hrvatske Zagreb, Zapovidi Babogredske kompanije od 6. augusta 1828. godine.
3. Arhiv Hrvatske Zagreb, Generalkomanda, Petrovaradin 1787 — 12-553, 567
4. Muzej Županja, Zapovidi Babogredske kompanije od 14. maja 1823; 27. decembra 1827. i 19. marta 1828.
5. Arhiv Hrvatske Zagreb, Clavis individuales repertitionis br. 126 od 1811.
6. Ferdo Hefele, Naši domaći mlinovi i mlinarija II, Glasnik društva za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu, Godina II, Zagreb 1887 7, 9, 8, 11, 6
7. Arhiv Hrvatske Zagreb, Zapovidi Badogredske kompanije od 3. januara 1821 i 5. marta 1823
8. Isto od 29. augusta 1827.
9. Već početkom 19. st. rod Benkovića živio je u Bosni u Ugljari na desnoj obali Save. Granao se na tri kuće koje su izgubile osjećaj srodstva. Selo je za vrijeme Turske vladavine pripadalo kao čifluk Husein-kapetanu Gradaševiću. Neki »šeret« (podmukao čovjek) Đuka Benković podmiti Huseinova subašu dajući mu jednoga ovna oko 1830 godine, da mu preda kuću maloga Stjepana Verkovića, kojemu je otac i stric bio otsutan. Tako je i bilo dok se Stjepanov otac i stric nisu vratili. U međuvremenu umrije od nastalih nevolja Stjepanova majka, te je postao beskućnik. Rastući, Stjepan se potucio od Tolise do Kraljevske Sutjeske, Zagreba, Beograda, Sereza, Petrograda, te umrije u Bugarskoj. Stjepan

je vodio nesretan život u kojemu je mnogo i gladovao, a to je sve kumovao Đuka Benković udarivši pečat na početku njegova života (Dr Fra Julijan Jelenić, Pisma Stjepana I. Verkovića, Josipu D. Božiću Zagreb 1925. poseban otisak iz Narodne starine —3)

Dakle potomci Đuke Benkovića kupili su vodenicu i naselili se u Županji. U vodenici su radili kao samovlasnici otac Mirka i sin Đuro Benković. Županjci koji su ih poznavali, vele da su bili strastveni kradljivci i gusari na Savi. Ostali vodeničari su ih se morali čuvati. Kada je noć znali su se čamcem prišuljati drugoj vodenici i u tren oka s nje odnijeti po nekoliko punih vreća. Bili su prava napast za sve ostale vodeničare.

Jednom se Mirka, Đura, Benković i Đura Šakić vraćali sa čamcem iz Bosne po visokoj i nemirnoj vodi. Čamac je bio mali, puhao je jak vjetar, te se voda zalivala napunivši ga i on je potonuo. Đura naredi ocu Mirki da se otpusti od čamca, te je zauvijek nestao u valovima Save. Ostala dvojica nagnu plivati prema našoj obali. Kada su se približili nasipu, pruže letvu Đuri Benkoviću. On je to odbio rekavši neka dodaju Đuri Šakiću. Tako se Šakić spasi, a Benković udavio. Ljudi su su se u Županji veselili istoj pogibiji, jer im je odlanilo, da je nestalo zločestih Benkovića. Neke osobine koje ljudi nose u svojim genama, ponavljaju se generacijama!

10. Već sam bio napisao četvrti rukopis ovoga rada, no tada sam se konzultirao sa čika Karlom Bušić — Jelić iz Županje. Tako je građa u petom rukopisu time proširena. I ovom prilikom još jednom zahvaljujem se čika Karli na ukazanoj dobroti.

JULIJE PETRINOVIC

V O D E N I C A

Vodenice prastara
Na Savi se ljulja
Koleso joj golemo
Voda zapljuskiva

Mnogokrat se nalazi
Sva u ruju zlata
Sunce joj sa zapada
Zlati prozor, vrata

Pučina se zažari
U stotinu boja
Dočarava oku nam
Sjaj vilinskog dvora

Sunce zatim potone
Za daleke strane
A pučinu prekrije
Srebrnasto tkanje

U tom tkanju srebrnom
Vodenica j'mračna
Tek joj sitna svjetiljka
Osvjetljuje vrata

Mlinar metne svjetiljku
I sad je bez brige
Da mu gvozden parobrod
Mlina ne razbije

Žita uspe i legne
Nek se melje pusto
Kad se smelje, zvonce će
Da ga budi žustro

Drnda žrvanj ljenivo
Sitno brašno sipi
Mlinar spava umoran
A koleso škripi

Šumi kolo golemo
Kida srebrn tkivo
Iz daleka čuje se
Ko da stenje živo

Vodenica sablasna
Kolo jeca škripi
Jadi su je samoće
Odasvuda stisli

Još pred pola stoljeća
Bilo je zacijelo
Na tom mjestu pučine
Vodenično selo

Vrtjele se, mljele su
I šumjele živo
A mlinar je veselo
Žrvanj oprao

»Vatrenka« ih potopi
I novo to dobro
S njima nesta zauvijek
Dragih razgovora

Još do lane imala j'
Zadnju, staru drugu
Al' je trošnu satre led
I surva u strugu

Vodenica sablasna
Kolo jeca, škripi
Mlinar spava umoran
Brašno tek što sipi.

Kata Gigova

Prije sto i više godina kada su se zbivali događaji koje kanim u ovoj pripovijesti opisati, naš hatar je imao posve drugi izgled nego što ga ima danas.

U naše doba provedene su dvije komasacije: prva 1938 — 1940, a druga 1965. Uporedo s njima provedena je i odgovarajuća kanalizacija, nakon čega hatar daje posve drugu sliku nego u prijašnja vremena.

U vrijeme prije kanalizacije našeg područja samo grede, viša i ocjeditija zemljišta bila su obrađivana kao oranice, a sva niža područja su bile livade. Bilo je dosta bara, šumaraka i šikara.

Od Županje na sjeveroistok bila su dva široka puta; lijevi koji je ujedno bio put u Otok, a vodio je dijelom uz potok Virovi postoji i sada. Drugi je išao prema šumi i blizinom šume zvanom Gaj, prolazio je kroz dio hatara koji se zove Bok, te je po tom nazvan Bočki put. Od ovog puta danas, nakon druge komasacije, postoji samo jedan dio i to baš onaj koji ide kroz Bok.

Sredinom prošlog stoljeća bilo je u blizini sela, a i dalje dosta ograđenih livada; to su bili pašnici kamo bi se tijekom ljeta i jeseni dovažali konji da se preko noći napasu i odmire. U ovakvim pašnicima nalazio bi se i bunar s đermom i valovom za pojenje, te češće i kakva mala pojatica kamo bi se marva u slučaju nevremena mogla skloniti.

Bliže šume nalazili su se stanovi ili salaši. Prvi stanovi s desne strane Bočkog puta bili su Svirčević, a iza njih Benaković — Čalkini. Uz šumu Gaj stanovi: Nikolić-Ivanišević, Pranjčkovi, Uvalini i Stojanovi. S lijeve strane puta iza Svirčevića bili su stanovi Bačić-Kefašević i Piljini, te Balentović — Oborčarovi. Iza omanje bare koja se zvala Kusača, bile su njive i stanovi Galovića-Gigovi, Papuškinini, Mašini, Zečević, Radevi — sve tamo do potoka i bare Virovi, ili kako kaže naš svijet Vjerovi. Dalje na sjever uz Mićine Mlake i Crnu gredu stanovi Šokičić-Francuzov, Bušić-Jelić, Bašić-Jerković te Galović: Brkin, Pavić, Barunović i Nakini, te Lončarević.

Većina ovih stanova bili su živi stanovi tj. u njima su se stari nalazili i ljeti i zimi. Stara šuma bila je u neposrednoj blizini, te je marva — a osobito svinje — izlazila cijelu godinu u šumu.

Prvi stan od Kusače na sjever bio je Gigov. Gigovi su diobom izašli iz velike zadruge Galović kućni broj 31. na mjestu današnje Elektroslavonije. Oko godine 1850. Gigova zadruga je imala manji broj ukućana. Zemlje nisu imali mnogo, pa prema tome nije bilo mnogo ni marve. Na stanu su se zadržavali samo ljeti, a pred zimu bi se povukli kući u selo. Svakog bi jutra tkogod od ukućana došao na stan, te ono malo marve nahranio, u stanu što god uradio i obično se uveče vraćao kući u selo na konak. Kad bi bila sezona većih poljskih poslova oko stana onda bi se tamo više zadržavali — pa i prenoćili.

Gigovi su imali curu — zvala se Kata. Bila je to pristala cura visoka stasa, razvijena, ali vitka i neobično gipka. Njezine kretnje bile su proračunate, odlučne i sigurno. Ženski oblici u Kate nisu bili osobito izraženi, a kako je imala odlike muškarca to je ta njezina muškarčaka osobenost dolazila još više do izražaja. Naš bi svijet za takvu curu rekao da je muškarasta. Često puta je djevojka Kata dolazila na stan da tamo poradi što je potrebno i da napase marvu. Bila je vesela, otvorene naravi. Često su je čuli kako pjeva čuvajući marvu ili radeći u vrtu. Glas joj je bio ugodan iako nešto dublji. Prolazila ljeta i godine Kata je već bila prešla dvadesetu, pa i još koju godinu starosti, a nije se udala, tko zna iz kojeg razloga. U ono vrijeme bio je običaj da se momci rano žene, a cure rano udaju.

Jedne večeri Kata se nije po običaju vratila kući u selo. Njeni roditelji su se zabrinuli, no mislili su da se negdje zadržala pa će ipak doći. Kata međutim nije došla ni do zore, a njezini u brizi rano krenuše na stan da vide što se dogodilo i s kojeg razloga djevojka nije došla kući. U stanu su našli sve u redu i na svom mjestu, samo Kate nigdje nema. Onako uplašeni uputiše se na obližnje stanove da od susjeda čuju jesu li je oni jučer vidjeli. Na Uvalinom stanu im rekoše da su je prije podne vidjeli kako radi u stanu i oko marve. Sredinom popodneva prošla je blizu Uvalina stana prema šumi, ali nisu vidjeli kad se vratila, čak što više nisu znali da li se vratila.

I tako je Kata Gigova iščezla sa stana koji se nalazio blizu šume zvane Gaj, koji je opet sastavni dio revira Crna greda. Bile su to šume kasnije Brodske imovne općine.

Njezini roditelji i rodbina tražili su je po šumi raspitivali se po okolici za nju, ali Kati nigdje ni traga. Onako očajni obratili su se i Kumpaniji u Županji (u to vrijeme još je opstojala granica), a ovi su slučaj javili drugim Kumpanijama i to je bilo sve što su mogli učiniti.

Prošlo je od toga događaja možda 7, 8 godina te se s vremenom počela zaboravljati na Katin nestanak.

U prošlosti, u godinama kada je bila nerodica naši stari bi išli u Vukovar, kupovati žito bilo za sjeme ili za jelo, a često bi dovezli i gotovog brašna sa vukovarskih vodenica. To su činili obično krajem ljeta ili početkom jeseni. Zgodinovi iz kuće broj 65. Alojzije i njegov stnic, išli su tako jednoga dana s kolima u Vukovar da kupe boljeg žita za sjeme i nakon obavljena posla vraćali su se natrag kući. Kako se već približila i noć, a oni stigli do Čarde ukraj mosta preko Vuke, odluču da tu prenoće. U ona vremena, naime, izbjegavalo se putovanje noću, jer je bilo mnogo hajduka i konjokradica.

Smjestili su konje u štalu a oni ušli u točionicu, sjeli za stol u jedan ugao, nešto malo prigrizli i pijuckali da im vrijeme brže prođe. U Čardi je bio još po koji putnik, kao i nekoliko gostiju iz okolice. Kad se već unocilo, prošlo i devet sati, začu se iz vana oštar glas: »Možemo!«. Zatim se začuše koraci, vrata se otvoriše i u prostoriju uđe mlad, ovisok pristao čovjek, oboružan, te oštrim okom i brzim pogledom prijeđe preko cijele prostorije. Za njim uđe još pet isto tako oboružanih ljudi.

Svima je odmah bilo jasno da su to hajduci ili pustahije. Zatečeni gosti od straha i brige ponikoše glavama, a Alojzije i njegov stric još se više stisnuše u svom kutu. Onaj prvi, očito njihov vođa, pozdravi gazdu i upita ima li što dobra za večeru. Kad ovaj odgovori da već slabo što ima, on mu naredi da nabrzinu isprži mesa i kajgane. Gazda i njegova žena odmah se latiše posla. Novi gosti zatražiše nešto pića te posjedaše na stolice ali tako, da nitko nije mogao izaći iz goštionice.

Alojzije je primijetio da mladi vođa ove družine češće pogleda u njih dvojicu kao da ga oni posebno zanimaju, pa je na to upozorio i svog strica. Alojziju se lice ovog mladog čovjeka osobito s profila činilo kao poznato, te je i on počeo češće pogledavao u pridošlicu, no nije se nikako mogao sjetiti gdje je to lice vidio — jer sličnosti ima svuda.

Za krato vrijeme bilo je i jelo priređeno, i ova ga je družba brzo povečerala. Na to onaj mladić reče nešto jednom svom drugu, a ovaj odmah ustade, izađe iz prostorije napolje, valjda zbog stražarenja. Ustade zatim i sam mladić, priđe Zgodinovima i tihim glasom upita:

— Otkuda ste vi ljudi?

— Oni mu odgovoriše da su iz Županje, a mladi harambaša im reče da je to i mislio, te da je stoga i prišao k njihovom stolu na razgovor.

Županjci su odavali strah i bojazan što je od cijelog društva baš njih odabrao. Ovome to nije izmaklo te im reče:

— Vi kao da se plašite? Ne bojte se, vama se ništa neće dogoditi kao ni drugima, a s gazdom smo i onako dobri prijatelji. Poslušajte vi mene i sa mnom lipo i iskreno razgovarajte. A sad, ajdemo u drugu sobu.

Tamo su sjeli za stol i neznanac je pitao još uvijek tihim glasom kako je u Županji, šta ima nova, imaju li stan i gdje je, čiji su stanovi u blizini njihovoga i još koješta po redu. Oni su mu odgovarali što su znali i rekli mu da je njihov stan na Spačvici, a od njihovog prema selu da su stanovi Ketuševi, Kladini, Zečevi, Mašini, Papuškini, Gigovi i drugi. Mladić ih upita kako ovi stanari, žive li dobro, da li se desilo što god novo u zadnjim godinama. Oslobodivši se prvoga straha Zgodinovi su mu odgovarali na pitanja, te rekli kako nema ništa osobito osim eto ako kurjak ujede kojeg konja ili pokolje što god ovaca, ili koji konj nestane od konjokradica. Onda se slučajno sjeti Alojzije te reče:

— Ta e-to, prije nekoliko godina nestala je dna cura sa stana — Kata Gigova. Mi smo tamo komšije, naš pasnik je uz njihov stan, dobro se pazimo i kao komšije uvijek smo se poštovali. Šteta, svi je žalimo jer je bila vridna, zdrava i dobra cura.

— Pa jesu li je njezini tražili, jesu li je našli? Upita neznanac.

— Ta tražili su je svuda i raspitivali se na sve strane — odgovori Alojzije. — Žao im je njiove cure što je tako nestala, a ne znaju jel' živa ili nije.

Primijetili su Alojzije i stric mu da se je za vrijeme njihova pripovijedanja mladić malo stužio, a onda uzdahnuvši rekao:

— Ja to samo pitam jer me zanima, no meni je to sve poznato. Poznam i vas dvojicu, vi ste Zgodinovi. Ti si Lojza a ovo je čika Tuna. Eto, i vi znajte s kim razgovarate — ja sam Kata Gigova.

Zgodinovima zastadoše oči od čuda i iznenađenja a mladi čovjek nastavi:

— Kako ne bi mislili da vas zavaravam, evo vidite. Raskopča na to gornju odjeću i pokaže im ženska prsa.

Alojzije onako zapanjen sluša taj glas i gleda to lice, ali to su samo crte lica njemu dobro poznate, no na njemu nema više djevojačke svježine i mekoće lica cure Kate Gigove. Primjećuju se dobro na tom licu tragovi surovog, hajdučkog života, tragovi vjetra i sunca. Izraz lica nekako ozbiljan odaje tvrdoću i odlučnost, pa i same crte lica koje su već bile oštre kao da su postale još oštrije, a i glas kao da se promjenio.

— Oj Kata — reče Alojzije — pa kako si dospjela baš među te pustaije il' ajduke? Ko te odveo?

— Pa ne misliš Lojza da bi me njetko samo tako lako smoto i odveo sa stana. Ta slušaj Lojza, ti si godinu dvi od mene strariji, mi se dobro znamo od djetinjstva, iako nam kuće nisu u istom kraju, jer je vaša u Gaćanaca a naša u Piškorevaca, ali stanovi njive i livade zajedno su nam u Boku. Zajedno smo čuvali marvu u Gaju, zajedno smo se igrali tamo kod Bioč vrba oko vode. Možda si zaboravio da sam bila najokretnija i najbrža, ta i vi muškarci niste mogli u igri izić samnom na kraj. Jutrom kada bi išli na stan ili uveče kući, koje mogu brže i lakše ići?

— Ajde, Kata, kaži nam kako si otišla sa stana? — zamoli je Alojzije, a Kata nastavi:

— Kad želite eto kazat ću vam i to. Ja sam vas odma pripoznala i odlučila da vam se javim već i radi moji roditelja. Još se nikom nisam javila i niko nezna kojim putevima idem, a sad kad sam se namjerila na vas, a mi smo i u daljnjoj rodbini, ispričati ću vam, iako se ne mogu dugo zadržati.

Iz stanoviti' razloga odlučila sam da napustim kuću, stan i Županju i da se nikad više natrag ne vratim. Odlučila sam otić što dalje od Županje u nepoznat kraj i svijt. Smislila sam da će mi to biti lakše ako se priobučem u muško odilo i krenem u svijt pod muškim imenom. Zato sam najprije pripremila potrebnu odjeću i jednog dana kad sam bila sama na stanu, to sam i učinila. Vjeruj mi Lojza naj dan nikad ne mogu zaboraviti. Nije to bilo bez bola u duši i srcu. Pomi-

sli samo, još onako mlada uzela sam škare u nakani da uništim najljepši ukras cure svoju kosu, svoje pletenice. Iako sam tvrdo odlučila da se preobrazim u muškarca i život prominem, steglo mi se nješto oko srca znajući dobro da nikad neću više ponosno sa svojom pletenicom prošetati Županjom. Nikad više nediljom ni svetkovinom sa svojom drugama u svečanom ruvu stojat il' klečat na srid crkve i ići u svečani' procesija. Da je prekid svega mog devojačkog života, sretna udaja kao drugim curama, ne bi se imalo šta žalit; ali meni nesretnoj ni to nije suđeno. Pletenice sam škarama odrezala i zamotala u manju maramu a ostatak kose na glavi prikratila i uredila kako sam sama mogla da bude ko u muškarca, pa onda pokrila glavu maramom. Spremila sam mušku ođeću i još što je potrebno te krenila. Još jedanput sam pogledala svoj vrt di sam voljela radit, zatim sam pogledala marvu, a onda još uvijek u ženski' stvari krenem prema šumi. Bilo mi je teško pri duši, al' takvu sad odluku stvorila i odstupanja ni smjelo bit. Odlučila sam prić šumu, a dalje ću vidit na koju ću stranu. Kroz Gaj sam išla laganim korakom pazeć da me tko od čobana ne vidi. Prođem uz Bioč vrb, uz kraj šume zaobiđem Krčevine, te se uputim prema dubini šume. Prošavši uz Medvedov vrb dođem do vodeniće i priko brve priđem Vjeranjke. U jednom gustem gložaku skinem ženske stvare i obučem muško odijlo. Svoje ženske' aljine i pletenice spalim i šušnjem zagrnem. Tako je to ostalo tamo uz Vjeranjke. Malo sam zastala na tom sudbonosnom mjestu u mom životu, al' šta ću, svršeno je...

Tužna srca krenila sam polako dalje kroz staru, meni dobro poznatu šumu Crnu gredu, i kad sam stigla do šume Slavira još jedanput se okrenem prema svom poznatom kraju, a onda krenem dalje kroz Slavir odlučnim i brzim korakom. Prošla sam uz Ljeskovu gredu, al se nisam obzirala već išla samo dalje i dalje. Krajem dana stignem do otočkog Laza (dio otočkih njiva zavučen duboko u šumu — op. p.). Sad sam već bila malo mirnija. Došla sam na otočki stan čika Žavenija Trbljanić — Škembinov kojeg su zvali čiča Žava. Na stanu su bili on i strina Eva. Ja i' pozdravim i kažem da sam mislio stić u Otok, ali eto će noć a puta pravo ne znam, pa i' zamolim da kod nji prinoćim. Dadoše mi stolac da sjednem a i oni već večernje poslove oko marve završili, pa posjedaše i oni. Strina Eva me nekako sumnjiči i ispituje kako se zovem. Odgovorim: Marko. Dalje pita otkud sam, a ja kažem iz Županje. Pita zašto sam kasno krenio, zašto nisam išo glavnim putem. Odgovorila sam:

— Ja sam pošo sa stana, a to je na drugoj strani daleko od glavnog puta i mislio priko šume bit će mi kraći put. Na stanu sam radio, zadržo se li tako kasno krenio, i dok dođo do vašeg stana eto i mrak. A valda imate kakvog sina u štaglju, pa mogu tamo prinoćit.

Na to će čika Žava:

— Vidim po nošnji i po govoru da si od našeg šokačkog svita. Možeš prinoćit i na 'noj postelji u kujni.

Strina Eva stalno svoje, pa pita po kom poslu idem u Otok. Reko' da ću možda i dalje od Otoka, možda i do Vukovara, a tamo ću nać kaka poso. Ni' strini Evi po volji to što govorim pa me korí

i kaže da je najbolje kod svoje kuće i u svojem selu na što čika Žava doda:

— Pa ti izgledan momak ideš od kuće, zar se ni bi mogo oženit tamo i živit ko i drugi, ili ako si možda siroma; a vridan i pošten, zar se ne bi mogo digod ti priženit, pa makar bila i udovica.

Vidila sam da su dobri i poštenu i da mi žele dobro, a možda pomišljaju i na to da ne krenem krivim putem. Zato im odgovorim, da ću razmisliti i odlučit šta ću i kako ću.

Uzela sam maramu u koju sam na stanu spremila nešta jela. Cela sam jest, našto oni rekoše:

— Spremi ti to sebi za sutra, naša večera je gotova i možeš s nama večerati.

Strina Eva postavi siniju, pozvaše i mene i posjedasmo za večeru. Promatrala sam i: 'već u godinama, a zadovoljni i raspoloženi. Ja jelo uzimam i ne uzimam; nji 'dvoje mirni i poštenu ljudi imaju za priostali dio života posvemašnu sigurnost — u mojoj duši bura radi nezvjesnosti i besciljnosti. Poslje večere poligasmo, al' od uzbuđenja nisam odma' zaspala, no napokon ostavim brige za sutrašnji dan i zaspim. Ujutro rano ustanem i nastojeć da se odužim čiki Žavi i strini Evi, odlučim im poradići jutarnje poslove oko marve. Čika Žava zamišljen, ko da mi nješta želi pridložiti, pa uz ostali redovni razgovor započe:

— Vidim da znaš radit i spretan si u poslu. Mi imamo dosta posla oko marve i u polju, pa ako bi čeo mogo bi ostat kod nas, mi bi ti dobro platili.

Ja malo promislim i pristanem. Mislila sam, treba mi dan dva da se malo umirim i smislim što ću dalje, a i da se priučim u ulogi muškarca. Čik Žava me isprati sa svinjama i upozori neka mi bude orijentacija glavna prosjeka koja ide od Vjerova na jugu kroz šumu na sjever do puta Županja — Otok. Još mi reče da svinje znaju same doći do Slavirića, tamo se napiju vode, a znaju se i same vratiti na stan.

Druho jutro kaže čika Žava:

— Marko deder sjedni, da te ljudski ošišam, ne volim što si tako lip momak, a nisi dobro ošišan.

Uredio mi glavu tako kako je trebalo. Dobričina, nije mi slutio koliku mi je uslugu s time učinio.

Dva dana sam čuvala svinje od Laza pa do Loža. Treći dan, idući za svinjama i razmišljajući o sebi nisam bila zadovoljna s tim svinjaranjem. Kad sam prolazila glavnu prosjeku, primijetila sam njeke ljude kako idu od Vjerova. Išli su uz rub prosjeke tako da su se čas pojavljivali a čas nestajali zaklonjeni granjem. Zanimalo me ko su ti ljudi pa sam i malo pričekala dok su stigli. Kad su se približili, vidila sam da su oboružani, da i' je pet na broju i znala sam odma 'da su ajduci. Nisam se uplašila ni najmanje, jer konačno i sama sam muškarac, a k tomu puki siromah. Kad dođoše neznanci do mene pozdraviše i jedan upita koliko ja to imam svinja što čuvam. Rekla sam da mi jedno nije moje, a čuvam 80 komada svinja čika Žave Škembinog. Upita me dalje jel' već dugo čuvam svinje, pa mu odgovorim da je

to treći dan. Na pitanje koliko i' dugo mislim čuvat odgovorim da ne znam, al' sigurno neću dugo. Isti me dalje upita šta sam do sad radio, a ja kažem da sam bio ko i drugi, obični seljak, ali sam s tim životom prekinio i natrag se više ne vraćam.

— Pa kog vruga onda misliš? Veli on.

Našta mu odgovorim da mislim svašta ali još ništa smislio nisam. Nit' imam cilja, nit' otpravca. A sad upitam ja njega:

— De ti meni kaži, otkud vi idete i šta vam je zanimanje?

Oni se pogledaše, a jedan odgovori:

— Pa eto mi mnogo putujemo, dosta se odmaramo, a šta nam treba to potražimo di mislimo da ima više nego što treba.

Na to ja njima:

— Ta vidio sam odma' da ste pustaije, a kad dosta pješačite sigurno ste umorni, zato sjedite da se malo odmorite, a evo ja imam u torbici kruva, slanine i luka što mi je strina Eva spremila i možete koliko toliko založit.

Oni poslušашe, posjedaše i privatiše se jela. Naj što je sa mnom razgovarao upita me:

— A ti, šta ćeš ti?

Odgovorim da sam jutros malo jeo a to vi sve podilite. Nemate meni šta ostavit jer već par dana ni apetita nemam, a večeras ako se vratim na stan čika Žave, dočekat će me večera.

Isti mi reče:

— Pa te svinje može čuvat i kakav đečak, pa čak i tskogod budalast, a ti izgledaš bistar momak, pa bi mogo bit sposoban za take poslove za koje treba pameti, sposobnosti i neustrašiovsti. Kako vidim ti od sveg toga imaš po nješta.

On se onda nagne jednom pored sebe i polako nješto reče, u uvo, ovaj zaklima glavom i glasno kaže:

— I ja tako mislim, može ako oće.

Naj me opet upita imam li kakve imovine? Odgovorim da je sva moja imovina kapa na glavi i odilo na meni, a torbica i nož u njoj to je čika Žave. Kuću i stan sam ostavio ne mislim natrag, u svit sam krenio, a još me znam kud.

— A kako ti je ime? — upita me sad.

Ja odgovorim:

— Zovem se Marko Katušić — reko' izmišljeno ime i prezime.

— E, Marko, ako je tako — reče mi on, pridruži se nama ako oćeš. Bit će ti kako kad, nekad dobro, a nekad i gusto.

Nisam dugo primišljala, ta ni za život nisam više marila, a kamo li za udobnost pa prijedlog primim ali uz uvjet da bude ravnopravan.

— U meni se privarit nećete, al' me želim ni to da se ja u vama razočaram.

Obećaše, da se tog ne moram bojati.

Nije mi bilo za svinje, same će se vratit na stan. Nije mi bilo ni za oprostit se od čika Žave i strine Eve. Ta ni sa svojima se nisam oprostila. Zadržala sam i torbicu s nožem jer će mi to trebat, a to mi

je i jedina imovina. Ta čika Žava će nabavit novu torbicu i nož, a ova stara i ovaj nož to je moja prva imovina i prvo oružje u mom životu; al'; i to je prva tuđa imovina koju sam prisvojila.

Eto, Lojza, tako je započeo moj život u društvu pustaija od koji' su dvojica iz naše okolice: naj što me ispitivo i još jedan. Kad sam stupila među ove ljude izvršavala sam najopasnije zadatke, nisam marila ako i poginem. Poslije par godina u nekom okršaju pogine harambaša te uzmu mene za vođu, a ni ovi moji drugovi i nitko drugi ne zna da sam ja devojka. I danas sam ja, Kata Gígova, vođa 'ajdučke družine. Nisam razbojnik, krvolok, izbjegavam prolivanje krvi. Za oružjem posizem samo u krajnjoj nuždi, al' svojom odlučnošću, neustrašivošću, lakoćom baratanja ružjem, kod moje se družine razvilo toliko poštovanja prema meni, da nikom nije palo na pamet da zaviri u tajnu mog ličnog i privatnog života. Znam da se poslije mog odlaska iz Županje govorilo: možda je nesretna ljubav po sridi, il' sukob s roditeljima, jer to su obično uzroci koji vode u nesreću, ali možda i nješto treće — i nepoznato. Ja ti nikom neću reć jer sam to u sebi zakopala i sa sobom nosim.

Moji Zgodinovi, meni sudbina nije donila sreću ko mnogim drugim mojim vršnjakinjama — obitelj, mirni život u svom domu tamo negdi u Županji. Mjesto mirna života uz voljenog čovika, sudbina me dovela da živim nemirnim i pustolovnim životom ajduka. Možda je jedan od uzroka tome i moja pustolovna, jogunasta i prkosna narav jer sam brzo na takav život privikla. Poznam sva ajdučka skloništa od županjski šuma do Vukovara, od Našica do iza Valpova i Đakova. Nikog i ničeg se ne plašim pa ni smrti, ta i ona me izbjegava i s puta mi se uklanja. Toliko puta sam mirno gledala u pušćane civi okrenite prema meni, al' kako vidíte do danas me smrt nije ćela. Pa ako jednom padnem pogođena zrnom žandara ili vojnika, neće znat ni onaj koji je na mene puco iko sam, a niti onaj ko me bude ukapo koga je to ukopao. U povjerenju, pozdravite moje, neka mi oprostite radi tuge koju sam im nanila. Recíte im da sam živa i zdrava, al' da sam sa svim obraćunala i da povratka nema. Možda ću kadgod doć do našeg Boka da ga još jedanput vidim, al' — ko zna... Ovo što sam vam večeras ispričevala ne vješajte na veliko zvono da se ćuje možda ćak i do mene. Valda si me razumio Lojza!? A sad 'ajdemo natrag, dugo smo se zadržali.

Vratiše se u glavnu prostoriju i hajduci doskora odoše u noć, vođa im zadnji izađe, a na izlasku se nijemo pozdravi sa Zgodinovima.

Prolazile su godine a Katu više nitko nije vidio nit se o njoj što-god ćulo, te se pomišljalo da je gdje god zaglavila. Kad bi se u okolicí dogodilo što-god u vezi s ajdućijom, govorilo se u okolnim selima da je to načinila Županjka sa svojom družinom, jer se događaj morao nekom pripisati, iako zato dokaza nije bilo.

Poslije susreta sa Zgodinovima Katu nije više nitko vidio, niti se o njoj što ćulo ili se barem za to nezna. Djelomićno su se obistinile rijeći koje je hajdućica Kata rekla Zgodinovima, naime, da će ostati tajna kao što je sve u istinu i bilo tajnovito.

U vrijeme kada su se zbivali događaji koje ovdje opisujem pjevale su se one stare narodne pjesme kao:

*Ej kad su stari sviije žirovali
ej debele su krmače imali.*

ili ona

*Sad moj dika u šumi kod svinja
naložio vatru od jasinja.*

Zadruga koje su imale stan u polju, bavile su se uzgojem svinja i imale pomoćne stanove, tzv. zabojišta. Zabojišta su se nalazila u samoj šumi, ili ako je zadruga imala njivu na takvom mjestu od kuda je bio lak prilaz u duboku šumu, tu bi smještali svoje zabojište. Ogradili bi okol od kolja i trnjem opleli da svinje tu mogu zatvoriti. Napravi bi i malo nastrešnice slamom pokrivene, da marva ne kisne. U okolu su se nalazili valovi izdubeni iz deblje oblovine, za napajanje svinja. Obavezno je tu morao biti i bunar, neozidan, kojeg su nazivali buban, jer su svinje osobito za sušne jeseni prilikom žirenja trebale dosta vode. Bila je tu i mala kolibica za svinjara. Ova zabojišta koristila su se prilikom žirenja svinja u dotičnoj šumi. Tako je i zadruga Mikolčević osim glavnog stana imala svoje zabojište uz šumu na osamljenom mjestu.

Jednog pomalo kišnog jutra, sredinom listopada, a prvom polovicom osamdesetih godina prošlog stoljeća, uputio se stanar Mija iz glavnog stana prema zabojištu da napoji i ispusti svinje u šumu.

Kad se približio kolibici primijetio je da iz nje izlazi tanak trak dima. Znao je odmah da se u kolibici netko nalazi. Kad je došao prid vrata koja su bila otvorena ugledao je čovjeka kako sjedi na niskom stolčiću uz ognjište na kojem je gorjela vatra. Čovjek je bio obučen u iznošeno odijelo, bio je pedesetih godina, oštih crta lica, mrk, ali malo neobična izgleda jer je bio golobrad, sa tek označenim nausnicama.

Mija pozdravi stranca i ovaj mu odzdravi i odmah doda:

— Ti dođe da ispustiš svinje pa se začudi što nađe stranca u svojoj kolibici. Čuj me — nastavio je čovjek polagano — ded' molim te uđi, sjedni uz ognjište jer imam s tobom važna razgovora.

Mija poslušao, uđe i sjedne, a stranac nastavi.

— Tako. Sad slušaj. Ja znam čije je ovo zabojište zato sam tako slobodno ušlo, naložio ovo vatrice da se malo ogrijem i osušim odilo na sebi. Ja sam stranac samo za to što puno godina nisam živio, pa ni dolazio u Županju, ali nisam stranac, jer sam se rodio i odrastao u Županji i u našem Boku uz Gaj.

Mija je slušao te riječi pa odgovori:

— Može bit, ali ja se ne mogu sjetiti i ne znam ni ko si ni čiji si.

Stranac ga upita:

— Koliko se sjećam po načinu govora i obliku, ti bi mogo biti Mija Mikolčević?

Mija potvrdi da je tako a stranac nastavi:

— Sad ću ja tebi reći ko sam, pa ćeš me se odma sjetit. Ja sam ona Kata Gigova što je više od prije dvadeset godina nestala sa stana, a ti si onda već bio odrastao dečak. Mija se na ove riječi začudi, ispravi se na stočiću i reče:

— Pa jesi l' zbilja to ti, nena Kata? Sjećam se svega — i tebe kad si nestala i kako su te tražili a sad si se eto vratila.

— Mija, — reče mu Kata — sad kad me poznaš, reci mi imaš li povjerenja u mene?

— Imam, imam, nena Kata — odgovori Mija, čudi se i gleda u nju te nastavi — drago mi je što si se vratila al' šta ćeš sad? Roditelji ti davno umrli, vašeg roda nestaje, a imetak propada.

— Mija, — odgovori Kata otegnutim glasom u kojem se primjećivala slabost — nisam se vratila rad' imetka, jer mi imetak više ne treba, ni radi rodbine, pa ni zato da idem kući u selo, jer je li to nemoguće. Sve sam ja to napustila u mladim godinama, zdvojna i očajna radi stanovitih razloga i tamo se više neću vratit'. Došla sam u rodni kraj da u njemu umrem i svoje kosti ostavim. Nisam mislila da ću zbog života kojim sam godinama živila umrt prirodnom smrću i to u svom rodnom kraju, a to sad toliko želim i tome se nadam.

Poslije ovih Katinih riječi, Mija, koji je ionako bio ozbiljan i bogobojazan čovjek, još se više uozbilji sažaljevajući Katu. Pronicljiva Kata to je dobro zapazila i u nastojanju da ga pridobije za svoj plan nastavi dalje s ispitivanjem.

— Jesi l' ti Mija sad na rednjoj, ti jel' svaki dan Ti dolaziš vamo svinjama?

Mija odgovori

— Upravo sam nastupio rednju, i trebalo bi tako bit, al' prema potrebi i razvoju poslova možda će kadgod doć i kogod drugi.

Kata nastavi dalje

— Mija! Ja sam bolesna jedva sam se dovukla do 'vog vašeg zabojišta i osjećam da će se za kratko vime završit moj život. Moji dani su odbrojani, ne znam kol'ko i' još imam, al' želim da te dane proživim u miru, tišini i što je najvažnije u tajnosti. Niko ne smije azonat da sam se vratila, da se tu nalazim; nego da se mi dogovorimo šta ćemo i kako ćemo dalje.

Kata malo spotakne vatru i nastavi:

— Vaše zabojište je u strani, udaljeno od puta i prolaza. Ovamo niko ne dolazi a ritko ko vuda prođe, pa mislim da bi mi tu moglo bit najsigurnije. Eto, ja bi' se skunatorila u tom vašem zabojištu, a zadovoljna sam s 'vim krovicom nad glavom i 'vom posteljom. Ti se pobrini da mi pribaviš što god za pojest, a i toga mi neće mnogo trebat. Znaj, za sve što mi budeš učinio, ja nisam prosjak, dobro ću ti platit. A da se desi, pa da kogod ovamo zabasa i mene vidi kazat ćemo da sam u prolazu ti tražim službe. Ti mi za živu glavu nikom ne kazuj da sam ovde stalno. Sad budi iskren i istinit ti reci mi jel' se u županji što god čulo i govorilo o meni i mom životu.

Mija odgovori:

— Svatko zna da si nestala sa stana, a kud i kako to se ne zna. Samo bi se pokatkad čuo po koji šapat: Kata je među ajducima. Međutim nije se čulo da te je 'kogađ vidio.

— Mija, zadovoljna sam s odgovorom — reče nešto veselije Kata. Sad ti je valda jasno zašto tražim da za mene niko ne dozna pa ni to da sam se vratila, barem dok sam živa a poslije moje smrti reci samo ocu al' i opet morate štitit već i radi vas sami. Ja sam Županju ostavila razočarana al' ponosna i prkosna, tamo se vratit ne želim. Ti dobro poznaš stroge zakone Granice, a znaj i no malo šapta moglo je doć do ušiju kapetana. Zar da se oko mene kupe đeca i svit ko na čudo? To ne bi mogla podnit. Nastojaću da me niko ne vidi, a tebi toliko naglašavam da samo šutiš i pribaviš bar nešto za jelo to je sve što bi mi učinio. Ja sam bolesna, na iznaku snaga al' još uvijek sam 'ajduk i jao nomu ko bi prvi pružio ruku prema meni. Vaj tvoj prag niko u zloj namjeri a protiv moje volje neće prić. Mene živu priko nje-ga silom niko neće izvest, jer ću se branit. Ne želim da do tog dođe, a ti imaj na pameti, ako bi do toga došlo tvojom krivnjom vaj bi tvoj prag bio krvlju poprskan ti bi na svojoj savjesti nosio teret odgovornosti. Ti sad odluči.

Miju podiđe jeza shvativši svu ozbiljnost i težinu Katinih riječi, pa joj reče:

— Nena Kata, ja primam na sebe »zavjet« da ću štitit i nastojat da nitko ne dozna za tebe, a pomoću ti što god budem mogo. Kod oca ću udesit da osim mene niko ne dolazi u zabojište dok ja ne budem reko.

— Hvala ti — reče Kata — i ja ću se Tebi za to odužit. Za sad smo dosta razgovarali, a ti imaš svoj poso i dužnost i radi dalje.

Nekoliko je dana kišilo i bilo hladno. Kata je sjedila uz ognjište ili ležala na postelji. Kada bi vrijeme otoplilo, ako ne bi bilo nikoga u blizini, izlazila bi napolje i posjedila na svježem šumskom zraku. Mijini su imali na stanu čopor goveda, među njima dosta krava te je bilo mlijeka, sira, kajmaka, masla u ćupu; imali su pčele pa je bilo i meda. Svakim bi danom Mija donosio ponešto za sebe i nemu Katu.

U predvečerje jednog dana kad se vratio sa svinjama Mija nije zatekao Katu nit ju je gdje vidio jer se nije javila kao obično. Nalio je vode u valove svinjama, zatvorio ih, prigledao sve i uputio se na stan na konak kao i obično, razmišljajući što se to moglo desiti da je nigdje nema.

Kad je slijedećeg jutra došao da pusti svinje, našao je Katu gdje leži na postelji i smiješi se na njega. Nakon pozdrava upita je (Mija) gdje je bila sinoć, a ona se polako pridigne i odgovori:

— Možda si bio u brigi za mene, ali nije bilo razloga. Iskoristila sam jučerašnji lipi dan i polako šumom otišla do iza Bioč vrba da vidim moj Bok, tamo sam stala naslonivši se na jedan 'rast i gledala naš stan. Nema tamo ništa osim nješto voćaka u staništu, te 'rastova i jasinova na livadi. Gledam ja tako a prid oči mi dođe moje djetinjstvo i moja mladost što sam ih tamo provela. Gledala sam i ostale stanove i vidila da je sve još dobro, a kod mjeki i bolje nego što je bilo. Tužna,

umornim korakom krenem natrag i kad sam došla do 'nog debelog 'rasta dvojnaša blizu Bioč vrba, sjednem i naslonim se na njega da se malo odmorim. Gledam — pridamnom je Bioč vrb. Tu sam s drugim čobanima marvu napajala, tu je bilo plandište. Kad marvu napasemo, napiju se vode, goveda stanu neka poliježu il' preživaju, a svinje poliježu u blato u tu istu vodu. Mi ženske nastavimo s ručnim radom, a muškarci započnu kakvu igru na vrh kapa ili putaka, a natentaju i nas ženske. Ne bude nam baš ni krivo. Ostavimo svoj ručni rad — čipke koje su nam matere započele — i ajd s njima u igru. E, Mija, davno je to prošlo. Gledam u 'naj 'rast nad sobom i mislim: Za koji dan ni mene više neće biti, a on koji je možda i tristo godina star još je potpuno zdrav i sve su mu grane zelene. Dosta sam šuma prošla, al' ovaki je divova malo. Neće ni on dugo, eto Crnu gredu su posjekli, uskoro će Mićine mlake i Gaj, pa mlađi naraštaji neće vidit 'vake šume (Mićine mlake su posječene od 1910 do 1918, Gaj od 1921. do 1934. a onaj dvojnaš 1932. op. p.). Kad sam se odmorila uputila sam se natrag onom istom stazom kojom sam prije mnogo godina otišla u svit. Želju sam si ispunila, vidila naš Bok al' to je bilo zadnji put, jer tamo više ne bi mogla doć. Duskora će se vrime pogoršat, za mene će nastat teži dani koji će ubrzat moj svršetak. Danas se osjećam jako umorna i moram ležat cili dan.

Početkom studenog počele su padati kiše, koje su duže potrajale. Za kišnih dana bi Mija ispustio svinje do prikladnog mjesta u šumi i vratio se u zabojiše da ne kisne cijeli dan.

Kata je bivala sve slabija i vidjelo se da mnogo pati, ali nikad se nije tužila. Njezina vedra i jogunasta narav botila se sa bolešću i nije se mijenjala.

Pripovijedanje ju je zamaralo, no rado je odgovarala na Mijina pitanja. Jednom zgodom ju Mija upita:

— Ded mi, nena Kata, kaži kako si se mogla tolike godine održati na slobodi, a da nisi upala u stupicu ili kakvu zasjedu? Kako si mogla izbjeći progonima kojih je za toliko vremena bilo dosta?

— Nemam običaj pričati o svom životu — reče Kata. No, prema tebi osjećam zahvalnost, pa ti neću ostat dužna odgovor.

Uvik sam znala i nastojala steći prijatelja koji' sam svud imala. U opasnost sam išla prva i bez straha, a družina videć to nije zaostajala za mnom, i uvik mi je zaleđe i odstupnica bila osigurana. Išla sam pod krivim imenom koje sam prema potrebi i minjala, i nikad niko nije zno' ko sam ja.

Ni oružane vlasti nisu znale s kime zapravo imaju posla, pa im je to otežavalo potragu. Još nješta! Brzi marševi, nakon kakvog pohoda u najkraćem vremenu, bi se prebacili dvadesetak kilometara, pa i više, a onda u sigurnosti se odmarali bilo u šumi, bilo kod prijatelja.

Dani su bivali sve kraći, kiše su prestale padati, vrijeme je bilo maglovito, i kao uvijek pred zimu — sve hladnije i neprijatnije. Kata je svakim danom bivala sve teži bolesnik.

Jednog dana kaže ona Miji:

— Kad umrem, iskopaj mi pristojnu raku, položi me u nju, pokrij kakvom ponjavom, pa nabacaj zemlje. Za sve što si mi učinio ostavit ću ti svoj čemer (pojas) koji još nije prazan, a ovu lipu kratku

dvocjevnu kuburu za uspomenu. Znaš, to je bilo gospodsko oružje do kojeg sam jednom prilikom došla.

Mija joj upade u riječ:

— Ta pusti to, nena Kata, nećeš ti još umri, a i te tvoje stvari, kako ću ja to...

— Znam, znam — upade Kata nešto povišenim glasom koliko je zbog slabosti mogla. — Ti si pošten čovjek, seljak, kršćanin, a misliš da sam ja činila samo njeka razbojstva. A to, Mija, nije baš tako. U prvom redu, ja nisam zloglasni razbojnik, već ajduk, a to su dva pojma.

— Razumio sam te, nena Kata, — reče Mija — al' ja najvolim i najmilije mi je 'no što u svom znoju i na pošten način steknem.

Kata mu opet presječe riječ:

— Ne može Mija, niko doznati da je ovo što ja imam samo na nepošten način stečeno. I slušaj, bilo me je svud: u šumi, u selima, varošicama Slavonije i Snijema, pa i u samom Osiku. Na tim svojim krstarenjima vidila sam svašta, moraš priznat, daleko više nego ti. Promatrala sam naš seljački svijt kako se muči u polju i mnogim drugim poslovima, da skoro pada od umora.

Promatrala sam u šumi siromašne šumske radnike na teškim šumskim radovima kako se pate, a i ostalu sirotinju koja oskudjeva na svemu. Na drugoj sam strani vidila kako se na tuđoj mucu i trudu stiče bogatstvo na lak način. Kad sam otišla od kuće nisam imala namjeru da hajdukujem. Slučaj ili sudbina me je dovela među njih, ali družina u koju sam dospjela birala je mjesto đe šta treba uzet. Postojalo je i njeko pravilo.

Pomisli samo na one velike bogataše koji kupuju i siku naše šume, a izrađenu robu skupo prodaju i silne novce zarađuju, a šumske radnike i vas kirijaše i te kako zakidaju. Ovakvim i njima sličnim voljela sam doć u posjete. Obavještena od prijatelja, danima sam strpljivo čekala na lovina.

Ima ti, moj Mija, poslova kojima se ljudi bave, a oti posloni nisu korisni ni potrebni, a bome nisu baš mi najpošteniji, i ljudi na takvim poslovima puno zarađuju i nikome ništa. Vika je samo na ajduka ko da je on jedini nepošten i tuđe uzima.

Umorna sam, Mija, a moram završit. Slušaj! Naj, ko meni pruži zadnji zalogaj i doda zadnju čašu vode, 'nom ću svoje ostaviti.

Ako budeš to ti, neka ti je prosto, pa makar poslije moje smrti bacio to u trnje ili do kome da rastrajba.

A sad, moramo se odmorit.

Jednoga jutra, kada je Mija došao i pozdravio Katu upitavši je kako joj je, reče ona nekim neobičnim glasom:

— Oćeraj swinje u šumu, vrati se natrag, jer mi se bolest pogoršala i posve sam nemoćna, a i taj noćasnji san mi ne ide isprid očiju.

— A šta si sanjala, nena Kata? — upita Mija ostavljajući jelo što ga je donio.

Kata se polako pridigne na postelji i spustivši glavu niže, odgovori:

— Sanjala sam da vidim svoje roditelje kako me tužni i žalosni traže, i čujem kako me dozivaju: »Kato naša, đe si, vrati nam se Kata!« Ja zašla u njeku šikaru, svud oko mene trnje gusto i visoko, niđe prolaza nać ne mogu, odazivam se, al' me oni ne čuju, onda se probudim sva znojna i umorna.

Ja sam se evo vratila, sve mislim da ću še uskoro sastat s njima...

Htjela je još nešto reći, ali joj riječ zagronu u grlu i ona zašuti. Mija po prvi puta ugleda u njenim očima suze i shvativši situaciju i stanje duše ove žene ovoga časa, smatrao je da je suvišan i da je bolje da ju ostavi samu i prepusti ju njenim osjećajima. Nije htio više ništa pitati, već brzo i lako izađe zatvorivši vrata. Shvatio je da je u Katinoj duši došlo do preokreta i da to sada više nije ona jogunasta, prkosna i odvažna Kata, nego žena, koja je na posljednjem putu, žena koja je na ispovijedi i pokajanju.

Kad je sa svinjama zašao podosta u šumu, okrene se i polako vrati u zabojšte. Otvorivši vrata, vidio je da Kata leži na postelji a lice joj malo vedrije, pa ju upita:

— Kako ti je sada, nena Kata?

Ona mu polako odgovori:

— Malo mi je lakše, ali osjećam da je to početak kraja, možda i danas, ali dulje ne mogu... Vidim, Mija, da će naše obitelji Gigovi nestati, a pripovido si mi da su drugi u Boku od Zgodinovi do Svirčevića svi još dobro.

— Da — reče Mija. — Zgodinov stan je pun zgrada, a dobro je i kod Zečevi', Mašimi', Pranjкови' i Svirčevića. Oni su najjaća zadruga s najviše marve i zemlje, a nije ni čudo jer su marljivi i čuvarni ljudi s dosta poslenika i ljudi vični svakom poslu.

Pun je Bok stanova s jedne i druge strane puta.

Kata se u jedan mah zagleda kroz prozorčić i reče:

— Znaš šta, Mija! Kad umrem ukopaj me pod onim 'rastom što je eto izvan šume, da ne budem baš u šumi, nego u dilu Boka kojega sam toliko volila.

A onda zatvori oči, zašuti i zaspi.

Kad je Mija došao ponovo u kolibicu, Kata je bila budna, pa ga upita:

— Mija, je l' ti mene prezireš što sam se odmetnila i otišla u 'ajduke i što sam živila takim životom?

— Ne, — odgovori Mija. Ti si se vratila.

— Praštaš li mi? — opet upita Kata laganim glasom.

— Praštam — odgovori Mija.

— Neka mi priko tebe oprostite i drugi — reče Kata — a ja isto svima opraštam.

I opet zašuti.

Mija je ponudi jelom. Uzela je malo, no brzo je i ostavila s napomenom da joj više neće trebati. Zatim ušuti i zatvori oči. Pred večer se obrati Miji i isprekidanim glasom reče:

— Mija, oćeš li primit dar od mene, jer si ga zaslužio?

— 'Oću — reče Mija klimnuvši glavom.

Kata, očito zadovoljna, zatvori oči i zašuti. Nije više ni riječi progovorila, a slijedećeg jutra, prije nego što su sunčeve zrake probile kroz gustu maglu koja je pritisla ravnicu — bila je mrtva.

Mija ju pokrije, zatim ispusti svinje u šumu, te požuri kući. Čim je stigao, pozove oca u stranu i reče:

— Dada, danas završuje moj zavjet, ne kaži nikome ništa, a sad moramo brzo zapreć konje i u zabojište, a ostalo ćeš doznat. Mija zatim metne u kola četiri lijepo otesane blanice i ostalo što je bilo potrebno, pa zapregnuše konje i krenuše u zabojište. Mija je putem ispriповijedao ocu o dolasku i smrti Kate, a onda ga upita:

— Dada, jesam li ja u tom štogod sagrišio?

— Mi znamo da ona kod nas nije počinila nikako zlo — odgovori otac — a dalje, u svitu kaka je bila, ne znamo. Povratila se i pokajala, molila za oprostjenje, pa šta mi možemo drugo, nego da joj oprostimo. Stigavši na mjesto, pokriše konje, pa obojica uđoše u kolibu. Čim je Mijin otac ugledao mrtvaca, nekne:

— Mija, to je zbilja Kata! Nemirna i nemilom sudbinom progonjena, neka joj se Bog smiluje i oprost i ako je štogod i sagrišila. Zatim se prekrstiše, poškropiše je svetom vodom koju je Mija donio.

Toga maglovitog dana sašiju od blanica škrinju, iskopaše raku prema želji pokojnice, spustiše je u nju i zemljom je zaspju.

Sunce pri svom zalasku obasjavalo bi grob županjske hajdučice Kate Galović Gigove.

Županjci u narodnoj nošnji prije prvog svjetskog rata, amaterski snimak

GRGIĆ JASNA

EPITAF ZA SVOJ GROB

Za nju je ovo — slavlje — disanje bilom trava
u zavodljivoj divljini mraka
nedostaje joj prisnost prašine sokaka i tatovska pjesma
pjevca u uzglavlju.

Iza nje — kao i prije, dunja venjavu nikad ne dočeka
i uvijek prerano pokose gorušicu
za ranjenje majke još se kru optužuje
i rakija sva svaku smrt i rađanje opjeva.
Pješači i dalje Sava u priteljsko selo
i dugo se ne javlja
pa onda iznenada
zagrme ravnice i nikud joj se ne da
kao da žitu snagu pokazuje
il si ruvo za udaju sprema.
Pokadkad, osjeti čuko da je sam u lutanju
i dugo u noć laje
kao da se može povratit lajanjem
nemirno disanje i branje u cvjetanje.

Iza nje — kao i prije, dunja venjavu nikad ne dočeka
i uvijek prerano pokose gorušicu.

Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog

Prijeporno pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog više-
struko je obrađivao Ljudevit Thallóczy, poznati i istaknuti istraživač
južnoslavensko-madžarskih odnosa. Iločki je posjedovao prema njego-
vom mišljenju samo gradove u pograničnom upravnom području Uso-
ri. Naprotiv, Jajce i ostali dio Bosne koji je pripadao kralju Matiji
Korvinu, ostao je i dalje pod njegovom vlašću. Kralj Matija je naime,
u Jajačkoj banovini postavljao neovisno banove. Prema Thalloczy-u,
kraljevski položaj Iločkog bio je u svome temelju formalne prirode.¹
Ovo gledište je još određenije razrađeno u velikom sintetskom djelu
J. Székfü-a.² Pomenuto kraljevstvo prikazano u politici kralja Matije,
otkriva stalnu borbu protiv visokog plemstva i njegovu politiku u
južnoslavenskim zemljama. Ovo pitanje potrebno je malo više raščlaniti.

Nikola Iločki potjecao je iz jedne od najuglednijih i najbogati-
jih mađarskih porodica. Njegovi preci su nosili skoro najviše časti
zemlje, kao što je i on već u mladim godinama, npr., bio ban.³ Za-
jedno sa Hunyadi-em bio je vojvoda više godina. Nakon odlaska kral-
jevskog namjesnika, jedan je od vođa stranke protiv Hunyad-a. Sau-
česnik je kod smaknuća Ladislava Hunyadi-a. Nakon smrti Ladislava V
nadao se domaći krune na temelju svoga utjecaja, bogatstva i velikog
ugleda. Međutim, kada se nakon izbora kralja Matije morao njemu
zakleti, priključio se Fridrihu III skupa sa drugim vođama Magnatske
stranke. Njegov ugled bio je u tim godinama tako velik da mu je jedna
kćerka zaručena za sinom češkog kralja Podjelinskog. Kasnije se iz-
mirio sa kraljem Matijom.⁴ Na temelju njegovih časti kao vojvode od
Sedmogradske, bana Slavonije i bana Mačve pripadala mu je u to
vrijeme i sudačka vlast na oko jedne trećine zemlje. Iločki je imeno-
vao župane i vršio sudačku vlast nad plemstvom. Tako zapravo nije
postojala skoro nikakva mogućnost da se vlast jednog podčinjenog
feudalca ojača i izgradi.⁵ Moć Iločkog bila je povećana ne samo preko
njegovih krupnih posjeda i položaja,⁶ nego i izvanredno velikog broja
rođaka i pristalica.⁷ Zašto je kralj Matija bio prisiljen ostaviti naj-
važniji dio zemlje pod vlašću jednog tako moćnog feudalca, koji se čak
htio domoći njegove krune i bio zakleti neprijatelj porodice Hunyadi?
To slijedi iz prethodnih izlaganja. Matiji je ipak uspjelo imenovati kao
suvovodu Sedmogradskoj svog rođaka Johana Pongráza od Dengela,
zbog nadzora nad Iločkim.⁸ U Sedmogradskoj Iločki nije imao po-
sjeda, ali je izgradio svoj utjecaj na temelju dugogodišnje vlasti. Po-
rodica Hunyadi je ipak nasuprot čvrstim vezama bila vezana za Sed-

mogradsku. Tako se iz toga može sagledati moć »Vojvode Miklós-a«, te ga kralj još nije mogao skinuti sa vojvodske časti. U Banovini Mačvi, imao je Matija također mogućnost utjecaja nad vladavinom Iločkog. U blizini leži grad Beograd koji je držao pod svojom neposrednom vlašću. Tako je kralj na području sjeverne Srbije morao oblikovati suvladarstvo sa Iločkim jer nije imao odanijeg čovjeka.⁹ Za Slavoniju nije kralju uspjelo godinama naći povjerljivog bana. Upravo prije stupanja Matije na prijesto bio je postavljen Iločkom za subana Ivan Vitovec od Grebena. To je kasniji grof od Zagorja i nekadanji plaćenik-kapetan grofova Celjskih. Raspolagao je velikim posjedima u Slavoniji koje je dobio od prijašnjih navedenih gospodara.¹⁰

Iločki je smijenjen sa položaja vojvode od Sedmogradske sa suvladarom Pongráczom, od kralja 1465. godine.¹¹ Dobio je baštinsku grofoviju Teočak kao naknadu, vjerojatno skupa sa gospodstvom nad zemljom Usorom.¹²

U međuvremenu zaposjednut je od Turaka 1459 ostatak samostalke Srbije, a kasnije i Bosna 1463. Matiji je uspjelo još iste godine osvojiti Jajce, pored još nekih gradova. Nakon ratnog pohoda 1463. ostao je najveći dio Bosne u turskim rukama. Osvojene gradove sa zemljišnim područjem do Save Matija je smatrao posebnom državnom oblašću. Tako je postavio da istom upravlja njegov rizničar Minko Zapolja, čovjek južnoslavenskog porijekla. Da njegovo gospodstvo još više uzdigne, predana su mu Hrvatsko-Dalmatinsko-Slavonska pogranična upravna područja. Konačno je s tim u vezi imenovan za regenta područja Priorata vranskog.¹⁴ Oslanjajući se na vojnu moć Zapolje, Matija je Vitovca skinuo sa banske časti za neko vrijeme, ali Iločkog se nije mogao tako lako riješiti.¹⁵ Vjerojatno se Matija koncem 1465. i Zapolje riješio, te priključio Bosnu kao pograničnu zemlju zajedno sa Hrvatsko-slavonskom banovinom mađarskoj kruni.¹⁶ za suvladara slavenskog bana Iločkog ponovo je postavljen Vitovec.¹⁷ Godine 1466. krenuo je kralj Matija u Slavoniju.¹⁸ Smatra se da je u to vrijeme imenovao za bosansko-hrvatsko-dalmatinskog bana Ivana Thuza, bivšeg rizničara.¹⁹ Tek tada je Iločki smijenjen sa položaja slavenskog bana, koju je čast vršio gotovo devet godina. Moć novoga bana Thuza bila je uzdignuta putem darovanih posjeda, među njima i Medvedgrada dok je mlađi brat Osvald bio tada zagrebački biskup što je činilo spregu vlasti. Vitovec je ostao ban do svoje smrti.²⁰ Bosnom su otada upravljali hrvatsko-dalmatinski banovi koji su u naslovu nosili i »bosanski ban«. Češće su ti banovi u isto vrijeme bili i banovi Slavonije. Novim banovima južnih područja postajali su najpovjerljiviji privrženici kralja: ratnici kao Blaž Madžar, ili istovremeno i državnici kao Ivan Thuz, bivši rizničar i gradski kapetan Višegrada.²¹

Novo uređenje pograničnih dijelova zemlje nije Turke spriječilo u njihovim napadima. Matija je tada bio jako zauzet češkim ratom i to su Turci obilato koristili. U proljeće 1471. mislilo se na pohod na Beograd.²² Nezadovoljstvo je raslo protiv kralja, a time se povećavao i opći broj nezadovoljnika. Među njihovim vođama nalazili su se nadbiskup od Ostrogona, nadkancelar Ivan Vitez tada Janusa Pannonius i braća Thuz. Za protukralja predviđen je Kazimir, vojvoda poljski, te pozvan da dođe u zemlju. Matija, koji se upravo vratio iz

Češke, pokušavao je da smiri kolebljivce na jesenskom zemaljskom saboru 1471. godine.²³ Tu je imenovao Iločkog za kralja Bosne i povjerio mu je bansku čast Hrvatske i Slavonije te čak predao gradove Priorata vranskog. Sve je ove časti već jednom prije ujedinio u svojoj ruci zemaljski namjesnik Zapolja.²⁴ Istovremeno imenovao je Vuka Brankovića srpskim despotom i obdario ga sa više posjeda.²⁵

Matijina velikodušnost bila je obrazložena dvostrukim ciljem. Htio se s Iločkim izmiriti i za sebe pridobiti, a s druge strane, svakako je ovo bio važniji cilj, da osigura obranu protiv Turaka, jer je češkim ratom bio vojnički i novčano jako načet. Uloga Iločkog trebala je biti slična onoj Zapoljinoj, ali s razlikom što su Zapolja i njegovi ratnici svoju plaću dobivali od Matije. Međutim, Iločki je trebao sâm plaćati posadu povjerenih gradova. To se odnosi i na novo uspostavljenu despotovinu Vuka Brankovića. Imenovanje dva vazalska vladara na stalno ugroženu tursku granicu, služilo je u prvom redu djelotvornoj obrani mađarskih granica. Poznato je, naime, da su neke naše zemlje potpuno ili velikim dijelom već bile pod turskim gospodstvom. Bilo je predviđeno da bi oba nova uspostavljena kneza mogli imati privlačnu snagu na područjima zaposjednutim od Turaka. Očekivalo se da će vazalski knezovi i sami sve pokušati, da svoje zemlje opet osvoje od sultana. Ova se politika pokazala kao točna u slučaju Brankovića. Naime, mnogobrojni iseljenici su se priključili »Zmaju despotu«, i on je sam vodio više vojnih pohoda protiv Turaka.²⁶

Nakog svog imenovanja preuzeo je Iločki vodstvo banovine i djelovao kao »izabrani« bosanski kralj²⁷ do svoje krunidbe u Budimu 1742. oko Uznašašća Kristovog.²⁸ Tim povodom bio je propisan pravni položaj Iločkoga prema Matiji u jednoj vrlo važnoj i zanimljivoj povelji.²⁹ Prihvatljiv je podatak da se krunisanje Iločkog odugovlačilo više od pola godine, jer se u međuvremenu raspravljalo o uređenju odnosa između Matije i Iločkog. Povelja je ovjerena potpisom Nikole Iločkog i njegovim bosanskim kraljevskim pečatom te nosi napomenu pisarnice »*commissio propria domini regis Bozne*«, po uzoru mađarskih kraljevskih povelja. Iločki u njoj iznosi da on, pošto ga je majka kralja Matije prihvatila kao njenog sina očituje vjernost njoj i njenom sinu i njegovoj svetoj kruni. On daje pravo majci koja ga je posinila, da slobodno boravi na bilo kojem od njegovih posjeda tako dugo dok žive Elizabeta Szilágy i njen sin kralj Matija. Iločki će vjerno stajati uz njih i služiti im. Obavezuje na vjernost kralju i njegovoj majci sve namjesnike gradova u svim svojim vladajućim gradovima na području mađarskoga kraljevstva, ovima potčinjenim zemljama i Bosne. Umre li kralj Matija prije svoje majke, to se Iločki obavezuje da brani majku od svih nepravdi. Sve ovo tjamči svojom kršćanskom vjerom, svojom kraljevskom rječju i svojom čašću. Svi prije kralja Nikole Iločkog dobivali su kraljevske potvrde od mađarskoga kralja, koji ih je smatrao kao »potčinjeni kraljevini Ugarskoj.«³⁰ Značajno je da obaveza koja je proizišla od Iločkog nije imala temelja u državno-pravnoj zavisnosti Bosne prema Mađarskoj, jer je posrijedi bio lenski i rodbinski odnos. Kao kralj Bosne, Iločki je potčinjen mađarskome kralju samo posinjenjem od strane Matijine majke Elizabete Szilágyi. Povelja se ne odnosi na daljnje prilike, tj. na nasljednike u slučaju

Matijine smrti. Ona naročito navodi gradske namjesnike bosanskih gradova iz čega proizlazi da je Iločki stvarno vladalac Bosne.

Očevidno je da su ustupci u pomenutoj povelji veliki s obzirom na probitke Iločkog. Činjenica je da je Matija oslabio državno-pravni odnos s obzirom na postojeće rodbinske veze. Povelja ne sadrži ništa o prijašnjim vezama Bosne sa Mađarskom, a novu postavlja isključivo na osobne odnose. To ona, takorekuć, daje Iločkom pravnu podlogu da se može, u slučaju mogućeg odcijepljenja ponašati kao suvereni vladalac. Naročiti pravni položaj ovoga kneza proizlazi i iz toga što se od toga vremena ne iskazuje više u navođenjima odličnika mađarskih kraljevskih povlastica, niti kao ban Slavonije niti kao ban Mačve.³¹

Kralj Nikola mogao je od sada da se posveti ustrojstvu svoje nove zemlje. Podignuta je kovnica novca. U njoj su kovani novci sa njegovim imenom, kao znak njegovog neograničenog gospodstva i samostalnosti u kovanju novca. Sačuvano je više vrsta njegovih novaca. Oni su bili djelomično kovani prema uzorku dinara kralja Matije, a djelomično prema novcima dvaju patrijarha od Akvijeje.³² Vjerojatno su tako kovani, jer je ovakva vrsta novca bila naročito rasprostranjena na Balkanu. Nije poznato gdje je bila kovnica novca Nikole Iločkog.

Iločki je imao i svoj pečat kao znak svoje kraljevske časti. Na žalost nije ostao neoštećen niti jedan primjerak. Na poveljama, koje je kao bosanski kralj i mačvanski ban izdao, vidljivi su tragovi pečata promjera od nekih 4—5 cm. Oba pečata nisu bila jednaka, jer ne bi Iločki naročito naglasio u jednoj pismenoj obavezi od 1472. »ova je sa pečatom provjerena«, quo ut rex Bozne utimur.³⁵ Pečat mačvanskog bana čuvan je od njegovog protonotora, a Bosne od kancelara. Isprave izdane od slavonskog bana pečaćene su od vicebana prema starom običaju.³⁷ Iločki je također koristio prstene pečatnjake.³⁸

Njegova kraljevska titula »Nicolaus dei grati rex Bozne« ne pokazuje nikakve sličnosti sa naslovom njegovih prethodnika.³⁹ U vezi toga su i novci Iločkog nosili oznake njegove vlasti i u tom smislu su kovani.

Uređenje unutarnjih poslova svoje nove zemlje, temelji na feudalnom poretku kao i upravu svojih dotadanjih pokrajina. Najniže jedinice u upravi bila su vlastelinstva, koja je vodio uz pomoć savjeta sastavljenog od svojih rođaka. Članovi savjeta bili su prije svega gradski namjesnici, dvorski suci i podbanovi pojedinih zemalja.⁴⁰ Najpovjerljiviji službenik, Toma Pazman, došao je kao plemićki sin na njegov dvor i postao komornik. Kasnije postaje blagajnik i predsjednik sudišta za neke kraljevske gradove, te čuvar riznice.⁴¹ Konačno je postao gradski namjesnik u Iloku, kao središtu svih posjeda, te mu je povjereno izvršenje oporuke njegova gospodara.⁴² Još 1475. vrši ovu službu, ali je istovremeno bio i podban kralja Nikole u mačvanskoj banovini.⁴³ Povjerljivi položaj Pazmana proizlazi iz ovlaštenih prava da od svojeg gospodara može iskupiti založena vlasništva.⁴⁴

Iločki je posjedovao vlast kao vojvoda da može suditi svojim srodnicima. U godini 1460. podijelio je, npr., — Pavlu Dancz-u od

Szerdahely-a zaštitno pismo, da se može opravdati u vezi svojih navodnih prekršaja.⁴⁵ Također je izdavao darovnice o posjedima i ispostavljao povelje po uzoru na mađarskoga kralja.⁴⁶

U svojoj pisarnici držao je kancelara, kao što se vidi iz opaske na jednoj povelji iz 1465.: »R.M.S. (Relatio Magistri Stephani cancellarii)«. ⁴⁷ Ovaj sa oznakom »S« označeni kancelar bio je moguće onaj isti bosanski kraljevski kancelar Stjepan Iztroi, kanonik iz Bača i arhidakon Baranje.⁴⁸ Primjeri Pazman, Dancz, Iztroi potvrđuju gledište da je kralj Nikola koristio u svojoj službi i u vrijeme kraljevanja godinama provjerene službenike. Prema mađarskom uzoru postavio je nad svojim kraljevstvom i vlast »palatina«. ^{48a}

Svoju novu zemlju smatrao je, tako reći, kao svoje dobro. U upravi uopće nije ima domaće liude, nego je postavljao gradske namjesnike između svojih starih službenika pa je to učinio i u upravi bosanskih gradova. Između ostaloga, dužnost im je bila da skupe one kraljevske prihode iz Bosne, koji se sastoje iz novca, zemaljskih proizvoda i vina. Kao voditelj gospodarskih poslova zemlje, bio je od Iločkog postavljen jedan od njegovih starih službenika, Ambroziije Török, prozvan kao , »provisor curiae nostre de Jayczac«. ⁴⁹ Prije je Török bio dvorski sudac kralja Matije u Budimu, zatim vrhovni gospodarski upravitelj kraljevskih mađarskih dobara.⁵⁰ Kasnije, izgleda neposredno pred svoju smrt, premjestio je kralj Nikola svojeg provizora Ivana Surany-a iz Iloka u Jajce u svojstvu voditelja gospodarskih poslova.⁵¹ Iz navedenih podataka izlazi da je Iločki bio preuzeo osim Jajca i ostale gradove Bosne i na ovom području vladao kao kralj. To potvrđuje i činjenica, što se bosansko-hrvatsko-dalmatinski ban, Balaš Mađžar od tog vremena više puta spominje kao hrvatsko-dalmatinski ban.⁵²

Kralj Nikola Iločki postavlja u svojoj vanjskoj politici kao temeljni zadatak ponovno osvajanje Bosne.⁵³ Već 1472. stupio je u vezu sa Dubrovačkom republikom. U pismenoj punomoći, koju je dao svome poslaniku, savjetniku Gál Garai-u, naglašava Iločki da je njegova namjera obraniti Bosnu.⁵⁴ Kasnije se, za vrijeme turskog pojačanog širenja zadovoljio da može svoju postojeću zemlju zadržati. Težio je da sjedini južnoslavenske zemlje sa Bosnom, čiju je vrhovnu vlast posjedovao kao ban. To potvrđuje i njegova porodična politika, npr. udaja jedne njegove kćerke za grofa od Graca,⁵⁵ a druga za grofa od Krbave.⁵⁶ U jednoj njegovoj izdanoj povelji stoji da je ne samo kralj Bosne nego i suban banovine Mačve. Izeleda da je zaista htio poduzeti planirano sjedinjenje ovih zemalja.⁵⁷ U Slavoniji je još uvijek stajao uz Iločkog kao suvladar Damjan Horvat. Pored veleposjednika Iločkog, ovaj je bio u sjeni, jer je Iločki tu bio banom već desetljećima. I kasnije će se pojavljivati težnja za sjedinjenjem bosanskog kraljevstva sa Hrvatskom nešto prema uzoru kraljevstva Iločkog. U tom su smislu feudalci uglavili sa Ivanom Korvinom zaključke koje su bili potvrđeni po Vladislavu II u Farkashidi. Oni su istom obećali 17. lipnja 1490. kraljevstvo Bosne i isto tako i Slavoniju kao nasljedno vojvodstvo i Hrvatsku kao banovinu za cijelog života.⁵⁹

Vladavina Iločkog kao kralja Bosne nije ispunila želje i težnje Matije kao vrhovnog vladara. Smatrao je opasnim banovanje Iločkog u Slavoniji, pa ga je sredinom 1473. uklonio sa istog položaja, a time u isto vrijeme i Hrvatske i Dalmacije. Istovremeno su bili razriješeni dužnosti i Nikolini suvladari. Novim slavonskim banom postade rizičar i povjerenih kralja Matije — Ivan Ernust.⁶⁰ Kralj je uzeo Nikoli i posjede Priorata vranskog i predao ih opet redovima.⁶¹ Jajce je naprotiv bilo Iločkom ostavljeno kao trajno vlasništvo darovano od mađarskog kralja pored drugih bosanskih gradova, kao i četvrt stoljeća vršena čast bana Mačve.

Od sada se dalje Iločki jedva miješao u mađarske i južnoslavenske odnose. Npr. 1475. nalazimo ga u Rimu,⁶² gdje je igrao odgovarajuću ulogu prilikom vjenčanja kralja Matije. Pretpostavlja se da su i njegovi ratnici sudjelovali kod opsade Šapca.⁶⁴

Iločki je umro početkom 1477. godine. Njegov sin vojvoda Lovro bio je u to vrijeme star tek 18 godina.⁶⁵ Njemu je pripadala čast bana Mačve, kao nasljedna od oca, ali kraljevstvo više ne. Očividno ga Matija nije stoga uzdigao za kralja, jer je prošle godine mađarskoj priznao vjernost, od Turaka imenovani bosanski protukralj.⁶⁶ Vjerojatno je kralj mislio da će bosanski imenjак Matija s vremenom postati važno sredstvo u njegovim rukama kao Vuk Branković. Bosanac, kralj Matija, vršio je mnogo veći utjecaj na područja zaposjednuta od Turaka nego kralj Iločki pomoću svojih mađarskih rođaka. Usprkos svemu tome nisu bosanski gradovi predani domorocu kralju Matiji, a vojvodi Lovri su oduzeti, te su iz njih uređene banovine. U vremenu oko 1480. bio je ban Bosne, poznati ratnik Peter Doczy, ili kako je tada najviše nazivan — ban od Jajca.⁶⁷

Mladost i političko neiskustvo vojvode Lovre omogućilo je kralju Matiji 1478. da oduzme vlast porodici Iločki i u banovini Mačvi. U toj godini dokinuo je sudstvo ovoga bana odlukom sabora i preda je sudske rasprave dvorskom sudu.⁶⁸ Time su stupile u banovini Mačvi, ponova u neposrednu vezu s kraljem, potčinjene mađarske županije i to prvo u vezi sudstva, a onda i uprave. Područje banovine Mačve na desnoj obali Save je sve više osvajano od Turaka, stoga je i samo uređenje granične zemlje dokinuto.⁶⁹

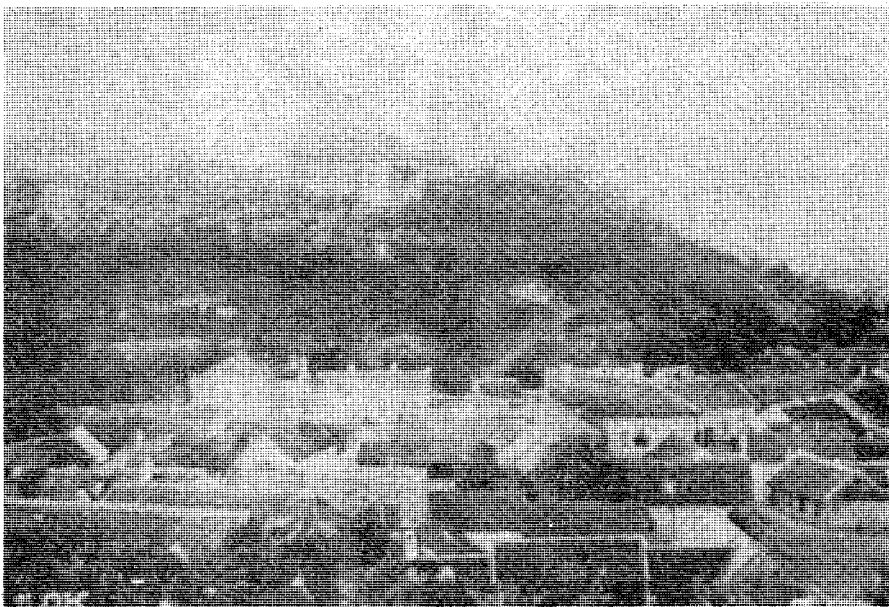
Kraljevstvo Nikole Iločkog pruža primjer kako je mađarska veleposjednička klasa počev od 15. stoljeća težila nezavisnoj moći isto kao i visoko plemstvo Zapada. Pozvani veleposjednici pokušavali su svi po redu da postanu vršioци vladarske dužnosti bilo kojeg dijela zemlje. Pojedinama, kao npr. Hunjadima ili porodici Zapolja, uspjelo je postići mađarsku krunu, a drugi, kao Celjski, Ivan Korvin ili Nikola Iločki ostvarili su više ili manje nezavisnost na svojem užem području. Iz životnog puta N. Iločkog naročito jasno proizlazi da jedna središnja vlast, i u slučaju tako odlučnog vladaoca kakav je bio Matija, nije mogla nikada potpuno pobijediti takve moćne feodalce kakav je bio Iločki. Čim je središnja vlast osjetila i najmanju promjenu ravnoteže snaga, kralj je odmah bio prisiljen da traži pomoć od moćnih feudalaca. On nije imao dovoljno snage da Iločkome oduzme Bosnu i banovinu Mačvu. Poslije smrti kralja Nikole, dakle zbog slučajnih okolnosti, samo po sebi slomila se moć Iločkih nad

zemljom kojom su upravljali. S jedne strane ovaj slom je uslijedio zbog mladosti i neiskustva nasljednika, a s druge strane to se ima zahvaliti što je turski porotukralj pristao uz mađarskog kralja.

Ipak, istine radi, treba priznati da učvršćivanje i preuređenje vlasti bosanskog kraljevstva i despotske moći srpskih despota valja ubrajati među najvještije i ispravne političke korake kralja Matije. Da je Iločki bio jedan sposoban vladar, neosporna je činjenica i da je moćnu snagu svojih zemljoposjednika usmjeravao na rat s Turskom, ne treba još posebno dokazivati. To bi mu možda i uspjelo voditi povjerene zemlje jednom novom životu.

Možda bi u svojim političkim težnjama uspio da u povjerenim zemljama, u kojima je vršio ulogu kralja i bana, uspostavi ravnotežu sređenijeg života u eri turskih nadiranja da nije u mađarskom kraljevstvu bilo stalnog nadmetanja i podmetanja u vlasti. Možda bi se u prepletu objektivnog političkog stanja i političkog položaja Iločkog više istakle južnoslavenske ideje da nije bilo mađarskog straha od premoći tog moćnog feudalca sa nazivom kralja Bane, bana Mačve i Slavonije.

Povjesno ime N. Iločkog vrijedno je ove rasprave ne samo zbog njegove uloge u jednom zamršenom povijesnom stjecaju okolnosti 15. stoljeća vezanog uz sudbinu južnoslavenskih naroda nego i iz jednostavnijeg razloga — zbog popunjavanja povijesne građe mjesta Iloka, našeg neposrednog susjeda.⁷⁰

Ilok, snimak iz 1920. godine, naklada Narodne knjižare

1. Z. B. Thallóczy L., Az Ujlakyak Siremlékei (Grobni spomenici Iločkog) Arheológiai Étesítő 1889, 3. — (Ders.: Studija za povijest Bosne i Srbije srednjega vijeka (München i Leipzig 1913, 118. — Thallóczy-Horváth, Jajca története. (Povijest grada Jajca) Budapest 1915, CXXXI — IV usf. (itd) Ovo mišljenje prije njega zastupao je upravo Čiro Truhelka, Povijest i spomenici Jajca, Sarajevo 1888. 36
2. Hóman — Szekfü, Magyar történet (Mađarska povijest) II² Bp. 1936, 486, 531. Isto mišljenje nalazimo i kod jugoslavenskog istraživača V. Corovića, (Historija Bosne, Beograd 1940. 593. — Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1953, 61.
3. Od godine 1438 do smrti »Bana Mačve«. Od 1441 s prekidom do 1465 Vojvoda Sedmogradske, Ban Hrvatske (1449), Ban Slavonije (1457—66, 1471—73) Po djelu Homan-Szekfü a. a. O. II vidi između str. 528-91 s popravkom.
4. Hóman — Szekfü a. a. O. 2; 468—70.
5. Mályusz E., A magyar társadalom a Hunyadiak korában. (Mađarsko društvo u doba Hunjadija u spomen kralja Matije. Pod sudstvo bana Mačve pripadalo je uz to i osam mađarskih županija. Ili je u njima bio ban, sam župan ili ih je imenovao i njegov banski sud i ovdje sudio. s. Zichy Okmánytar (vidi Zichi izvorna knjiga porodice Zichy (10:285:11:15 ff. Zemaljski znanstveni arhiv Dl. 1501. itd. (iz županija Baranja, Tolna i Somodji).
6. U godini 1494—95 nalazilo se u posjedu njegovog sina hercega Lovrosim županije srijemske i vukovske, gdje su nasljedna imanja obitelji bila najmanje 3,707 domova kmetova. (Acsády I., Régi magyar birtokriszonyok) Mađarski posjednički odnosi u prošlosti) Bp. 1894, 32.
7. Također članovi viđenih porodica srednjeg plemstva pripadali su pod leno porodice Iločkih, među drugima i npr. Szercecsen, Dancs od Szerdahely itd. (Dl. 15501), Vince od Szentgyörgy, Perneszy, Buzlay (Dl. 17162).
8. Hóman — Szekfü a. a. O. 2: Tabela; S. 528-9.
9. Npr. godine 1461. Mihael Domboi, Dl. 35989. U godini 1461-65 je Iločki sam ban. Kasnije je njegov suvladar Matija Morović tamošnji veleposjednik.
10. U odnosu na Vitovca vidi Kroniku grofova Celjskih, Graz 1883, 85.
11. U godini 1471. Pongrac je od Iločkog imenovan za čuvara njegove oporuke. (Dl. 1762). Kao novi vojvode su od kralja imenovani grofovi Szentgyörgyi, koji su imali svoje posjede na zapadnoj granici, i Bernhard Ellerbach.
12. Na 30. kolovoza 1465. godine imenuje se prvi put: »Nicolaus de Wylak comes perpetuus de Thelchak regnique Sclavonie ac Machoviensis banus«. (Dl. 16258) Usora je u uvodu njegovog testamenta 14. veljače 1471. pomenuta (»terre Uzure dominus«, Dl. 17162), dok Thelčak (Teočak) je bio samo dio (župa) područja Usoue. (vgl. Anm. 1.), Smije se uzeti da je držao godine 1465 cijelu Usoru. Doduše nazvao se je Iločki već 1448 grofom od Teočaka, ali za vlade Matije nalazimo ovo ime tek u 1465. (E. Reiszig, Az Ujlaki-casálad) Porodica Iločki Turul, 1943:10, 58.
13. C. Jareček, Povijest Srba II. Gotha 1918, 215.
14. Thallóczy — Horváth a. a. O. LXXXI — CXIX.
15. Najvjerojatnije je istovremeno da razniješi njegove dužnosti i Iločkog, jer u popisu državnih visokodostojnika koji potječu nešto oko 1464, navedeni je samo Zapolja kao ban Slavonije. (Teleki, Huyadiak kora Magyarország. (Doba Hunjadi) XI Pest 1855, 89, 114.) Ipak naveden je cijeli niz povelja sa Iločkim i Zapoljom kao slavonskim banovima. (Vg. z. B. Dl. 35100. usf.)
16. Peter Szobi i Peter Disznósi postali su banovi (Thallóczy — Horváth a. a. O. CXXIV.

17. Dl. 33815, 103696.
18. Nalazi se od 29. rujna 1466 u Zagrebu. J. B. Tkalčić, Mon. Zagr. 2:308.
19. Thallóczy — Horváth a. a. O. CCLXXII.
20. Početkom 1648 on je još ban. Dl. 101757-59. Usporedi također Margalits E., Szlav. történeli Repertórium. (Repetitorij slavenske povijesti) Századok 1900:267.
21. Navodi se nalaze kod Thallóczy — Horváth a. a. O. CCLXXIII. O rizničarstvu Janusa s. Kubinyi A., A kincstári személyzet a XV. század második felében. (Osoblje dvorske riznice u drugoj polovini 15. st.) Tanulmányok Budapest múltjából. (radovi o prošlosti Budimpešte) XII, 29. O Damjanu Horvatu rizničaru kraljice, v. Arhiv katedrale Ostrogon, M. lt. Lad. 45. fasc. 13., 6.
22. Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. (Madžarski diplomatski spomenici iz vremena kralja Matije) II. Bp. 1877, 226. — Teleki a. a. O 4:229, — 31.
23. Millenaris Történet. (Milenar — Povijest) IV. Bp. 1896. 244.
24. Po jednoj vijesti Republike Dubrovnik (Thallóczy—Horváth a. a. O. 49. (Potvrđuje se slijedećim datumima: Iločki ban Slavonije (1472: Dl. 17319, 1473:Dl. 100828. itd.) Uzeo je u posjed i gradove Priorata vranskog; Pekrecz — navađa se da je prije 14. listopada 1472 pripadao istima. (Thallóczy, Studien 434; Csánki D., Körösmegye a XV században. (Županija Körös u 15. stoljeću) Értekezé sek a tört. tud. köréből Odnosi iz područja povijesnih znanosti) 15/12 (1893/23). Prema tome može se jedva sumnjati da se domogao i banstva Hrvatske.
25. Jireček a. a. O. 249.
26. Isto 248 — 252.
27. Na 16. svibnja 1472. povelja je od vicebana još ovako izdana »Nicolaus dei fratia electus rex Bozne...« (Dl. 1739.) mi milošću božjom izabrani kralj Bosne), premda je krunisanje upravo izvršeno.
28. Krunisanje je u Budi izvršeno, tako izlazi iz pisma pisano na polđani jedne ovdje izdane prisege 7. svibnja 1472.: »Certum obligamen cum Nicolao rege tempore coronationis sue.« (Dl. 17316.)
29. Izdano od Teleki a. a. O. 11:469-71.
30. Jireček a. a. O. 172, 184, 214, 218 itd.
31. Z. B. 1473: D. 81746, 1474: Dl. 88555, 1476: Dl. 45660 itd.
32. I Rendjeo, Novci Nikole Iločkog, Sarajevo 1929, 10 ff. — Huszár L., Mátyás pénzei (Novci kralja Matije). Mátyás király—emlékkönyv. (Sjećanje na jubilarni spis kralja Matije) 1:560.
33. 1473.: Dl. 88544.
34. 1475.: Dl. 34030. itd.
35. Teleki a. a. O. 11:471. 1475.: sigillo nostro regio ... Dl. 100848.
36. Hajnik a. a. O. 143.
37. 1472.: Dl. 17319, 1473.: Dl.: 45518, 100828-9, 102184 itd.
38. 1477.: Dl. 953927.
39. Naslov njegova prethodnika je glasio: »Stephanus Thomassevich dei gratia Rasciane, Serviae, Bosnensium, seu Illyricorum, Primoriae, seu Maritimae Partiumque Dalmatiae et Croatiae rex.« (Dl. 32752, 71712.)
40. Njihova lista imena poznata nam je kada je sastavljena testamentom Iločkog 1471. godine. (Dl. 17162.)
41. 1458.: Zichy Okmánytár a. a. O. 10:3.
42. 1471.: Dl. 17162.
43. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis III. 1902, 290.
44. 1475.: Dl. 39322.
45. Dl. 15501. Izgleda da je mogao potvrditi da nije kriv, jer je još petnaest godina kasnije pripadao nosiocima lena kralja Nikole. (Karolyi Oklevéltár) (Izvorna knjiga obitelji Karolji) 2:435—6.
46. Isto na 40.
47. Dl. 100746.
48. A. Theiner, Veera monumenta.... Hungariam Sacram illustrantia. Romae 1860. 447.
- 48a. Dl. 33432. To je bio jedan od njegovih rođaka, Nikola pl. Dombo.

49. U datiranoj naredbi kralja Nikole od 14. kolovoza 1473. stoji: »fidelibus nostris univervis et singulis castellanis ipsorumque vicesgerentibus ubivis et in iuibus castris nostris in ipso regno nostro Bozne existentibus et deputati.« (Dl. 88544.)
50. Godine 1459. bio je još vazal Iločkog (s. Levéltári Közlemények 10:165), ali je već 1462. isti Matijin. (Dl. 88382.)
51. Dl. 95397.
52. Godine 1471. je još ban Bosne (Dl. 100815.), a 4. travnja 1472. kad je Iločki »electus rex«, samo je dalmatinsko-hrvatski ban. (Dl. 95389.) U suprotnosti Thallóczy-u, prema tome su postojale banovine Bosne do 1474. god., ne nalazimo to više u navodima dostojanstvenika kraljevskih povelja. (Ispor. na 31.)
53. Rengjeo a. a. O. 9. Izgleda da je zbog istog tražio veze sa Mlecima, kasnije sa svojim južno-slavenskim susjedima: vojvodom Vlatkom i Ivanom Crnojevićem (Corović a. a. O. 592.)
54. Thallóczy, Studien 433-4.
55. Margalits E., Horvát történelmi repertórium (Repetitorij hrvatske povijesti) I. Bp. 1900, 36.
56. Csánki, Županija Körös 23.
57. 1472.: Dl. 102593.
58. Z. B. Dl. 100828.
59. Thallóczy — Horváth a. a. O. 69.
60. Početkom 1474. godine on je ban Slavonije: Dl. 88549. itd. U ovo doba mogao je dobiti imanje Čakornju (Čakovec) i druge posjede na Dravi, da više uživa ugleda kao novoimenovani ban. Bio je rizničar peti po redu, koje je postavio Matija kao svoje povjerenike na čelo Slavonije.
61. Početkom 1475. godine nalazimo već novog priora vranskog, Bartolomeja Berislavića (Reiszig E., A magyarorsági János-lovagok a Hunyadiak korában.) Mađarski Ivanovci za vrijeme Hunjadija (Századok 1918.: 45.).
62. Theiner a. a. O. 2: 447.
63. Schwandtner, Scriptores rerum Hunaricarum 1 : 519, 521, 524.
64. Rengjeo a. a. O. 9.
65. Kralj je umro između 16. travnja i 23. studenog 1477. njegov sin je rođen u 1460. godini. (Reiszig, Az Ujlaki család a. a. O. 59, 60.
66. Thallóczy — Horváth a. a. O 50-51.
67. Isto 53, 59.
68. 1478.: Zakonski član br. 11. — Hajnik a. a. O. 143.
69. Werböczö, Tripartitum, Dio I. Naslov br. 94.: nam Machoviensis banatus per Turcas nostro aevo deletus est. (Izdanje Kolozsvári — Ovári. Bp. 1897., 176.
70. Ovaj članak dobili smo za tisak od Arhiva Hrvatske Zagreb, ljubaznošću i razumijevanjem arhiviste Ivana Filipovića. Isti ga je dobio od znanstvenog i muzejskog radnika dr. Andraša Kubinyi-a u Budimpešti. Autor je posebno odobrio Županjskom zborniku tisak navedenog članka za broj 4. Isti je prvo preveden sa mađarskog originala na njemački jezik, te prefotografiran i umnožen. Sa njemačkog ga je preveo Ivili Bačoka, a na daljnjoj preradi i dotjerivanju radili su Krunoslav Tkalac i Gut Štefanija. Na preradi i izradbi teksta bez prijevodenja radeno je 64 dana.

Kad Sava cvate

— Ži-ige, na žigice na! — užurbano je baka Jela dozivala jato mlađušnih gusaka, što se usprhalo oko nevelike bare izvan savskog nasipa. I zaista, čuvši glas brižne svoje čuvarice, jato se mahom vidljivo primiri. — Ži-ige, žigice moje! — zaječi umiljat, topao glas bakin i opet, uzvratilo-ozva mu se bučno naizmjenično gakanje, i mlada se pernata četica ustrčala prema svojoj čuvarici.

Silan je to bio napredak u privrženosti njenih gojenki, jer male brige nije ispočetka imala s njima. Snaha ih njezina kupi ravno dvanaest ljepušnih potnkuška sa željom, da perinu od perja im slaže i baka zabavu ima. Kupi ih ali, neiskusna, bez — mame, voditeljke — čuvarice njihove. I odatle čitava nelagoda. Gotovo rusvaj. Svaka hoće na svoju stranu. Vodič je svaka i nikoja. Hitaju gotovo bezglavo kojekuda. Svakako, baki se nada nelagodna dužnost, kakve nije nikad u životu vršila. I ne bi ispočetka ona razuzdanoj četici našla haka, da nije imala uza se pomoć u 4-godišnjem unučiću Niki, pa kud ne stigne baka, stigne Niko. Onako sićušan, ali čvrst, crmpurast i živolazan kao živo srebro, oprtči ih i neminovno svojoj baki svrati. Glavno je da ne prijeđu nisipa, i da s njega ne polete u široku Savu, jer tko će onda za njima.

Kasnije pobijedi bakina strpljivost, umješnost i razbor. S gojenkama svojim postupala je naročito brižno. Vodeći ih na pašu, svakog ih časa oslovljavaše glasom punim topline imenom tek malo preinačenim od onog — žuge — žugice — uobičajenog u tom, za baku posve novom kraju. I gušćice njene navikle se tom imenu. Očito su spoznale, da ono samo njih ide, pa kad im baka podvikne, eto ih mahom k njoj, pa makar se uputile i na desetku stranu.

Spomenuli smo, da je posao s guskama bio za baku posve nov kad je nepunu godinu ranije dovede ovamo na donju Savu, sin njen iz Primorja, gdje gušćem rodu gotovo ni spomena nema. I dužnost se ta bila, kako vidjesmo, uskoro toliko uhodala na bakinu veliku radost i nitko od nje veseliji — dok se jednoga svibanjskog dana ne zbude nešto vanredna, što baku učini ne samo žalosnom već i malodušnom.

Dogodi se to prvi dan »cvata« Save. Sunčan i topao dan, kad oko 10 sati izmiliše iz priobalne ilovače mirijade i mirijade lepirica, pčelinje veličine, i uzletješe nad površinu rijeke. Prekriliše je. Zasjeniše. Lete i prhutaju upravo mahnito. Bez pravca, pretežito u cik-cak. Sudaraju se često. Prhutaju povelikim, svjetlo—žučkastim, gotovo pro-

zanimim krilašcima upravo neumorno sve jače i sve upornije, i lijetu povrh vodene stihije u sunčanom sjaju kao da ne će biti kraja. »Sava cvate« veli tamošnji svijet.

Tako to biva svake godine u kasnu proljet mjeseca svibnja u stvari neodređenog dana, ali uvijek onda, kad taj bezbrojan narod kukaca nasluti — bolje reći utvrdi — trajno sunčano vrijeme. Cvat ili lijet taj povrh Save traje 4 do 5 dana. Lepirice (Eintagsfliegler) izmile nakon jednogodišnje preobrazbe iz ilovače, pa će na svadbeni lijet. Jedan jedini dan traje im taj lijet i njihov nadzemni život, a oni preostali dani godine, što ih provedu u tvrdoj ilovači kao ličinke, jedva se i može smatrati pravim životom. Oplodivši se za tog lijeta, odmah polažu jajašca u svoje dojučerašnje ležaje, u stvari saću slične cilindrične rupice. Mirijade tih je rupica tu, gdje im dva dana ranije ni — traga ne bi. Malne jedna do druge. Jedna povrh druge u visinu od nekoliko metara, a u duž koliko je Save. Odloživši jajašca uzlete i opet nad zrcalo rijeke. Na toplo sunce. Predaju se radosti. Užitku. Ushitu — čemu li, napokon se premoreni, nevikli tolikom letanju i mahnitaju ponajčešće slomljenih krilašca sunovrate u muzgavozelenu vodu stihiju, koja ih i opet u mirjedama odnosi tamo, otkud — povratka nema.

Tim se danima cvata Save raduju tamošnji ribari zbog obilja prirodnih meka za pecanje, pa ne moraju cilindričnim dugačkim čaklja ma duboko po njih, odakle ih onda u toj cijevi zajedno s ilovačom izvlače. A u ove dane cvatnje im se same nadaju. Ne raduju im se naprotiv domaće mahom-guščarice. Naime njihova pernata vojska, što plivati znade, mora tih dana u najstroži »přitvor« u kamare donje, jer inače pobenavi od istinske — gurmanske želje za svenulim savskim cvijećem.

Evo, toga nije znala novonadošla baka Jele, a kako joj bi kuća na osami povrh nasipa, nitko je na to ne dospije upozoriti. I kad sunce odskoči za dva koplja na obzor, Jele će sa svojim gušćim jatom i Nikicom na pašu. Zanimjevi se suncem, neće kao dotad tratinom izvan savskog nasipa, već ravno po njemu — po nasipu. Jedva odmaknuše stotinjak metara, kadli zaori dotad nečuveno gakanje, nekolicu naporedni bučni kliktaji, i tad jato kao na zapovijed raširi krila i s visokog se nasipa ravno sunovratu u Savu...

— Ži-žige, žigice! zaječa baka Jele. — Ga-ga! Ga-ga! Bučni, radosni kliktaji bili su — odziv. Ali samo to. Bakin zov, mekan i zabrinut, učesta, ali odzivi su bili sve reći. Sve slabiji, da i ti napokon umuknu...

Bakine su žigice klizile nizvodno baš sredinom riječne matice a nikakvim utješnim limanom, što počesto i natrag plivače vraća. Klizile su sredinom struje riječne i razjapljenim kljunovima sjekle naprijed pa onda lijevo i desno. Klizile su i pirovale. Pirovale i klizile, a gakanju ni traga. Tko bi još ovog trena i na to dospio? Sad kad ih je okruživalo i međ i mljeko. Nosila ih je riječna struja brža od bakina hoda, kako god je spešila za njima. Poskakivao je pred njom i mali Nikica. Dospjeli su oboje kojiput i podviknuti ono stereotipno žige, žigice... baka prebito, očajalo, Nikica piskutljivo, ali gakanje odziv se nije čuo. Baš nikako.

Uvidjevši svoju bespomoćnost, oni se očajali vrata napokon kući. Tolik trud i veselje njihovo ode niz vodu! U nepovrat! Tko će ih stići? Tko pohvatati? Ao jade, ne bilo Te! bugari baka.

Malo za njima će kući i sin bakin. Potuže mu se, izjadaju. — Bez brige, mama. Pokušat ćemo, da ih prestignemo. — Nato se izgubi. Za koji čas zvučao je već telefon iz nedaleke Vodne zadruge prema čuvarnici nasipa, udaljenoj kojih 10 km.

— Hallo! Ovdje šef Lisak. Čujte, Luka,. Za koji čas plivat će mimo Vas Savom jato gusaka-njih 12. Pripazite. Pohvatajte ih i spremite za prvi čas kod Vas...

I stražar Luka, beskrajno privržen svome šefu, učini sve moguće. Pazio je i gledao na pučinu Argusovim očima. Gledao on. Motri uzgor ali i nizdo. Motri gleda.

Tedaneгда začuje dvokratno gakanje i gle pojave se puste uskokinje. Bilo su još prilično daleko. Brzo će Luka u čamac s dječakom svojim. S njima će i Šanko, pas ovčar. Srećom bi niži vodostaj, pa su mogli manevrirati i usrijed matice, a morali su to svakog trena, jer je gušćije jato bilo silno živolazno.

— Bila je to muka božja, pripovijedao je sutradan čuvar Luka šefu svome. Htjede ta nevolja svako na svoju stranu. Nego sreća pa su bile prežderane. Ali svejedno, da nije bilo moga Šarka, odličnoga čuvara i ništa manje plivača, bilo bi s njima vraga. Malo njih bismo bili dobili iz Save. On je prema čamcu tjerao sad jednu sad drugu. Pojedinačno. Odmah sam vidio da nemaju predvodnice. I velim Šarko moj učini tu čudo. Mene i mog dječaka ide tu mala hvala. —

Međutim, bakine su guske prispjele kući u dan same »Robinsonade«. Podveče ih dva brižna dječaka, sinci ribara Vremarića, prućeni psićem dovedoše kući. Stariji dječak Frane nosio je ponajveću u naručju, a ostale su, pokorno se gegajući, trbušale za njim.

Baš kao da su osjećale svoju krivnju. Ali u strogi pritvor dok ima i traga cvatu morale su i one. Dapače. Uostalom došle su i tako na svoj račun. Tri im dana nisu trbusi splahnuli. Toliko se natrpaše savskim cvijećem na pohodu svome.

Kad se završi cvat, malo zatim prođe i pritvor, i bakine će žigice biti i opet one prijašnje. I poslušne. I privržene. Okate i uhate. Odane svojoj sijedoj čuvarici, a pokorne malom Nikici. Baka Jele im je zato sve oprostila. Bila je opet s njima i draga i srdačna. A kad su uskoro ponarasle bila je pomalo na njih i ponosna. A nalazila je u njima i trunak utjehe u čežnji za dalekim zavičajem i domom svojim, gdje vjekovaše, domom nadogled burnoga i plavičastog mora. Evo, žigice njene nadomještale su joj koliko koliko i njene davne ovčice i jaganjčice. Da, nadomještahu koliko koliko...

GRGIĆ JASNA

Korak po korak

Korak
po korak

sazidat će me vrijeme u novu kuću
nekim ću zagonetnim strancima listati svoje lice povjerljivo
brižljivo brisati opanke svojih godina na tuđim pragovima

korak
po korak

putevima bosonogim i žednim hladovine
kroz žetve gladne i usputne
s pjetlovima neradim da me vode na jutrenje
u polja sušom ispijena

korak
po korak

svjesna da me glad raskućuje
da mi vjetrovi prijetnje proždiru toplinu ogrjišta
željna njedara na kojim me dojila Sava
prijekera oca zavičaja

korak
po korak

sazidat će me vrijeme u novu kuću
proklijat mi ruke u žute puzavice
ostat će samo vode opatice
koje srce vječno Slavoniji vuku

STJEPAN PAVIČIĆ

Razvitak naselja u županjskom području

(nastavak)

S I K I R E V C I

Danas se to selo nalazi zapadno od Babine Grede i sjeverozapadno od Kruševice i Šamca. Međutim, staro Selište toga mjesta pokazuje da je ono u starije vrijeme ležalo bliže Beravi i Gundincima, a svakako još u području đakovačke biskupije koja se tu prostirala prije turskoga vladanja istočna granica. Pored Sikirevaca tu su toj biskupiji pripadali i Gundinci. Stoga zemljište toga sela i nije pripadalo u dotursko vrijeme konstromanskom području i nije na njemu zapisano, ali mu se nalazilo u prvom susjedstvu, još mnogo bliže nego Gundinci. Poslije turskoga raspa ono se pomaklo više na jug prema Savi na staro područje Drinja i Mihaljevice koje je u starije vrijeme pripadalo pod grad u Kostromanu. U starije vrijeme oni su se služili starom župnom crkvom na Gracu kraj Berave koju su upotrebljavali i Gundičani. Ta blizina staroj crkvi i groblju sigurno je mnogo utjecala pri odluci da se poslije turskoga rasula na tom tlu nova župa osnuje upravo u Sikirevcima. Nalazi se zapisana u popisu župnika u tim stranama godine 1695. koji su priznali Nikolu Ogranića za svoga biskupa.¹ U Sikirevcima je tada bio župnik fra Ivan iz Kuzmodanja kraj Modriče u Bosni. Ta župa u Sikirevcima nije dugo ostala u tom selu. Spomenuti svećenik bio je potreban više u drugoj većoj župi i dignut je otuda i premješten u potrebnije selo. Sikirevčani su se tada mogli poslužiti onom crkvom u Kopanici koja im je bila najbliža. Svoju novu župu to je selo steklo 1789. i nije dalje gubilo.

Oko 1700. u novom premještenom selu našlo se sedam starih već dovoljno razgranatih porodica, među kojima su najjači u to vrijeme bili Jarići, Markovići, Rakitići i Živići. Selo je tada primilo iz okoline i iz susjedne Bosne novih porodica, te se ono produživalo sve u jednoj struci. Krajina je selu priznavala velik hatar od oko 7400 jutara, ali je od toga bilo gotovo polovina šumsko tlo. Naselje se tu ipak dobro razvijalo, ali je u novije vrijeme primilo i mnogo naseljenika, pogotovu iz naših zapadnih krajeva.

1) Fermendžin, 523.

SOLI, SOLJANI; ZALAFALVA, 1441

To su danas selo Soljani jugoistočno od Drenovaca i jugozapadno od Vrbanje na ravnu tlu sa 11792 jutra. Tu je tlo u većem dijelu ratarsko, nadmorske visine od 86—88, ali su dijelovi prema Studvi i niži. U dotursko vrijeme to je bio posjed plemićke posjedovne porodice koja se na tom tlu bila održala nekoliko stoljeća te ga je ostavila po svoj prilici, tek bježeći ispred Turaka. Spadala je u ono nekoliko posjedovnih porodica na tom dijelu stare Vukovske župe koje su se pored onih velikih izroda Gut-Keled, Szente-Magoos i Ajnarda ipak uspjeli održati kroz nekoliko stoljeća ili do turskoga dolaska. Bila je i ta porodica, po svoj prilici, mađarskoga porijekla spadajući u one mađarske rodove koji su u 11. stoljeću stekli posjede na tlu stare Vukovske župe.¹ Bit će da su ti Mađari bili stvorili to ime koje su onda hrvatski starosjedioci prekrenuli na svoj oblik. Stoga ono i neće imati u sebi korjen — Sol koji se nalazi u riječi Soljanin. To ime vodi porijeklo od Soli a ono označuje čovjeka koji je iz Soli, stare pokrajine na zemljištu današnje Tuzle. U selu je očuvana predaja da je na starom groblju, nekada zajedničkom tome selu i Strošincima, postojala stara orkva, drvena ali dobro održana koja je dugo služila obim selima. Ona je nosila ime Sveti Petar soljanski.

Turci su to zemljište bili oplijenili već 1526. kad je tuda u putu na Mohač bilo prošla velika njihova vojska. Osvojili su potpuno to selo 1536. kada su bili zauzeli i Brod i veliki dio Požeške župe. Pod Turke Soljani su pali bez većih gubitaka i pod vlašću toga naroda ostavili su do 1692. U to vrijeme našlo se u tom selu dvadesetak velikih hrvatskih porodica. Danas će njihovih potomaka biti oko 200 kuća, a na tom tlu ima i hrvatskih doseljenika u nekom broju. Tu ima i naselje doseljenih Slovaka sa sedamdesetak kuća.

Po govoru Hrvati su u Soljanima ikavci od starine sa starom akcentuacijom, ali u to selo prodire sve jače ekavski govor i novi naglasak iz ekavskih istočnih sela. Taj se govor drži i u susjednim selima Strošincima, Drenovcima i Vrbanji.

STROŠINCI

Prostire se to selo sjeverno od Jamene, jugoistočno od Soljana, južno od potoka Studve. U njem žive starinci Hrvati koji su još donekle sačuvali svoj ikavski govor i staru akcentuaciju prelazeći već na govor ekavski i na novi akcenat, koji dolaze stujom iz Srijema i iz blize Srbije. Postanak imena toga sela teško je objasniti, ali se može približno povjerovati da je postalo od nadimka. Strošinci danas su u tom kraju najistočnije hrvatsko selo u skupnom naselju. Ono ima 8128 jutara na dosta niskom tlu sa mnogo šume. U selu ima malo novoga stanovništva, te je napredak stanovništva zavisao gotovo samo o starosjediocima. Oni danas dovoljno dobro stoje te napreduju iako ne u skokovima.

1) Cod. IX, 401; Csán. 364, 383.

ŠCITAR, ŠTITAR; SCYTAR: 1364, 1484.

Bio je posjed Morovićkih koji su između gornjega dijela potoka Studve i Save imali velike dijelove dobre ratarske zemlje. Tu su njima pripadala dva skupa zemalja: jedan oko Save oko Račinovaca, Soljana i Drenovaca. U onom prvom skupu nastala su bila sela Šćitar, Subotište, Pretoka, Šimonovci i Strvac. Sva su ta sela popisana 1484. u jednom skupu, a od njih su Šćitar (i Štitar), Pretoka i Šimonovci zabilježeni i 1364. Štitar je postojao kao nastanjeno selo i za cijelog turskog gospodstva i raseljen je istom u toku 18. st. Stoga nam je položaj njegov i otuda poznat. Ležao je jugoistočno od današnjih Strošinaca pored Save na kojoj je spram toga sela bio brod do kojega je vodio put od Bijeljine. Kada je taj Štitar u toku 18. st. bio napušten i kada se bolje nastanila doseljenjem Srba Jamena, vraćen je taj put na to selo pored Save. Tu u blizini toga Štitara nalazi se veliko polje Šimonovci, pa prema tome tu su ležali i Pretoka i Strvac. Sva ta tri sela napuštena su u osamnaestom stoljeću.

Subotište je i danas veliko polje u području sela Jamena pored Save. Sudeći po imenu ono je nazvano po tom što se tu držao sajam subotom te se kupio svijet s jedne i s druge strane Save dok se još nije bila razvila Bijeljina. Kasnije to Subotište je napušteno. Postepeno i sva su ta sela raseljena, i cijela ta posavina sve do Rače ostala je bez naselja i prešla je u šumu.

ŠCITAR, ŠTITAR; SHYTHAR, ZAZCHYTHAR: 1506.

To je danas selo Štitar koje se nalazi zapadno od Županje, a istočno od Babine Grede. Ime mu je nastalo po tome što su mu stanovnici izrađivali štitove, a jamačno i potrebno oružje, a pri tom su se bavili i zemljoradnjom. U onom imenu što je zabilježeno 1506. još se nalazi skup suglasnika — šč koji pokazuje da su mu stanovnici govorili staroštokavski u kojem skupina — šč još nije bila dala — št, što se na tom tlu bilo dogodilo kasnije. To selo i hatar oko njega pripadali su kostromanskom području u kojem su zabilježeni u zajednici s Babinom Gredom.

Iz imena tih sela vidi se da su tu postajala u starije vrijeme zapravo dva naselja: jedno sasko, njemačko, a drugo starosjedilačko hrvatsko. Ono je i osnovalo to selo radeći potrebno oružje negdje u 14. stoljeću. Ono je bilo porijeklom iz Saske, iz njemačke pokrajine odakle su u to vrijeme i inače dolazili majstori raznih zanata u naše krajeve. Još se u vrijeme popisa kostromanskoga područja 1506. znalo za to njihovo porijeklo i posebno je u imenu sela Saski Šćitar bilo naznačeno. Ti njemački majstori bili su u svojem obrtu obučili i naše ljude koji su živjeli u posebnom svojem selu što se zvalo samo Šćitar. Ženidbama ti su se Nijemci pohrvatili, i možda postoji u nekim štitarским današnjim porodicama još njihov trag u svijetlim plavim očima i u žutoj kosi.

U starije vrijeme Štitar se nalazio u onoj velikoj savskoj okuci koja se danas zove Štitarški burum. Tu ima visokih greda nadmorske

visine 87 i 88 m te se tu moglo uspješno razviti selo. I sada se tu veliko polje zove Stari Štitar. Današnje selo pomaknuto je nešto sjevernije nakraj te okuke na polažaj staroga sela Zablatja na ponešto višu zemlju, zadobivši oko 7000 jutara pored Save i šumu Rastevicu sve tamo do Repovca. Ti položaji zabilježeni su još 1506. godine u opisu kostromanskoga područja i, kako se vidi, njihova su imena očuvana sve do danas. To jasno ukazuje na to da su se tu očuvali Hrvati starosjedioci iz doturskoga vremena.

Kad su Turci oko 1696. bili napustili ovo tlo na lijevoj strani Save, našlo se u Štitaru desetak starih porodica, ali su one gotovo sve već onda imale po nekoliko kuća. U to vrijeme saselilo se u Štitar i staro selo Rastovica sa nekoliko svojih familija. Međutim je na to oslobođeno zemljište doselilo sa desne bosanske strane odmah po odlasku Turaka petnaestak starinačkih hrvatskih porodica, i to uglavnom iz sela Utonkovića koje se nalazilo upravo preko puta Štitaru. I u ratovanju između Austrije i Turske 1716. godine došlo je otuda iz Bosne opet nekoliko takvih porodica, samo je to doseljenje izvršeno sa zemljišta dalje od Save. U tom ratovanju bila je Turska pobijedena i ona je morala Austriji odstupiti uski dio Posavine od Broda do Rače. Čim je to bilo izvršeno, nastalo je novo nastanjivanje te bosanske Posavine, a to su vršili u prvom redu sa lijeve strane Save oni koji su prijašnjih godina bili doselili odonud u Slavoniju. Pored njih jagmili su se za te dobre zemlje i starosjedioci na tom slavonskom tlu. Godine 1725. bilo je u Štitaru jedno 40 porodica u osamdesetak kuća. Te su godine popisani oni slavonski Posavci koji su držali zemlje i na desnoj strani Save u tadašnjem austrijskom području. Štitarci su obrađivali zemljište napuštenog sela Utonkovića koje je imalo veliki hatar. U spomenutom popisu nalazi se u Štitaru 30 porodica sa 65 kuća. One su obrađivale polovinu utorkovićkoga područja sa dobrim oranicama, livadama i šljivicima, a druga polovina ostala je neobrađena, jer je taj cijeli hatar bio vrlo velik. Iz toga se popisa vidi da su već u to vrijeme Miličići, Oršolici i Živkovići sa po sedam kuća i onda Baotići, Bičevići, Filipovići, Kobaševići, Vukići sa po tri kuće ispunjavali gotovo polovinu stanovništva. Te su porodice svakako one koje su u Štitaru ili u okolini živjele i u tursko i u dotursko vrijeme. Od tih porodica velik je dio oko 1740. prešao na desnu stranu Save kada je Austrija bila zgubila bosansku Posavinu, da može obrađivati svoje stare zemlje.

Tamo su onda poslije 1739. na starom području nekadašnjega sela Utonkovićeva nastala nova sela: Tolisa, Donja Mahala, Ugljara, Koštrč, i nešto dalje otuda Oštra Luka, Bok i Matić. Ta sela čine govornu cjelinu koju su stvorili doseljenici ne samo iz Štitara nego i oni od Bošnjaka, Babine Grede, Sikirevaca i drugih sela koji su tu bosansku posavinu nastanjivali od godine 1716. do 1739. U tih sedam sela bit će danas oko 1600 domova i oko 12000 čeljadi. Od toga čine sami Baotići, Dominkovići, Dabići, Filipovići, Ivanovići, Kobaši, Oršolici, Vincetići i Živkovići, porodice koje su u ta sela bile došle iz Štitara, gotovo 600 kuća, dakle jednu trećinu cijeloga naselja. Osim ovih velikih porodica porijeklom iz Štitara postoji na tom tlu po koje i sa manje ku-

ća. Od spomenutih velikih porodica ima danas u samom Štitaru oko 150 domova. Otuda se vidi da su se te familije s jedne i s druge strane Save u vrijeme nešto starije od ovoga današnjega razmjerno vrlo dobro razvijale. Novije vrijeme zaustavilo je taj napredak na ovoj lijevoj strani Save. Još u popisu od 1865. bilo je stanovnika u Štitaru 1740 u 183 kuće. Već oko 1900. zaustavljen je napredak u rastu staroga stanovništva u tom selu, i novi popisi utvrđivali su stalno nazadak porođaja. Tek u novije vrijeme izvršeno je nekoliko seoba iz susjedne Bosne koje su zaustavile u prvom redu padanje porođaja, a onda su donijele i novi porast stanovništva. U tom djelu donekle i one porodice koje su iz Štitara poslije 1739. selile preko Save pa se sada vraćaju na svoje staro tlo.

U crkvenom pogledu Štitar je dopao pod župu u Županji i s tim je mjestom imao i zajedničko groblje i isprva i jednu crkvu. Sagrađena crkva od drveta sa posvetom sv. Matiji spominje biskup vizitator istom 1750. godine. Zidana, ova sadašnja sagrađena je 1818, a tada je u tom selu i samostalna župa. Štitar je sa Županjom i Bošnjacima u Krajini činio 11. kompaniju brodske regimente, sačinjavajući u njoj jednu četvrtinu.

TINJA; 1484

Bilo je u dotursko vrijeme selo koje je pripadalo jednoj grani Gut-keleđa, i to Morovičkima, te je i zapisano 1484. u popisu u kojemu su zabilježene sve zemlje toga roda. Imenom toga posjeda zove se inače potok koji utječe u Savu na desnoj strani te vode nasuprot Rajevu selu na slavonskoj strani. Tu se nalazi povišena greda na kojoj se bilo prije Turaka to selo razvilo prema spomenutom potoku. Otuda se vidi da je posjed Morovičkih dopirao sve do Save, i to tamo gdje se danas nalazi dio Rajeva sela. Tu su oni držali i brod, zapravo skelu kojom se prelazilo s jedne strane na drugu. Na tom položaju se razvilo i nekoliko kuća koje su činile posebno malo selo pod imenom Brod. Na tome zemljištu postoji mjesni naziv crkvište koji pokazuje da je tu, svakako prije Turaka, bila sazidana crkva, vjerojatno kao područna onoj župnoj u susjednom Alšanu. To selo napušteno je za turskoga gospodarstva ili, možda, u onom rasulu oko 1690. Ono se, po svojoj prilici, zapravo saselilo u susjedno selo Rajince koje je tada steklo novo ime Rajevo selo.

VIRGRAD, VERVAR; 1437.

Bio je središte posjeda koji se nalazio u dotursko vrijeme oko vode Virova sjeverno od današnjeg sela Bošnjaka, a jugozapadno od Otoka. Ta voda nastaje od naplavina u južnom dijelu šumskoga područja Slavira koje je za nekoliko metara niža od onoga na zemljištu

Csán. *ibid.*

šume Deša i Kragujne. To više tlo zaustavlja otjecanje te vode dalje na jug te je ona sebi načinila poširoko korito vijugava oblika otkuda ta voda nikuda ne otječe, nego se smanjuje jedino ishlapljivanjem i gubljenjem na dnu svojega korita. Ona se hrani neprestanim kišama i čini se da se nikada ne smanjuje. Tok te vode dugačak je do osam kilometara i toliko je uočljiv i znatan da je tome cijelo kraju nametnuo svoj naziv. Tu se razvio s vremenom i poseban posjed koji je stekao svoje ime po toj vodi. On je iznosio nekoliko tisuća jutara što dobre ratarske zemlje, a što stare i mlade šume. U svojem razvoju on je prvo pripadao gradu Vukovaru, a obrađivali su ga gradski jobagioni koji su tome gradu davali dužne dohotke. Već u početku 13. st. kraljevski dvor počeo je razdavati svojim zaslužnim ljudima te gradske zemlje, i posjed Virove tom su prilikom stekli, kako se čini, članovi pomađarene njemačke porodice Gut-Keled jer su oni bili dobili i susjedni Alšan, Selnu i Otok. Već u 13. st. pojedine su skupine plemićkih posjednika dizale teške bune protiv dvora, i u takav ustanak bili su se upleli u to vrijeme i spomenuti Gut-Keledi. U toj borbi oni su bili svladani i kažnjeni su oduzimanjem svih njihovih posjeda. Dvoru su u toj nevolji bili mnogo pomogli članovi plemena Sente-Magoča, te

Jesenski motiv, Virovi, polikolor, 1972, Josip Babogredac

su oni tada u Vukovskoj župi bili nadareni posjedima spomenutoga nevjernoga roda. Na taj način oni su stekli Virove, a pored njih i Alšan, Selnu i Otok. Godine 1437. bili su Alšanski izumrli, a njihove su posjede u Vukovskoj župi tada stekli novi mogućnici Talovci. Kasnije su se posjednici na tome tlu mijenjali, a oko 1529. bili su ga osvojili Turci.

Na tom posjedu razvila su se s vremenom i pojedina sela koja su, dakako, i popisana. Prvi put to je učinjeno 1437. odmah poslije razamrća porodice i roda Sente Magoča, a kasnije 1476, kada su se mijenjali opet novi posjednici. U spomenutom prvom popisu zabilježeni su Živačino, Virovska vas, Virovci, Wyczkrowcz i Slobočina, a u onom drugom iz 1476. Verfalva i drugo selo Verfalva, Vervarahelye, Slobodnjaci i Živačino. U drugom popisu jedno je selo novo, i to po svoj prilici ono Verfalva koje se nalazilo na dva mjesta. Od tih sela i danas postoje Živačine sa istočne strane toj vodi, a tu se nalazi i Gorica. Osim toga, sa zapadne strane te vode leži veliko polje Slobodnjaci prema položaju staroga grada. To je dokazom da su se na tom tlu i starosjedioci održali razmjerno dugo prema novom vremenu.

Imena Virovska vas, Slobočina, Slobodnjaci pokazuju i vrste naselja koje se tu nalazilo u vremenu prije Turaka. Vas je u dotursko doba u nas značila isto što latinska imenica vicus, s kojom je istoga postanja, a obje znače veliko selo sa trgovom i jačim obrtom. Još izraziti je se takav položaj nalazi u imenu Slobočina i Slobodnjaci. Selo takvoga naziva pokazuje u našim starim ispravama da je imalo poseban, viši položaj u obrtu i u trgovini s nižim porezima i s većim olakšicama u svojem stjecanju. Stoga se i lako može shvatiti da se upravo to ime na tom tlu očuvalo sve do danas.

To selo je odavna opustjelo, svakako već u početku turskog vladanja, što pokazuje i šuma koja mu je područje gotovo sasvim zauzela. Bez nje je ostalo gotovo sasvim zemljište staroga sela Živačina. Stoga je ono u novije doba i steklo novo naselje koje su tu sačinili doseljenici iz Dalmacije.

VRBANJA

Selo toga imena nalazi se sjeverno od Drenovaca, sjeverozapadno od Soljana i južno od Otoka preko šuma Boljkova, Tikara i Deša i preko gornjih dijelova potoka Breznice i Spačve. Iako je to selo razmjerno daleko od ikavaca u Otoku, Komletincima, Nimcima i Lipovcu, ipak se i na tom južnom dijelu u Vrbanji, Drinovcima, Soljanima i Strošincima bila u ranije vrijeme razvila ikavština koja se tu održala i do danas u većem ili u manjem razmjeru.

O Vrbanji kao selu nema potanjih vijesti iz vremena prije turskoga gospodarstva. Ono je jamačno postojalo, kao i mnoga druga sela koja slučajno nisu zabilježena, što se dobro vidi već po tome što ona čini kariku u ikavskom govoru između Otoka, Drenovaca i

Csánki Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, 277, 278, 365.

Soljana. Na tom položaju otprilike zabilježen je 1428. godine posjed Kreškovci za koji je naznačeno da se nalazio u susjedstvu Alšanu, Možda je Vrbanja bila područno selo toga posjeda, te je to naselje za turskoga vladanja propalo, a selo Vrbanja se održalo.

Poslije Turaka našlo se u tom selu desetak starih hrvatskih porodica, od kojih su već onda Ćosići, Purići, Jankovići, Landekići, Nikoljačići, Jurčevići, Đukići i Đemmići bili najjači. Od tih porodica oni prvi i drugi pokazali su vrlo dobar razvitak, te Ćosići imaju preko 130 kuća, a Purići oko 40.

Kasnije navraćena je u to selo jaka stuja naseljenika, osobito iz zapadnih dijelova Hrvatske, te se stanovništvo već popelo do bilizu broja od 4000. Novi stanovnici već djeluju i u govornom pogledu, te se na tom tlu već sve više gubi stari akcenat, a polako i ikavština.

U hataru vrbanjskom nalazi se Kubarsko polje i na njemu vrlo stara građina koja potječe, jamčno, iz vremena prije 11. st. To pokazuje i ime Kubar koje nije iz našega jezika.

ŽUPANJE BLATO, ŽUPANJE, ŽUPANJA; 1554.

To je danas selo Županja koje se nalazi pored Save zapadno od Bošnjaka, južno od Gradišta i istočno od Štitara. Mora se odmah utvrditi da o tome posjedu i naselju gotovo i nema poznatih vijesti iz starijih vremena, te one poznate teku tek od kasnih godina šesnaestoga stoljeća. U tome vidimo dokaz da to mjesto nisu zahvatili teški sudbonosni događaji koji su trebali biti pomenuti u povijesnim zapisima.

Prvi nagovještaj o tom naselju daje samo njegovo ime. Ono pokazuje da je ono u vrijeme svojega osnutka pripadalo nekome županu. U dotursko vrijeme na ovom zemljištu župan je mogao biti jedino onaj vukovski jer je tu postojala vukovska župa zapremajući zemljište od Hloka, Ležimira i Save na istoku do Kobaša i Petrijevac na zapadu. Župani su na tom tlu zapisivani od početka 13. st. dalje do dolaska Turaka. U obzir dolaze oni iz ranijih vremena, od 13. st. dalje. Koliko se vidi, u to su vrijeme tu časnu službu na tom tlu obnašali članovi roda Ajnarda i Gutkeleda, a kad su ti rodovi zbog nevjere bili pali u nemilost, ona je data rodu Sente-Mogoč. Kasnije u 14. i 15. st. ta županska služba bila je često u rukama Gorjanskih. Od 15. st. obavljali su je često i članovi roda Hločkih. Ipak u ovom slučaju dolaze u obzir samo oni rani župani, i to najvjerojatnije oni iz roda Ajnarda ili Gutkeleda. Oni prvi bili su posjednici u Rači i dalje zapadnije pored Save, a Gutkeledi držali su Alšan i Selnu, dva najbliža posjeda Županjem Blatu. Čini se da je taj župan bio iz jednoga od tih rodova, po mojem sudu najvjerojatnije od Gutkeleda. Taj rod bio je pao kod kralja u nemilost zbog nevjere, te je onda izgubio posjede u Vukovskojžupi. Tek onda u toku 13. st. stekli su te zemlje članovi roda Sente-Magoča. Oni su ih držali sve do 1430, a onda su ih bili stekli naši Talovci.

U imenu Županje Blato toga posjeda taj drugi dio u obliku Blato pokazuje da se taj posjed nalazio na očito niskom tlu. Zapravo

današnja Županja ima na svom području razmjerno mnogo visoke zemlje sa 90, 89, 87 m nadmorske visine. Samo današnje mjesto leži na visini od 86 m, a prema Savi tlo je još niže. Tu se, prema tome, nalazi to nisko tlo, to blato koje je ušlo u ime toga posjeda i naselja. U 18. st. Županjci su podigli crkvu u svojem mjestu, ali su je morali napustiti jer se kod nje pojavljivala voda. Tek s vremenom, i to u novije doba, uspjelo je bar donekle isušiti to mokro tlo. Međutim novija Županja raširila se s vremenom na više zemlje gdje nema veće opasnosti od vode.

Prva prava vijest o Županjskom Blatu izišla je tek 1554. na zemljopisnoj karti geografa Menkatora. Na njoj su zabilježena mjesta koja su imala kakvu vojnu ili trgovačku važnost u srednjem ili zapadnom dijelu Evrope. Ipak taj učeni čovjek na toj karti nije zahvatio prilike iz vremena u kojem su Turci već vladali u našim krajevima nego iz nešto predašnjih godina pred njihovo osvajanje oko 1520. Otuda se vidi da je Županje Blato već u toku petnaestoga stoljeća bilo već naselje sa trgovačkim, obrtničkim i donekle ratarskim žiteljstvom. Turci su to mjesto zadobili bez veće borbe svakako već u prvim godinama ratovanja za osvajanje Vukovske župe, a osvojile su ga Husrevbegove čete koje su iz Usore doprle do Save. Turci nisu imali razloga da to trgovačko i obrtničko mjesto ruše i pale, nego su ga samo zaposjeli i naselili ga i svojim ljudima koliko je to bilo potrebno. Nema dokaza da su muslimani tu imali svoju džamiju, ali je vrlo vjerojatno jer ih je tu svakako bilo poveći broj. Oni su i po Bosni bili po gradovima, trgovci i obrtnici.

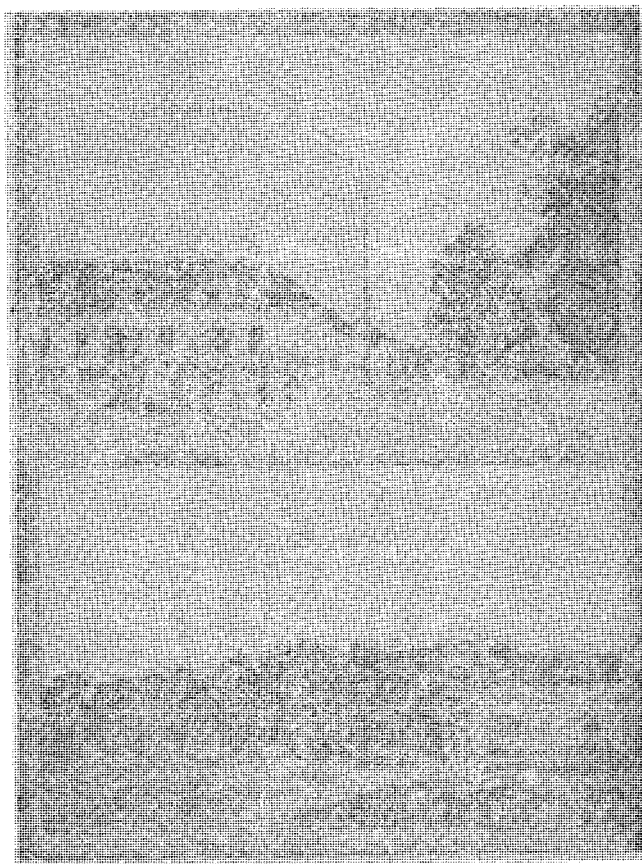
Već u to vrijeme za turskoga vladanja Županje Blato počelo se širiti na račun stare Selne. Građanima toga obrtničkoga i trgovačkoga mjesta bile su potrebne i njive i livade i šljivici toga ratarskoga naselja. Tako se širilo to mjesto, a sužavalo se područje seljansko.

U ratovanju od 1687. do 1696. nije Županje Blato stradavalo jer nije imalo ni tvrđave ni posade na svojem tlu. Muslimansko stanovništvo u miru je prešlo na bosansku stranu i nastanilo se na tom tlu. Na zemljištu Županjega Blata ono se posebno ne spominje ali je sasvim vjerojatno jer su za Turaka na slavonskoj strani većinom muslimani držali obrt i trgovinu finije robe. Tu je u to vrijeme na Savi postojao brod po jem su se otuda raznosili predmeti trgovine i obrta po bosanskoj susjednoj Posavini.

Okolo 1700. ostalo je na zemljištu Županjega Blata uglavnom starosjedilačko stanovništvo. Tada je na to tlo nastupilo i novo naseljavanje iz okoline i susjedstva preko Save. To staro naselje sačuvalo je i dalje naravnim putem, iako umanjeno odseljenjem muslimana, svoj stari položaj trgovišta, te je tu odmah u početku 18. st. uvedena austrijska vojna posada koja je mnogo podigla ugled mjestu. Ipak postepeno gubilo je to naselje stari trgovačkoobrtički značaj i namjesto toga primalo je sve više onaj ratarskoga stanovništva. Uza sve to, onaj stari osjećao se, iako u nestalnoj mjeri, i dalje te ga je novije vrijeme ipak sve jače podržavalo i jačalo.

Novi priliv ratarskoga stanovništva tražio je sve veća područja ratarske zemlje. U staro dotursko vrijeme Županje Blato opsezalo je samo mali krug takvoga tla oko savske okuke. Županjci su već za turskoga vladanja ,kada je to bilo lakše provedljivo, postepeno obrađivali i ono susjedno seljansko i ponešto ono štitarsko. Najposlije je to pitanje hatara uredila Krajina. Ona je Županjem Blatu bila priznala 8678 jutara, u većem dijelu ono staro, u manjem uglavnom ono od stare Selne.

Ime Županje Blato održalo se za to naselje još neko vrijeme. Zabilježeno je još 1729. u vizitaciji pečuskoga biskupa. Poslije toga ono postepeno nestaje, a ostao je samo oblik Županje. Taj se oblik govorio i u toku 19. st. a ja sam ga čuo od svojega djeda u Vinkovcima koji mi je jedno jutro, opremivši kola i konje, spomenuo da ide po sol »u Županje«. To je bilo 1920. godine, a meni je to bilo čudno jer smo

Županja oko 1926. godine, tisak A. Jegel

mi gimnazijalci u to vrijeme već govorili oblik županja. U početku 20. st. to novo ime pobijedilo je ono starije, možda najprije u samoj županji, a onda postepeno i u okolini onoj bližoj, a onda i u onoj daljnoj.

U toku 19. st. počelo je u županju useljavati i obrtničko stanovništvo, a pored tih ljudi i trgovačko. Za toga vremena ratarsko stanovništvo još je u većini i ono se drži svoga staroga govora i svojih običaja. Što dalje prema koncu 19. st., a pogotovu onoga 20., priliv neratarskoga stanovništva je sve veći, i danas su obje te skupine u svojoj snazi gotovo već izjednačene. Takav razvoj osjeća se pogotovu u govoru. Stari ikavskojekavski refleks nekadašnjega glasa jata uzmiče od dana u dan, a s njime i stara akcentuacija.

Godine 1755. bilo je u županji 136 bračnih parova, a čeljadi u svemu 708. Ona je u to vrijeme ipak jače selo, a u okolini jedno od najjačih. Godine 1780. tu ima 90 kuća, oženjenih parova već 250, a ljudi 1149. Ipak je i u to vrijeme ratarsko žiteljstvo najjače. U devetnaestom stoljeću priliv je novoga stanovništva razmjerno jak, ali se i starosjedioci vrlo dobro razvijaju. Godine 1890. Hrvati imaju već 3130 stanovnika u tome mjestu, a ratari od toga oko 2600. Kasnije je županja povoljno rasla ali se povećao i broj obrtnika, trgovaca i drugih neratarskih žitelja. U današnje vrijeme oni će imati gotovo 4500 stanovnika, ali su se i ratari dobro razvijali i njih će sada biti oko 4000. Županja će i dalje dobro rasti, ali će ratari pri tom imati manji porast u razmjeru prema onima drugima jer će imati samo prirodni rast oslanjajući se jedino na nove porođaje, a ne na često doseljavanje.

ZVIZDAN, ZVEZDAN, ZVEZDANREVE; 1364

Rod Gutkeleda velikih posjednika u staroj Vukovskoj župi držao je eprije Turaka od 13. st. dalje i zemljište oko gornjega dijela potoka Studve. Ta voda izvire na danas šumskom tlu sjeveroistočno od Soljana, onda dalje naglo raste, na polovici svoga toka prima s desne strane Smogvu sa Debrinjom i Viničnom i onda kod Morovića bujna i snažna uvire u Bosut. Tlo je pored njena toka nisko, većinom od 81—83 m nadmorske visine i uglavnom je zaraslo šumom. Jedino kod vrela Studve to je tlo visoko 87—88 m nad morem i tu je ono pogodno za ratarsko obrađivanje.

Na tom visokom tlu kod vrela toga potoka sagrađeno je u 10. st., ili možda nešto vrije ili nešto kasnije utvrđenje od naboja i druge tvrde građe koje i sada nosi ime Zvizdan (i Zvezdan). Gradili su ga tadašnji hrvatski stanovnici možda na još starijoj podlozi. Sudeći po imenu imao je lik zvijezde sa pojedinim izdancima na nekoliko strana. Da je bilo dobro građeno to utvrđenje, vidi se po tome što je u nekoj česti dotrajalo sve do sadašnjih dana. Mađarska riječ reve znači u nas brod, te je na tome mjestu bio preko te vode prijelaz, kao što je i danas, a bio je za svaki slučaj čuvan i štićen za pješačko i kolno prelaženje.¹ Tu u blizini između Virova i Vrbanje postoji gradina koju zovu »Kubarska«, a oko izvora Studve ostaci staroga nekoga grada

1) Csán. 365.

zovu se »Gradina Ljubanj«. Na taj vijenac utvrda svakaiko su spadali i Alšan i onda onaj gradac koji se vidi u samom Moroviću. Ta stara utvrđenja sva su ležala na onom visokom tlu, upravo gredi koja se nalazi na danas šumskom tlu sjeverno od izvora Studve. Krčevine bliže k Savi, čini se, nastale su u većem broju tek poslije naseljenja Hrvata.

Na posjedu pored Zvizdana zapisana su 1484. i sela: Brod, Pahovo i Vojtištje. Prvo od tih imena i danas nosi veliko polje s desne strane Studve kraj mosta što se nalazi na tom potoku, na koji ide put iz Soljana na Lipovac; Pahovo je sada šuma pored toga puta k izvoru Studve, a Vojtišće je povelik hatar, nešto livada, nešto šume kraj Studve na desnoj strani nedaleko spomenutoga Broda. Tu dalje pored Studve zabilježeno je 1484. još desetak malih sela u posjedovanju Morovićkih, kojima su gotovo sva imena očuvana. To najbolje dokazuje da su današnji Hrvati kao nosioci toga nazivlja na tom tlu u velikom svojem dijelu starosjedioci. To su: Soča, Čistinci, Zagolinci, Vladimirevci, Martinci, Merkovci, Vodaševci i Vratišinci. Zapravo su to bile pojedine zadruge koje su obrađivale određeni dio tla. Sva ta sela raseljena su ili za turskoga vladanja, ili u početku 18. st. kada su stara sitna naselja napušтана u prelaženju u ona velika sigurnija i povoljnija.

Majka je dočekala sina

U Perinoj kući nastala je žalost i kuknjava jer već četvrti muškarac mora na ratište. Ovaj puta pozvan je u vojsku Franjo najmlađi među četvoro braće. Zadruga broji tridesetak duša, pa nije lagano ostaviti toliku čeljad, a sva briga i poslovi svalili se na Franju. On je oženjen sa svojom Janjom ima kćerku i sina. Svi su plakali zbog Franjinog odlaska u vojsku, osim njegove starice majke koja je bila smirena i sabrana. Govorila je da se u vojnike mora ići, a ona je duboko uvjerena da će se Franjo živ i zdrav vratiti na očinsko ognjište. Došao je čas rastanka i Franjo je sa suznim očima najprije izljubio svoju djecu i ženu, a zatim prišao majci da se s njom oprosti.

Majka je zagrlila sina i rekla: »Vrati se Franjo, majka te čeka«. Nekoliko ukućana ispratilo je Franju do obližnjega grada, odakle je on za par dana otišao u Budimpeštu.

U Perinoj kući vrijeme je u početku sporo odmicalo i nije bilo dana, da ukućani nisu po nekoliko puta spominjali svoga Franju. Međutim što je vrijeme dalje odmicalo Franju se slabije spominjalo, jer je sve obuzimala neka zla slutnja. Pogotovo kada je Franjo izmarširao iz kasarne i poslan na frontu u daleku Nizozemsku. On se sa fronte vrlo rijetko javljao svojim kući, dok konačno nisu od njega potpuno prestale stizati vijesti. Više od godinu dana trajala je ova nezvjesnost, dok jednoga dana Perini nisu doznali, da je Franjo poginuo.

Službena obavijest o Franjinoj smrti stigla je istom nakon pola godine. Tamo je pisalo da je Franjo nakon velike bitke nestao, pa se smatra da je poginuo. U Perinoj kući svi su plakali i tugovali a pogotovo njegova udovica Janja koja je okupila svoju djecu i glasno maricala kako su oni sada siročad bez svojega oca. Jedino u kući bila je potpuno smirena Franjina majka, čemu su se svi čudili. Stalno je govorila da nevjeruje u obavjest jer je čvrsto uvjerena da je njezin Franjo živ i zdrav i da će se vratiti kući. Susjedi i ukućani sažaljevali su staricu i šaputali da ona nije potpuno pri sebi zbog prevelike žalosti. Međutim starica majka živjela je u ozbiljnoj nadi da će se Franjo vratiti, dok su ostali ukućani pomirili se sasudbinom i počeli Franju polako zaboravljati.

Prošlo je desetak godina od kako je Franjo napustio rodnu kuću pa se već gotovo na njega i zaboravilo.

Janja je žena u najboljim godinama, pa se počelo šaputati selom o njezinoj ponovnoj udaji. Na Janju bacio je oko ljepuškastih udovac Mato Marčikin. Nije imao svoje djece pa je Janji predlagao da se za njega udade i povede sobom svoje žensko dijete. Janja je prihvatila ženidbenu ponudu ali je danima razmišljala kako će to reći svojoj djeci a napose svojoj svekrvi. Ipak je preovladala ljubav za udovcem

Matom i jednog dana Janja se odvažila da rekne svojim ukućanima. Počela je svoju priču sjedeći kraj svekrvinog kreveta i njoj se požalila na svoju gorku sudbinu. Tražila je formalno savjet što da učini i riješi svoju vječnu samoću. Starica Franjina majka saslušala je snahu a onda je mirno rekla da se ona može slobodno ponovno udati. Neka muško dijete ostane u zadrugi a žensko može povesti sa sobom kako to i donosi seoski običaj. Glas o Janjinoj ponovnoj udaji začas su saznali svi ukućani a domalo i cijelo selo. Nitko se tome nije čudio, ali je svakome bilo za čudo što je udaju odobrila Franjina majka, a uporno tvrdi da je Franjo živ i da će se kući vratiti.

U kasnu jesen predviđena je Janjina i Matina svadba. Perina za druga je pristala da sa svoje strane podnese trošak svadbe, pa su za taj dan zaklali jednog bravca, junicu i dosta živadi. Prema starinskom običaju treba dio mesa odvojiti i pokloniti siromašnim susjedima i prosjacima, koji već dva dana opsjedaju Perinu kuću i mole komad mesa i gutljaj rakije. Svima se dariva za sreću udavače i kućne zadruge.

Na sam dan vjenčanja skupili se u jutro prijatelji u Perinoj kući radi konačnog dogovora o svadbi. Dok su oni sjedili u toploj sobi za punim stolom i uz razgovor pijuckali rakiju, ušao je u sobu jedan sav prozebao stari prosjak. Na sebi je imao poderane hlače iz kojih su virila gola koljena, te tanki kaputić sav u dronjcima. Bio je neobrijan i neočištan a na leđima je imao zamazanu torbu. Vidjevši domaćini takvog jadnog prosjaka sažalili su se na njega i rekli neka sjedne pokraj tople peći. Dali su mu u ruke bočicu rakije da se okrijepi, a reduše donijele zdjelicu juhe sa komadom mesa i kruha. Starac je zahvaljivao i polako počeo jesti. Ništa nije govorio nego je pozorno slušao o čemu prijatelji sjedeći za stolom razgovaraju.

U lijevom uglu sobe bio je krevet na kome je sjedila bolesna starica Franjina majka i tiho plakala. Prosjak je nekoliko puta pogledao stariju i vidio kako ona njega pozorno promatra. Na jednom je starica iz svega glasa kriknula i zavapila: »Sinko Franjo majka je tebe dočekala«. Slabašna starica više nije pustila ni riječi od sebe, jer je srčani grč okončao njezin život.

Prijatelji koji su sjedili za stolom poskakali su kao opareni i nisu u prvi mah mogli se snaći što se događa. Pogledali su prosjaka koji je ustao i prišao krevetu na kome je čas prije izdahнула starica. Bolje su pogledali i prepoznali lik Franje Perinoga koji je nestao u ratu prije deset godina. U kući je nastao metež jer nitko nije slutio što će se izroditi prilikom Janjine ponovne udaje. Jedni su plakali za starijom majkom a drugi se veselili što se Franjo živ kući vratio. Od Janjine ponovne udaje nije bilo ništa jer su Franjo i Janja nastavili zajednički život, a susjed Mato Marcikin bio im je i ostao dobar prijatelj.

Često je Franjo pripovijedao o svojem dugogodišnjem zarobljeništvu gdje je radeći u rudnicima i tunelima uvijek mislio na povratak u svoj zavičaj. Daleki put od Nizozemske do svoga isela u slavonskoj Granici mjesecima je pješačio sa željom da zatekne živu svoju majku, jer je u podsvjesti bio uvjeren da će njega majka čekati kako je i obećala.

DAVOR SOHA

Dvadeset sedma kontrolna pjesma

(Gordani)

Jutro

I jutros si bila gruba
više nego što sam mogao podnijeti bez posljedica.
Jutros si mi toliko strana
samo zato što ponekad nisi u stanju da shvatiš oštrinu jutra.
Želim te mirnu
sabranu
i bez pokreta, do sedam,
želim te običnu i nasmijanu
jer oboje volimo običnost u svakom tvom i mom izlasku
iz stana.

Podne

Lijepo je vidjeti
kako ulaziš svježja kao misao.
Sva blistaš i osmjeh ti je blistav, bez grča
a pokret bez imalo napora.
Odlazem novine i promatram te.
Lijevom rukom nespretno skidaš cipelu,
a desnom se pridržavaš za stol.
Obaraš vazu.
Smijem se, nazivam te malom šeptrljom
i zovem te da priđeš.

Večer

Reklame obaraju oči
a neon se uvlači u ljude i pločnike.
Želiš li da izađemo — pitam te, a ti, pripijenog čela uz staklo prozora,
ne čuješ me.

Dr MARKO KADIĆ, veter. savjetnik

Selo Gradište, u prošlosti i danas (1971)

Svako selo na području bivšeg kotara, a sada općine Županja razlikuje se jedno od drugoga i ima svoje osobine ne samo u načinu života nego i u mentalitetu, ljudi a i u nošnji i govoru pa donekle i u drugom pogledu (gospodarskom, prosvjetom i dr).

Selo Gradište ima svoje posebno obilježje, a napose u kulturno-prosvjetnom i ekonomskom smislu, na što ću se i najviše osvrnuti i navesti nekoje bitne razlike, zašto je to tako i kako je do toga došlo.

Poslije opisa Babine Grede i njezina razvitka i napretka odlučio sam, da slično opišem i svoje rodno selo Gradište, i ako u njemu nisam proveo svoje djetinjstvo, ali sam ipak u kasnijem životu, a najviše za vrijeme svoje veterinarske službe u županijskom kotaru kroz 13 godina, temeljito upoznao prilike i način života svojih suseljana Gradištaca.

I SMJEŠTAJ I POSTANAK SELA

Sjeverno od Save i Županje 9 km, a od Cerne južno 5 km na glavnoj cesti Vinkovci—Županja nalazi se oveliko selo Gradište. Na južn oj strani hatara prolazi autoput Zagreb—Beograd, a istočno pokraj sela prolazi nedavno dovršeni (1968/69) autoput Vinkovci—Županja—Sava i dalje prema Tuzli i Sarajevu.

Prije Turaka nije selo postojalo pod tim imenom, ali se pri opisu Cerne spominje, da se je 1408 nalazio grad (castrum) u blizini toga mjesta (castrum in insula Save habitum). Ta je utvrda građena svakako prije 1408, a po svoj prilici u jedanajestom stoljeću, kad još nije bilo državne veze Hrvata i Mađžara pa su te utvrde podizali pojedini knezovi na zgodnim položajima, da obrane svoje zemlje.

Ta je utvrda bila sagrađena malo dalje od sastava Repovca s Beravom na desnoj strani daljnijega toka toga potoka pod nazivom Bosut. Tu se u ravnici nalaze dva povišenja od 103 i 108 m visine pa je utvrda vjerojatno zahvaćala obadva povišenja braneći tako cijeli položaj. Osim ta dva utvrđenja položaj su branili i potoci Repovac, Berava i Bosut, koji su svojim obiljem vode u poplavno vrijeme stvarali otok, što se u podacima iz 1408 spominje kao Savski otok. Pokraj utvrda bila su i naselja, uz koja je poslije Turaka počelo saseljavanje ostalih naselja na gredama: Banisava, Osatno, Virovci, Greda, Bička sela i Deševo. Najbliže utvrdi bila su sela Ivaniševci i Poljica. U

prvo vrijeme bilo je najjače naselje pokraj same utvrde pa je i svoje ime nosilo po njoj. Takav se položaj vjerojatno održao do konca turskoga gospodarstva. Poslije 1700. počelo je veliko saseljavanje oko toga središnjega naselja pokraj tvrđave pa je tako i nastalo selo Gradište. To je saseljavanje donijelo u selo i različite govore, što se i danas opaža u selu (ekavski, ikavski, poluikavski i poluijekavski). Novo selo sagradilo je drvenu crkvu već 1729, kada je imalo 450 stanovnika, pa je tada bilo jače nego susjedna Cerna. Crkva je bila posvećena sv. Ivanu Kapistranu, ali su posvetu zamijenili s Retkovčanima 1759. u sv. Franje, pa se taj dan i danas slavi u selu kao crkveni god. (Prema podacima S. Pavičića)

Godine 1831., kada je počela u selu i osnovna škola na narodnom jeziku, bilo je 180 kuća sa oko 2000 žitelja, a 1840. narastao je broj stanovnika na 2740, a kuća blizu 270. Prema popisu iz 1961 selo je imalo 1026 domaćinstava i 3547 žitelja. Danas (1971) povećan je broj stanovnika do blizu 4000, a kuća oko 1000. U selu je dosta doseljenika većinom hrvatskoga života iz zapadnih strana.

Površina današnjega hatara iznosi ukupno 5756 ha. Od toga je 3490 ha oranica, 77 ha voćnjaka, 3 ha vinograda, 153 ha livada, 139 ha pašnjaka, 1366 ha šuma i 528 ha neplodnoga zemljišta. —

Privatni sektor uživa svega 287 ha zemljišta i to: 2454 ha oranica, 77 ha voćnjaka, 3 ha vinograda, 153 ha livada, 35 ha pašnjaka, 5 ha šume i 80 ha neplodnoga zemljišta. —

Poljoprivredno-prehrambeni kombinat Županja (PPK) uživa 1036 ha oranica.

Šumsko gospodarstvo Hrast-Vinkovci uživa 1361 ha šuma. Opće narodna imovina ima 104 ha pašnjaka i 448 ha neplodnoga zemljišta.

Žiteljstvo se bavi ponajviše ratarstvom i stočarstvom uz različitu kućnu radinost i pojedine obrte, a manje trgovinom i drugim djelatnostima. U prošlosti su postojale velike i jake kućne zadruge, koje su imale svoje stanove (salaše) ponajviše u blizini starih hrastovih šuma, gdje je bilo lako držati i uzgajati raznovrsnu stoku. Stoga se dobar dio stanovnika i zadržavao više po stanovima nego u selu, a naročito preko ljeta do kasne jeseni. Zato su stanovi i život na njima i dali posebno obilježje u prosvjetnom i društveno-ekonomskom životu Gradištaca, što se i danas opaža i o čemu će biti još govora.

Dok zemljište gradiškoga hatara nije bilo komasirano, posjedi su bili vrlo rastepeni uslijed brojnih dioba kućnih zadruga i s malim površinama, a na različitim stranama hatara. To je otežavalo obradu tla tim više, što nije bilo (kanalizacije, pa je bio dosta poplavnoga i neobradivoga zemljišta. Nakon prve komasacije i kanalizacije (1938) zemljište je ponovno 1967 komasirano i arondirano prema potrebama PPK Županja, pa je tada popravljena i ranija kanalizacija. Stoga je poslije toga obrada i malih površina, što je još preostala u vlasništvu privatnika, postala lakša, jer je sve grupirano u jednom ili dva komada, a kanalizacija je donekle poboljšala i kvalitetu zemljišta itd. —

II OPIS SELA

Najduži dio sela nalazi se uz glavnu cestu od Cerne prema Županji. Od te glavne i najduže ulice odvaja se u sredini sela kod crkve dosta dugačka ulica prema Privlaci i Otoku, zvana Beč. Kraća ulica Lisičak spaja obje spomenute ulice u pravcu Županje tako, da u sredini sela zatvara trokut. Kod Doma kulture u glavnoj ulici odvaja je kraća ulica prema željezničkoj stanici i dalje preko pruge do Bosuta u pravcu prema Štitaru (oko 8 km). —

Spomenuta glavna cesta (makadam) građena je na drvenom temelju od hrastovih stupčiča, koje su ljudi prema veličini posjeda morali u šumi od doznačenih hrastova ne samo izraditi nego i dovesti na određeno mjesto za gradnju ceste. Na taj su način građene sve tvrde ceste na području Granice tj bivše Vojne krajine. Od Vinkovaca do Cerne i dalje do Sl. Šamca cesta je izgrađena od 1860. do 1865., a od Cerne preko Gradišta do Županje od 1867. do 1870. —

Pokraj sela prolazi i željeznička pruga Vinkovci—Županja—Savska obala, koja je puštena u promet 30. IX 1901. Danas je od Županje do Savske obale pruga porušena. I tako je selo dobilo željezničku stanicu, gdje je do 1907. bila i pošta, koja je te godine bila otvorena u selu. Iste godine 1907 uzidan je i put u ulicama prema Privlaci i Otoku tj. u Lisičaku i u Beču. —

Među najstarije zgrade u selu spada župni ured i stan župnika, što je sagrađeno 1811, a zatim župna crkva, koja je sagrađena 1844. za vrijeme župnika Mirka Bakonjića. Do godine 1790. Gradište je bilo filijala župe u Cerni, a tada je postala samostalna župa pod upravom franjevca Tobije Ornojevića. Crkvice na brdu pri ulazu u selo od Cerne sagrađena je 1850, a kapelice kalvarije 1924. za vrijeme župnika Đuke Mitrovića. —

Od istaknutijih župnika valja spomenuti Matu Topalovića, borbenoga ilirca i pristašu Ljudevita Gaja — pjesnika i pisca u narodnom duhu. Posljednje godine svoga života proveo je kao župnik u Gradištu, kamo je došao 1855. a umro je 1862. (rođen je 1812. u selu Zdencima kod Sl. Broda). Sahranjen je na gradiškom groblju nedaleko crkvice, gdje mu je i danas spomenik, na kojem piše:

Daj mu Bože u nebu naselje
I vječito blaženih veselja!

Josip Lovretić (rođen u Otoku 1863., a umro 27. X 1948. u Čardaku (Bosna) došao je za župnika u Gradište 1902. i ostao sve do 1918/19, kada je otišao u Tolisu u samostan Bio je uvaženi folklorista i pjesnik te suradnik Vijenca, Nade, Hrvatskog Branika i drugih časopisa. Najvažnije mu je djelo knjiga Otok, narodni život i običaji knj. VII, Zagreb 1896—JAZU. U selu je živio povučeno djelujući više u crkvenom pogledu, a manje u društvenom životu sela. Brinuo se za narodnu nošnju, crkveno ruho i red u crkvi itd. Branio je hodanje po birtijama pa je osnovao tamburaško društvo, koje je sviralo pod lipicama pred crkvom nedjeljom i na blagdane, pa je tako mladež igrala i nije išla u birtije. Nadalje je ukinuo lukno, koje je bilo veliko, da tako olakša teški život seljaka. U ime luknoga davalo se od bračnog para 75

litara žita (to je bio stari mjerov), a udovci su davali polovicu. O blagoslovu kuća davalo se i pleće. U selu je tada bilo oko 1900 parova. Ogrjeva je dobivao 41 hvat tj 164 metra drva iz šume Brodske imovne općine, što je selo izradilo i dovezlo u dvorište. Sve je to on ukinuo i dobivao od općine plaću i uživao 8 jutara crkvene zemlje. Savremeni, koji su ga poznavali, vele, da je u početku nasjedao lajavim ženama vjerujući u prvi mah njihovim pričama, pa se stoga i povukao od seoskoga društva djelujući na pjesničkom i književnom polju uz svoje crkvene poslove, a manje u društvenoj djelatnosti i ako se brinuo da olakša velika opterećenja seljaka pa stoga i ukinuo veliko lukno.

Osnovna škola kao dvogodišnja i na narodnom jeziku osnovana je 1831., dok je škola na njemačkom jeziku tzv. trivijelka bila već ranije u Cerni. Obuka se u početku držala u iznajmljenim prostorijama privatnih kuća. Najprije na Vršku u kući A. Jovanovca (Jerkovi), zatim u kući Zigmundovca, gdje je nekada bila trgovina Glaser, pa gostionica Mate Ribca, a zatim Margetića, dok je danas to kuća Marinića. Treća je kuća bila u Beču — Didovića, što je danas vlasništvo Mjesne zajednice.

Kasnije je na uglu u sredini sela, gdje je danas Vatrogasno spremište, sagrađena drvena zgrada za školu, zvana škulara. Tek 1873. uređena je današnja školska zgrada od bivše krčme za školu i stan učitelja. Tada je škulara napuštena i 1916 srušena, a tamo sagrađen Vatrogasni dom i kuća. Za školu je neko vrijeme bila upotrebljavana danas vrlo trošna katnica pokraj stare općine, a osim toga bila je školska zgrada na mjestu, gdje je danas Dom kulture. U najnovije vrijeme sagrađene su montažne zgrade u dvorištu postojeće stare škole, a neko vrijeme su se za školu upotrebljavale i prostorije Doma kulture.

Gradište, renovirana stara škola, foto I. Kadić

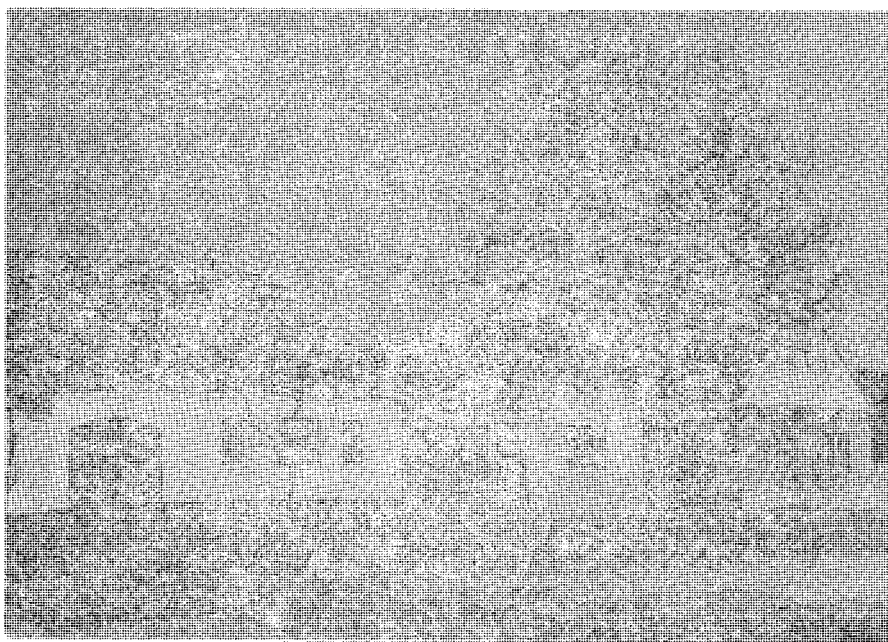
Prvi je učitelj u selu bio Leopold Brumbauer, po zanimanju mlinar. Tek 1851. dolazi učitelj sa svršenom preparandijom (tako se zvala učiteljska škola) domaći sin Đuro Jovanovac kao prvi osposobljeni učitelj. Od osnutka škole do 1970 bilo je zaposleno svega 112 učitelja. Damašnja osmogodišnja škola ima 19 prosvjetnih radnika različitih sprema i osposobljenja, a učenika ima 524. —

Broj se kuća u selu sporo povećavao, jer se živjelo u velikim kućnim zadrugama, gdje je bilo po više oženjenih ljudi s djecom pa je tako bilo zadruga s 10 do 20 i više čeljadi u jednoj kući. Stoga je i mogao jedan njihov dio biti stalno na stanu, kamo se redom išlo na određeno kraće ili dulje vrijeme. Boravak na stanu zvao se »rednja«. Stari su ljudi često živjeli stalno na stanu doklegod su mogli štogod raditi i privređivati, a najviše oko stoke ili oko pčela, a neki su izrađivali od drveta potrebne predmete za kuću) vile, grablje, košare, kuzole, lijevče, solenice, drvene kašike i td.)

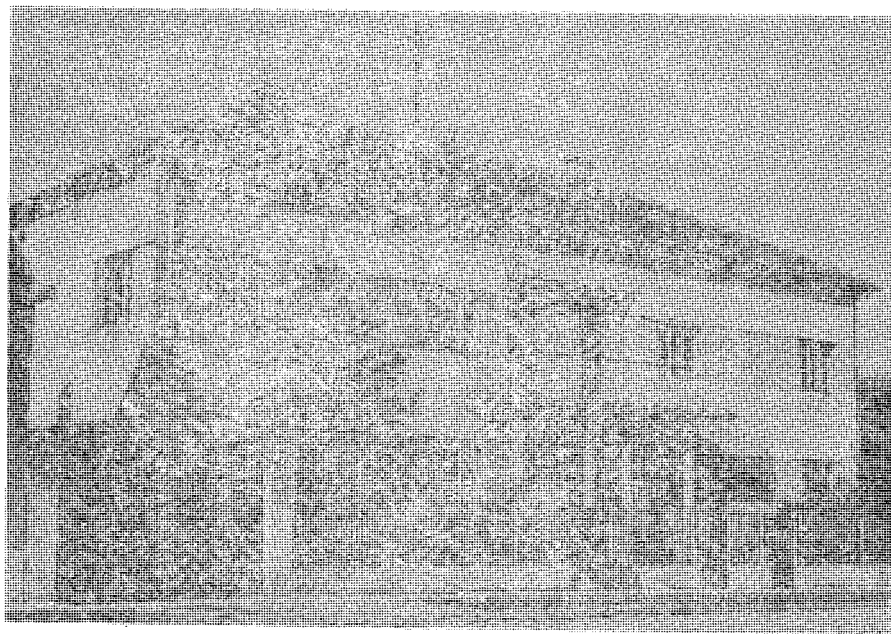
Usljed blizine Save bilo je često i poplava. Nasipa nekad nije bilo dalje od Gunje, a u koliko je i postojao bio je niži nego danas. Za visokoga vodostaja voda se iza Gunje razlijevala i dolazila iza nasipa natrag pa je tako poplavila sve šume i ostalo nisko područje (ta se voda zvala »uspor«). Ali nekada je visok vodostaj Save znao probiti i nasip te poplaviti na daleko i široko. Tako je 1878. voda iz probijenoga nasipa doprla sve do Vinkovaca, a u Gradištu je bilo vode do koljena, pa su ljudi u koritu prelazili s jedne strane ulice na drugu. To se najviše zbivalo u ulici Beč. Radi takvog stanja najstarije su kuće građene tako, da za visoke vode ostanu na suhom. Stoga su visoko podzidane i nasute često i do 1 metar iznad okolišnjega terena.

Gradište, tip najstarije kuće, foto I. Kadić

Gradište, tri najstarije kuće bivše zadruge Kadić, foto I. Kadić

Gradište, prva katnica u selu, foto I. Kadić

Prva kuća s desne strane (sada Iva Tokalića) građena je oko 1830, a sada je malo renovirana (prozori i unutrašnjost. Druge su dvije građene 1839 nakon diobe zadruge. Srednja je renovirana, a ona s lijeve strane ostala je u prvobitnom obliku. To je rodna kuća dra Marka Kadića (r. 1900).

Takvih starih kuća u selu je još malo, jer su većinom porušene i sagrađene nove ili su preuređene prema današnjim potrebama i izgledu.

Prije nekoliko godina sagrađena je u selu i prva kuća katnica, kakvih danas ima već više u selu. To je kuća Franje Dretvića.

U starim je kućama bila obična jedna velika soba od ulice (od drumu) zajednička svima ukućanima, a od dvorišta je bila tzv »kuća« tj kuhinja, u koju se ulazilo izvana, a iz nje u sobu i u drugu sporednu prostoriju. U kući je bio veliki dimnjak, čiji je donji otvor zauzimao gotovo cijeli strop tj od glavnoga zida do tzv »tetine« (jake posebne građe), koja je držala dimnjak s protivne strane od zida. U tome se odžaku i po zidovima sušilo meso i velike pole (polovice) debele slanice, pa kulenje, bedrice, kobasice i pečenice itd. U kući je bio i »banak« s ognjištem i verigama s kotlom. Na ognjištu se ložila vatra i grijao kotao s vodom, a tu se kuhala hrana za ljude u posebnim loncima (tučanim ili zemljanim). Iznad banka u zidu je bilo zjalo od peći, koja je bila u sobi i ložila se iz kuće dugačkim drvima. Bila je obično velika tučana (željezna) peć, a rijetko zemljana s kalićima. Iznad peći visile su dvije do tri ili više motaka na stropu za sušenje mokre odjeće i obuće tj obojaka, čarapa i dr., kad bi ljudi u jesen ili zimi došli doma s posla.

U otvorenoj kući (kuhinja) bilo je hladno i nije se moglo ugrijati pa se tamo i nije moglo ništa osušiti od odjeća nego u zajedničkoj sobi iznad peći. U kući je bivalo i dosta dima, a osobito u jesen i zimi, kad se ložila i peć u sobi, a na banku je gorila vatra i dimilo radi sušenja mesa u odžaku. Dim je izlazio kroz široki dimnjak, koji se prema gore postepeno sužavao i s dosta ovalikim otvorom izlazio na vrh krova. Izlaz je bio pokriven, a sa strana su bili veliki otvori za izlazak dima. Dimnjak je imao oblik piramide, a sagrađen je od drvenih stupova i jakih brvana, koja su bila iznutra debelo blatom umazana, a s tavanske strane obično nije bilo mazi pa su se vidjela brvana i jaki stupovi. Stijena dimnjaka iznad tetive išla je okomito prema izlazu dimnjaka, a protivna je išla koso kao i krov, dok su ostale dvije bile nešto manje kose do sastava u suženom posve okomitom dijelu do izlaza iznad vrha krova. Izgled i građa takvog odžaka dobro mi je poznata, jer sam na rodnoj kući u Gradištu rušio ga, kad smo izbacili tetivu i banak kao i peć iz sobe i postavili štednjak, a u sobi peć, što se loži iz sobe a ne izvana!

Na tim starim i visokim dimnjacima s pokrivenim izlazom katkada rode načine grijezdo i tamo se legu. U selima blizu bara i podvodnih šuma bilo je takvih gnijezda vrlo mnogo kao na pr u Pos. Podgajcima!

U staro doba nije bilo mlinova nego se zimo mljelo u suvarama ili na vodenicama i potočarama. Suvara je bilo u selu nekada četiri tj u svakom kraju sela po jedna. Posljednja je bila u Lisičaku u zadruge

Dugalić sve do 1928, kad je porušena, jer više nije trebala. Jedna je suvara bila na tzv Bubanu iza kuće Mate Jovanovca (Parašilovac) i bila je njihovo vlasništvo. Porušena je među prvim. Treća je bila na Vršku tzv Varničeva suvara u dvorištu današnje kuće Ane Martić. Nestala je također među prvim.

Na Savi je selo imalo svoje vodenice, koje su se zvale Šokica i Perinka, kako se dobro još sjeća djed Imra Stojanović (Pavić—Karle). One su bile vlasništvo više ljudi tzv »ketuša«, a to su zapravo zadrugari, koji su se brinuli za vodenice i na njima redom obavljali poslove uz stalnoga vodeničara. Na Bosutu i Beravi bile su još ranije dvije vodenice tzv potočare. Na Bosutu je bila kod Račanke, a na Beravi tamo, gdje kanal Bistrica utiče u Beravu. Kolo potočare bilo je u vodi, a meljava se obavljala na suhom u posebnoj zgradi. Usljed nestajanja vode radi nekih melioracija prestale su potočare pa su tada radile vodenice i suvare.

Godine 1912. došao je u selo neki Benedikt Hemlinger iz Apatina i sagradio mlin u blizini željezničke stanice. Tada su se počele napuštati i vodenice, a suvare još i prije, jer je i zadruga Parašilovac od 1925 imala u dvorištu manji mlin. Kasnije je Mata Jovanovac (Parašilovac) zajedno s Ilijom Mešinom iz Županje kupio Hemlingerov mlin 1938. od trgovca Aldara Kohna, kome je Hemlinger 1934 taj mlin prodao i otišao iz Gradišta. Tako je Mata imao dva mlina sve dok jednoga dana nije bivši Hemlingerov mlin izgorio, a poslije 1945 likvidiran je i onaj mlin u dvorištu, a od preostalih strojeva sagrađen je mlin s dva kamena u dvorištu stare općine, koji je u početku davao i početnu uličnu rasvjetu sela, dok nije 1953. uvedena cjelokupna elektrifikacija sela. Od toga vremena ima u selu mnogo mlinova čekičara, na kojima vlasnici sebi i drugima melju krupnu meljavu za stoku.

U prošlosti ni učitelji ni župnici kao ni ostali malobrojni intelektualci, koji su živjeli u selu ili su u njemu djelovali kao različiti stručnjaci i službenici kotara i drugih vlasti nisu u toku vremena mnogo djelovali ni sudjelovali u društvenom poslu oko kulturnog i ekonomskog podizanja i napretka sela kao što je to bilo u nekim drugim selima — na pr. u Babinoj gredi. Jedino se može reći, da su pojedinci djelovali politički nakon osnutka Hrvatske seljačke stranke, čijim je nastojanjem pokrenut i gospodarski i prosvjetni život naroda osnutkom Gospodarskog društva, te Gospodarske sloge i Seljačke sloge te čitaonice i pjevačkog društva itd. Međutim to je obuhvaćalo manji dio sela, dok je većina ljudi bila upućena samo na sebe i radili su, kako su od svojih starijih naučili i vidjeli obavljajući ustrajno i marljivo svoje poslove oko zemlje i stoke te slušajući pokorno naredbe vlasti počevši negda graničarske pa kasnije kotarske i općinske, a također i crkvene!

Stoga je društveni život u selu bio skučen i slab, jer nije bilo u prošlosti nikakve javne čitaonice, gdje bi se ljudi sastajali, čitali i dogovarali te međusobno i što bolje upoznavali, a i zabavljali itd. Sastajali bi se ponajviše u mobu i na poslu te u svatovima, na ukopu, a zatim o svecima i crkvenim godovima te na sajmovima ili pak na različitim proslavama i priredbama itd. U selu se slabo čitalo, a novina je dolazilo vrlo malo!

Tek u novije vrijeme trudom i nastojanjem prosvjetnih radnika osmogodišnje škole obnovljeno je pjevačko društvo Seljačke sloge i otvorena čitaonica s knjižnicom u Domu kulture, gdje se nalazi i Mjesni ured i kino dvorana — pa će se tako ukloniti propust prošlosti i nadoknaditi bržim tempom sve ono, što se moglo u toku protekloga vremena postići postepeno, ali temeljitije, općenitije i svestranije!

Kako je oko sela mnogo šuma, to je u prošlosti pa sve do današnjih dana mnogo ljudi otišlo u lugare i čuvare šuma. Lugar se nekad smatrao u selu uvaženim službenikom i uživao priličan ugled tim više, što je kao plaćeni službenik mogao lakše živjeti nego seljak graničar, koji je često svim zavidio prema onoj uzrečici: bolji i igličar nego graničar! Lugara je bilo ne samo u obližnjim šumama Brodske imovne općine nego i na udaljenijim šumarijama državnih šuma. Oni su među prvima iz sela i mogli slati svoje sinove na školovanje u gimnaziju i na sveučilište, dok su graničari to mogli vrlo teško i mnogo kasnije. I moj je otac bio lugar, a također i stric! —

Za vrijeme Granice pa i kasnije bilo je iz sela dosta oficira i podoficira. Evo nekoliko imena: Fendo Varnica, kapetan; Mato Jelić, kapetan; Mijat Didović (Bajin), major; a kasnije Alojz Petković, general u austro-ugarskoj vojsci; Vlatko Blaževac (Branatov) i Rapčanji Mato (1914) i napokon kapetani i majori Pero Blaževac, Ivan Dretvić i Ivan Štimac i dr.

Učitelja je iz sela bilo također dosta i možda najviše od svih zvanja, a to je čini se i danas tako. Službovali su nekoji ne samo u svo- me selu nego većinom u drugim selima bliže i dalje okolice. Školska spomenica navodi sva imena učitelja od postanka škole, pa se iz toga popisa najbolje vidi, koliko je od njih bilo domaćih sinova kako ranije tako i danas. Od profesora valja spomenuti Šimu Parašilovca (1886-1925), koji je službovao u Jagodini i Nišu na gimnaziji, ali je rano umro i sahranjen u Gradištu. —

Svećenika je također bilo više, ali mnogo manje nego učitelja. Jedan od starije generacije jeste dr Franjo Didović, lugarski sin, (1888 —1971). On je prvi dr nauka iz sela. Doktorirao je u Rimu, a župnikovao je u Đakovu, gdje bio i predavač na bogosloviji, zatim u Piškorevcima i napokon u Drenju, otkuda je i otišao u partizane. Bio je zastupnik 8 godina u hrvatskom saboru, osnivač je Udruženja katoličkih svećenika i višegodišnji urednik kalendara Danice. Do smrti je živio kao umirovljenik u Osijeku, a sahranjen je u Babinoj Gredi, gdje mu je sestra i njena obitelj. Drugi dr nauka iz sela je također lugarski sin dr Marko Kadić, rođen 1900, a sada živi kao umirovljeni veter savjetnik u Vinkovcima. Službovao je u županjskom kotaru 13 godina pa je kao veterinar uspješno unapređivao stočarstvo i zaštitu zdravlja domaćih životinja kao i njihovo iskorišćivanje i postupak s njima. Isto toliko dugo djelovao je kao direktor Veterinarskoga zavoda u Vinkovcima (1950—1963). Podigao je ugled zavoda djelujući na interpretaciji veterinarske nauke u praktičnoj primjeni poučavanjem i savjetima stočarima na području cijele Slavonije, a napose u svo- me zavičaju. I danas se aktivno bavi obradom etnografskih i povijesnih materijala svoga kraja, a ponajviše onih iz povijesti veterinarstva i stočarstva Slavonije i Baranje. —

Koliko je bilo moguće saznati do danas je bilo ponijeklom iz Gradišta nekoliko svećenika, 4 liječnika, 3 veterinarara, 1 agronom, 1 geodeta, više profesora, a napose učitelja te pravnika i ostalih zvanja. Od književnika, pjesnika i pisaca treba spomenuti Grgu Matinca (Vukova), a napose trojicu i to Matu Mandića, Pavu Varnicu i Antuna Jovanovca. U njihovim pjesmama kao i u prozi osjeća se utjecaj života u prirodi i osamljenosti promatrajući sve promjene u toku godine, a sve je to posljedica života većinom na stanu i daleko od društvenoga života u selu, koga i nije puno bilo. »A taj dijalog čovjeka i prirode sadrži ono opće ljudsko, život u koordinatama rođenja i smrti« završava svoj predgovor prof Dionizije Švageļ zbirci njihovih radova pod naslovom: Trojica iz Gradišta, izdanje Muzeja Županije 1969.—

Politički život u selu počinje bivati jači osnutakom Radićeva Selacke stranke 1903., koja je našla dosta pristasa, jer je u cijelosti hrvatsko žiteljstvo prihvatilo opozicionarno i nacionalno djelovanje te stranke. Taj se rad okupljao oko čika Tuna Babića, uglednoga i imućnoga seljaka starosjedioca iz jake Babićeve zadruge s kućom usred sela. S njime su najviše surađivali braća Mandić Iva i Mata, a i njegov sin Ivo pa Franjo Dretvić, Antun Baboselac i drugi. Godine 1922. izabran je čika Tuna za narodnog zastupnika spomenute stranke u županijskom kotaru pa je od toga vremena bio stalno narodni zastupnik u hrvatskom saboru. Prije njega bio je zastupnik Mato Babogredac iz Bošnjaka, dok su u ranijoj prošlosti bili birani vladini kandidati kao na pr. Šurmin i dr.

Godine 1944. čika Tuna je otišao u partizane, gdje je politički djelovao na različitim položajima kao i kasnije u novoj Jugoslaviji sve do svoje smrti. Rođen je 1875., a umro 1958. u Zagrebu.

Iz sela su porijeklom i ovi istaknuti politički ljudi: dr Zlatko Sremec (1898—1971) višegodišnji narodni zastupnik nakon dolaska iz partizana te je obavljao različite visoke funkcije u hrvatskom saboru. Isto je tako djelovao i spomenuti svećenik dr Franjo Didović, a kasnije i Manko Koprta politički radnik i bivši član CK Hrvatske.

Dane svoje rane mladosti provodio je u Gradištu kod svoje teške u Makarevićevoj kući i naš uvaženi kipar i kulturno-prosvjetni radnik akademik prof. Vanja Radauš (r. 1906), koji sada živi i aktivno radi u Zagrebu u svojoj kiparskoj radionici, punoj radova i različitoga pomoćnoga materijala i eksponata iz gotovo svih područja ljudskoga stvaranja — na Zmajevcu 8. U znak sjećanja i pažnje prema Gradištu izradio je Vanja poprsje Josipa Lovratića, koji je kao dugogodišnji župnik u Gradištu ostavio vidnih tragova svoga djelovanja pa će spomenik biti vidno priznanje za sve što je učinio i kao pjesnik i uvaženi pisac i folklorista. Spomenik će se podići čim se dovrši započeta gradnja novoga župnoga ureda, koji je bio sasvim dotrajavao.

III O GRADISKIM STANOVIMA I ŽIVOTU NA NJIMA

Oko sela su bile nekada stare hrastove šume i to većinom otvorene sastojine, pa se u njima na paši i žirenju moglo držati i othranjivati brojna i raznovrsna stoka manje više u toku cijele godine dokle god ne zapadne duboki snijeg i nastane jaka zima. To su ove šume:

Lukno, Crna greda, Vrčano, Čunjevci, Jošava, Jelje, Konjska bara, a Tvrđno je bilo nekada slobodno zemljište za pašu, ali je kasnije posumljeno (oko 200 jutara). Šuma Banov dol, i ako je blizu sela, spada u ceranski hatar.

Javnih pašnjačkih površina bilo je vrlo malo i to na više strana i na niskom i barovitom zemljištu. Stoga je stoka držana samo po šumama, a djelomice i po strnjacima i ugarima te kukuružištima, ali i u ograđenim pašnjacima i livadama oko stanova, što je sve poslije 1800. prema naredbi tadašnje graničarske vlasti moralo biti ograđeno, pa je za tu svrhu dobivena besplatna građa u najbližim šumama.

U prošlom stoljeću kao i početkom ovoga sve tamo do poslije 1918, kad je počela brojnija dioba zadruga, bilo je u selu dosta dobro stojećih kućnih zadruga, koje su imale svoj stan (salaš). Stanovi su najviše građeni u blizini spomenutih šuma, gdje bilo i obradivog zajedružnog zemljišta, pa se tako oko stana odvijao i sav gospodarski život. Na stanu je zapravo bio drugi dom. Tamo su bile staje za raznovrsnu stoku, žitni štagljevi i guvno za vršaj konjima te sve ostale potrebne gospodarske zgrade (kobilica, vanjska peć, pušnica za sušenje voća, gusinjak i kokošinjac itd.). Stambena zgrada (koljeba ili koleba) bila je veća ili manja već prema potrebi, a sastojala je od sobe i kuće (kuhinje) i manje komore uz nju. Stanova je bilo na sve strane sela na udaljenosti 3 do 5 i više km u pravcima prema Otoku i Privlaci te prema Cerni, Štitaru i Županji. Šume su bile glavni razlog gradnje stanova u njihovoj blizini, ali je bilo stanova i bliže sela. —

Kad su se zadruge počele dijeliti, onda su razdionici gradili sebi stanove na dobivenom zemljištu uz stari stan pa je tako bilo i grupiranih stanova na manjoj ili većoj udaljenosti već prema veličini posjeda zadruge, koja se dijelila.

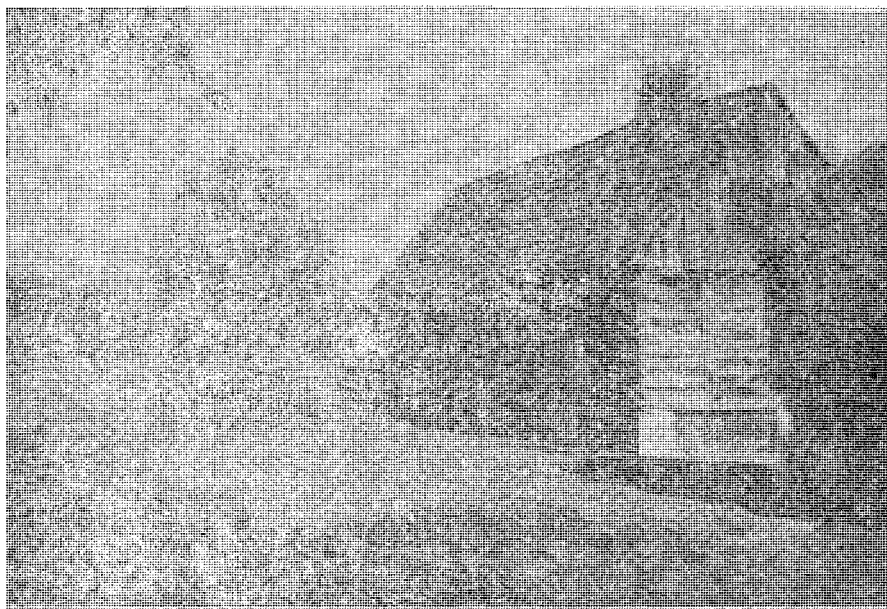
Stoka, a naročito goveda davala je glavnu ekonomsku podlogu u životu seljaka sve dok nije ratarstvo počelo odbacivati veću korist, što je uslijedilo između dva rata, a i kasnije sve više. Zato se život i kretao najviše na stanu, gdje je bila i sva stoka osim par konja i po koja krava, što se držalo doma, gdje su se ujesen i svinje tovile za smok (klanje). Na stanu je uvijek bio po jedan stanar sa svojom obitelji osim djece, koja su išla u školu pa su doma bila na brizi ostalim ukućanima. Posla i brige oko stoke na stanu bilo je dosta i ljeti i zimi. Stanari su se mijenjali svake pola godine ili nakon godine dana, a neki i nakon kraćega vremena. Boravak na stanu zvao se »rednja«.

Život na stanu dao je poseban biljeg ljudima još iz malena svojim načinom života kroz više godina. To se i danas donekle pokazuje i odražuje na njihovim potomcima, i ako su stanovi u posljednje vrijeme izgubili svoju nekadašnju važnost i značenje. Danas ih je malo i sve ih manje biva! Održavaju se i na drugi način i manje više samo preko ljeta. Stalno su na stanu samo oni s brojnijom obitelji ili pak oni, koji nemaju kuće u selu kao i stanoviti broj doseljenika, koji su sagradili kuće na ono malo zemlje, što su je jeftinije kupili izvan sela ili su kupili kakav stari i napušteni etan.

Na stan se išlo gotovo svakoga dana, a naročito ljeti za vrijeme različitih poljskih poslova. Išlo se obično kolima. Ali ako je na stanu

po jedno ili dvoje čeljadi, tada je išla obično iz doma jedna žena i nosila u prtenoj torbi na leđima hranu i druge potrepštine. Putem kroz odugačko selo obočno je porazgovarala s poznatima, koje je srećala na stazi ili ih vidjela na prozoru. Tako je čula za mnoge novosti u selu, a ne samo za one iz svoga komšiluka. — Na stanu je o svemu tome potanko i nadugačko pripovijedala stanarima. I to su bile glavne novine stanara i jedina veza sa selom, dok su bili na »rednjoj«. A sve je to malo i beznačajno za širenje njihova horizonta znanja u kulturno-prosvjetnom pogledu. Štampa u obliku novina ili poučnih i drugih knjiga bila je na stanu vrlo rijetka. Obično se našao po koji stari kalendar Danica ili Božićnica ili koji drugi uz možda još koju knjigu i molitvenik i to je bilo sve, a naročito u stanije vrijeme. Danas se nađe i više štiva, a i po koji transistor!

Ljudi su na stanu živjeli osamljeno prepušteni samoći i upućeni na uski krug isti takvih ljudi sa susjednih stanova pa su svi razgovori bili o poslovima i prilikama na stanu, o stoci i doživljajima s njome u šumi pri čuvanju, zatim o lovu i divljim životinjama itd. Ta osamljenost i jednostavnost u životu kao i jednoličnost u slaboj prehrani ostala je u tih ljudi i doma, kad su nakon radnje živjeli neko vrijeme u selu. To je stvorilo od tih ljudi tip zatvorenoga i nepovjerljivoga čovjeka prema svakom nepoznatom te sa svojim posebnim nazonima, navikama i ponašanjem, da se u mnogočem ti ljudi razlikuju od stanovnika ovih sela, gdje nije bilo toliiko stanova ili su oni bili mnogo bliže selu, pa su stanari bili i više vezani za selo i društveni život u njemu, koji je bio u svakom pogledu bujniji i raznovrsniji od onoga na stanu i tekao usporedno s kulturno-prosvjetnim napretkom društva. —

Gradište, žitni štagalj s provozom (na stanu), foto I. Kadić

Posljedice takvog odnosa prema društvu odrazile su se na potomstvu nekadašnjih stanara tako, da je svaki napredak u selu tekao vrlo sporo i teško su prodirale suvremene tekovine kulture i prosvjete, bez čega nema napretka ni u ratarstvu ni u stočarstvu, a to su glavna zanimanja na selu kako u prošlosti tako i danas još dobrim dijelom. Dugo su ti ljudi ustrajali u svoj konzervativnosti i pleli kotac ko i otac, jeli što god i živili kakogod, kako su obično govorili stari Gradišćani! I ako su vrijedni, radini i marljivi i ustrajni u svakom poslu kako svojem tako i u mobu i na radu drugom — ipak sve to nije moglo uvjetovati brži i uspješniji napredak sela sve do nedavne prošlosti i današnjih dana. —

Teški fizički poslovi uz slabu i oskudnu prehranu te jednostavan način života često i u lošim higijenskim prilikama — sve je to stvaralo uvjete za jači pomor slabe dojančadi kao i razvitak pojedinih bolesti, a najviše tuberkuloze ili tižike i sušice, kako to u selu zovu! Ona je uz bijelu kugu i sve njene posljedice ostavila mnoge domove bez nasljedstva tj bez potomstva pa su napokon opustili sasvim. Stoga se već poslije prvog rata počeo doseljavati novi živalj iz Dalmacije, a također i iz Bosne. Nakon drugoga svjetskoga rata doseljavanje je svejače i iz drugih krajeva zapadne Hrvatske tako, da je danas uz starosjedioce i priličan broj novonaseļjenoga življa.

IV STOCARSTVO

Dok je bilo stanova i starih hrastovih šuma i dok se na volovima oralo i kad su postojale velike kućne zadruge — bilo je u selu 3 do 4 puta više goveda danas (1971). Držanje i hranidba bila je jednostavna i jeftina, pa je i konist od držanja stoke bila velika. Uzgajana su sivo bijela goveda podolske pasmine, rogata i čvrsta te pokretna i navikla na gotovo stalno hodanje u potrazi za hranom tj pašom po šumama i ostalim površinama, a u jesen i zimi i po kukuružnjacima, jer se nekada kukuruzovina nije sjekla, nego su je goveda odgrazala i pojela do debeloga donjeg dijela, koji se prije oranja morao sjeći motikama, da se uzmogne zaorati. Goveda su davala malo mlijeka, a više radne snage i robe za sajmove, gdje su se dobro prodavala za klanje i opskrbu većih gradova i garnizona vojske. A kralo se i za domaće potrebe tj za prehranu brojne zadružne čeljadi, a osobito zimi, kad se sirovo meso moglo dulje držati nije se na hladnoći kvarilo. A koze je trebalo za obuću i druge potrebe, pa je nisu prodavali nego sami nomjali. Goveda su tada uz svinje davala više koristi nego svi prilozi od obrade zemlje!

Svinje su bile lasaste, kudrave i klopave mangulice, koje su hodale u velikim čoporima po šumama i barama hraneći se travom i žirom kao i svim ostalim, što su na paši i rovu po barama našle. Bilo ih je oko 2 puta više nego danas, jer je jeftino držanje to i omogućivalo.

Konja je također bilo puno više nego danas, kad je njihov broj jako smanjen, a nekad je bilo 3 do 4 puta više, što je i razumljivo, jer je konj seljaku trebao ne samo za podvoz i lakše poslove u ratarstvu

nego se mogao i dobro prodati na sajmovima, gdje se kupovao za potrebe vojske ne samo naše nego i susjednih zemalja. Dok nije bilo željeznice a ni tvrdih puteva ipak se moralo putovati i voziti manje i veće terete često i na daleke puteve. Stoga su nekad morali prezati i po tri konja. Treći konj se zvao »logov«, a pregao se obično desno uz rudnog konja. Kobile, ždrjebad i omad bili su na pašnjacima, dok su radni konji držani više u staji ili u ograđenom pašnjaku (manjem), da se mogu lakše uhvatiti, kad su trebali za posao. Na neograđenim pašnjacima bili su konji sputani posebnim putom (spona, bukagije) od željeza, a kasnije je bilo i prteno (uže). Na starim bukagijama, koje su bile jake i debele, bila je i posebna naprava, da se nisu mogle ot-kopčati bez posebnoga ključa. Tako su konji bili osigurani od krađe, jer je katkada i toga bilo! Na konjima na paši a još više na govedima obično je bila kleпка ili zvonce, da se lakše mogu naći u noći ili u magli. Obično je kleпка bila na starijoj kobili, oko koje bi se tada ostali konji okupljali prema zvuku kleпke.

Stalno hodanje i boravak na paši uvjetovali su otpornost i čvrstoću tih konja, koji su bili u tipu posavskoga bušaka i križanoga većinom s lipicancem, a manje s arapom ili poluarapom. Ali bilo je i pokusnih križanja s oldenburškom i nonius pasminom (prije pedesetak godina). Stoga su u prošlosti ti čvrsti i ustrajni konji mogli izdržati i na dugim putevima pa su na pr. za vrijeme Granice išli kolima i do Petrovaradina! A od Gradišta se išlo kolima i do Osijeka, kad je trebalo ići na sud, a jednom su vozili i svatove, o kojima je često s pčnosom pričao moj pokojni djed Živko, kako je tada vozio trgovca Kohna na dva svoja konja! Konji se tada nisu pregli mladi nego tek s tri i više godina, pa su ih morali pod kolima i putati, da ne pobjegnu i da se u brzom hođu kola ne rastepu, jer nekada nisu bila gvoždžem okovana kao danas, a potege su bile od divlje voze! Državna je vlast još za doba Granice pomagala i brinula se za uzgoj konja, jer su oni trebali za vojsku kao i za trgovinu i izvoz. Prije prvog svjetskog rata od nas su najviše izvozili Italija i Grčka konje za potrebe svoje vojske.

Ovaca je u prošlosti također dosta držano, jer je po starim šumama bilo paše i za njih. Uzgajana je ovca pramenka, rogata i duge i dosta grube vune, koja se mnogo prela za kućne potrebe i izradu različitih predmeta (oboјoi, ponjavci i ponjave, torbe, čarape, rukavice i dr). S vremenom se sve manje držalo ovaca, a pogotovo otkako se počela kupovati tvornička roba i uveden drugi način odijevanja. Nema više kajišara opanaka pa ni oboјalka, a ni vunениh čarapa! —

Iz broјčanih podataka stoke u selu za posljednjih nekoliko godina vidljivo je današnje stanje stočanstva i opadanje pojedinih vrsti stoke, a najviše konja i ovaca.

Evo tih podataka:

Godina	goveda	konji	svinje	ovce i koze	psi
1964	767	525	5.280	504	497
1965	754	575	5.801	401	535
1966	820	584	4.625	465	507
1967	793	470	3.864	423	344
1968	nije bilo popisa				
1969	640	272	2.126	30	493
1970	620	230	3.100	30	430
1971	710	341	5.127	185	456

Smanjivanje broja stoke prati stanovito poboljšavanje kvalitete pojedinih vrsta stoke. U govedarstvu nema više podolaca nego je sve u tipu simentalca, što se postiglo umjetnim osjemenjivanjem. To su zahtijevale i prilike obzirom na mogućnost prodaje mlijeka Tvornici mlijeka u prahu-Pionir u Županji, koja preuzima sve veće količine mlijeka u selu- a osobito se opaža povećanje nakon povećanja otkupne cijene.

Evo podataka o umjetnom osjemenjivanju krava u selu:

Godina	Broj osjemenjenih krava
1965	158
1966	163
1967	165
1968	211
1969	473
1970	325
1971	287

Kvaliteta konja nije se mnogo poboljšala nego možda i pogoršala radi pomanjkanja dobrih rasplodnih pastuha, i ako se oni mogu dobiti uz stanovite uvjete na držanje iz Centra za selekciju konja SR Hrvatske u Đakovu, ali nažalost nema više interesa za uzgoj konja kao nekada! Selom su u prošlosti često prolazila kola prazna ili puna vozeći drva, sijeno, snoplje ili druge terete, a danas prolaze traktori, teretnjaci, autobusi i automobili, a kola se rijetko vide i to većinom s jednim konjem! A nekad su se selom u kasu kočili žustri i gojazni konji, dok je kočijaš s ponosom uživao, kako ga iz kuća gledaju njegovi suseljani! Običaj je naime u Gradištu, da se kroz selo ne ide polako i korakom nego kasom, da se pokažu dobri konji, a izvan sela može se i polako, kad nitko ne gleda! Narodna pjesmica o gradiškim konjima veli ovo: Idu kola iz Banova doła, konji lišci, to su baš Gradišti! —

U svinjogojstvu je najvidniji napredak u kvaliteti, jer je lasaste ili bijele mangulice rijetko gdje vidjeti nego tek nešto u tipu Crnoslavonske svinje (fajferice). Najviše se sada uzgaja bijela mesnata svinja negleskoga ili holanskoga tipa. Stoga se tih svinja dosta tovi i to ponajviše za prodaju, a manje za vlastite potrebe. Svinje se tove i u kooperaciji s PPK Županja, koji rukovodi s kooperacijom i u ratarstvu

kao i u tovu goveda, a isto tako i glede rasplodne stoke. Kooperacijom u tovu stoke djelomice se bavi i Veterinarska stanica županja putem svoje ambulante u Gradištu.

V VETERINARSTVO

U davnoj prošlosti za zdravlje stoke počela se brinuti uprava Vojne krajine putem svoje posebne veterinarske službe, koju su do 1809. obavljali liječnici, a poslije toga vremena osposobljeni su dvogodišnjim školovanjem na Veterinarskom fakultetu u Beču i za veterinare. To je zahtijevao vojnički interes, jer je za vojsku trebalo ne samo zdravih konja nego i ostale stoke za klanje i da je bude što više, pa će tako biti i jača obrambena snaga vojske za čuvanje granice ne samo na Savi nego i u obrani države.

Građansko veterinarstvo u Hrvatskoj i Slavoniji počelo se razvijati tek poslije 1840. U Županji kao sjedištu kotara nakon ukidanja Granice (1881) uspostavlja se veterinarska služba tek oko 1892 do 1895, kad je postavljen i prvi kotarski veterinar (Kolbert), a dotle je veterinarske poslove obavljao veterinar iz kotara Vinkovci. Do 1938/39 bio je u cijelom kotaru samo jedan veterinar, a te je godine postavljen postavljen jedan jedan veterinar u Drenovcima, a drugi u Babinoj Gredi — kao rajonski veterinari. U tim mjestima osnovane su i izgrađene prve veterinarske ambulante (1941), a u pogon su stavljene tek 1945 u Drenovcima, a 1948 ona u Babinoj Gredi. To povećanje i poboljšanje veterinarske službe nastalo je zalaganjem tadašnjega kotarskoga veterinara u Županji dr Marka Kadića.

U Gradištu je Veterinarska ambulanta uspostavljena tek 1959. u adaptiranim prostorijama blizu željezničke stanice. Prvi je veterinar u selu postavljen na ambulanti 1960 Martin Jakovac, a te je godine kupljena i posebna kuća za stan veterinara pa je od toga vremena stalno veterinar u selu. Njegova prisutnost povoljno utječe na brzinu ukazivanja prve pomoći oboljelim životinjama kao i u svim poslovima veterinarske preventive, a isto tako i za poboljšavanje stočarstva i njegova iskorišćavanja (uzgoj, tov, mlijeko itd). Uz veterinara je u ambulanti i bolničar, koji mu pomaže u radu i održavanju čistoće u ambulanti i oko nje; —

VI O RATARSTVU I OBRADI TLA

Pri opisu smještaja sela navedene su površine hatara i raspored prema vlasnicima i uživaocima zemljišta. Spomenuto je, da od ukupne površine selo uživa 2.807 ha, a glavno im je zanimanje ratarstvo i stočarstvo, o kojem je bilo govora. Nekad se oralo samo na volovima (prije 80 do 100 i više godina) pa je zato u stadima goveda i bilo mnogo volova i mladih junaca. Konji su se upotrebljavali samo za vožnju i lakše poslove pri obradi tla. U plugu je nekad oralo po osam volova, a kasnije sve manje, dok nisu konačno oranje preuzeli konji, a onda u najnovije vrijeme traktori uz sve potrebne strojeve pri obradi tla. Orač je nekada morao dobro držati za rasove pluga, da ne iskoči iz brazde i da ore kako treba duboko, a volar tjerao volove, da jednolič-

no svi vuku. Nekad je na svaki par volova pazio po jedan čovjek! Plug je bio u početku drveni, a kasnije je na njemu bilo sve više željeza pa se njime i lakše oralo i mogli su ga vući i konji i tada se volovi isključuju iz upotrebe. A danas nema više volova a i konja biva sve manje usljed sve jače motorizacije i mehanizacije. U posljednje se vrijeme drži više kobila radi uzgoja ždrebadi, koja se u mladoj dobi traže sve više za izvoz i dobro se plaćaju. Konj postaje sve više roba za klanje pa se radi toga i izvozi u živom i zaklanom stanju. Stoga držanje konja nije nerentabilno, jer se ždrijebe jeftinije uzgoji do klanja nego mlado june. —

Za obradu tla ima danas u selu oko 80 do 90 i više traktora, jer se stalno povećava njihov broj. Uz njih postoje i svi ostali priključni strojevi. Ima i jedan kombajn, a nekad je bilo 5 vršaćih garnitura vršilica. Mlinova čekičara ima gotovo svaka peta kuća. Automobila ima više od 20, dok je motor kotača nekoliko puta više, a običnih bicikla ima gotovo svaka kuća. Otkako je 1953. uvedena električna struja u selo, povećava se broj i raznih drugih aparata potrebnih u kućanstvu i gospodarstvu, a tako isto i broj radio i televizijskih aparata.

Prema tome se vidi, da poljoprivreda biva sve naprednija usljed bolje obrade tla i upotrebe boljeg sjemena te primjene umjetnih gnojiva i drugih pomoćnih sredstava (herbicidi, insekticid itd). Kooperacija s PPK Županija kako u ratarstvu, a napose pri sjetvi šećerne repe i ostalog industrijskoga bilja, tako i u stočarstvu daje sve bolje rezultate i biva sve brojnija. Za tu se svrhu iskorišćuje ne samo štampa i ostala audiovizuelna sredstva nego i predavanja stručnjaka i njihovih savjeti, koji se traže i bez predavanja nego prema potrebi.

Čini se, da je tako ubrzani napredak u obradi tla uslijedio dobrim dijelom i radi toga, da se u bržem tempu nadoknadi ranije zaostajanje uslijed prijašnjega načina života po stanovima i radi konzervativnosti i patrijarhalnosti, a napose radi slabog kulturno prosvjetnog stanja i društvenog života uopće. —

VII O KUĆNOJ RADINOSTI

Osim šaranja tikvica, koji je posao u selu danas dosta raširen te različitih ženskih ručnih radova — u staro doba dok je bilo šume i drvene građe u izobilju, jer se dobivala besplatno ne samo za ogrjev nego i za svu potrebnu građu za kuću i ostale gospodarske zgrade te bunarsku građu itd — iz šuma Brodske imovne općine (pravoužitničko pravo bivših graničara) — mnogi su se ljudi u selu bavili drvodjelstvom pa i rezbarstvom u drvetu. Sve su od drveta izrađivali sami, što god je trebalo za kućne potrebe, jer obrtnika tada i nije bilo za sve poslove, a nije se ni moglo sve plaćati. Pravili su nove stvari i popravliali stare! Srezivali su krovnu građu i gradili drvene zgrade, štagljeve, hambare, kućare i ostale zgrade. Izrađivalo se to jednostavnim alatom (săkera, bradva, makla, keser, dljajeto, svrdlo, burgija itd). Ali ipak su se pravile i sitnije stvari kao na pr (klupe, stolovi, stolčiči (tronošci, niska sinija, sanduci (kobilaši zvani), klinčarice) vješalice itd. Za potrebe u gospodarstvu izrađivali su vile, grablje, ruda, lijevče,

grabelj, drljaču, rasove, hamišta pa valove, konita i karlice i dr. Zatim različite ograde oko stana, livada, pašnjaka i okola itd. Ograde su bile različite: članovi, trklja, plot, pleter. Na ulazima za stoku i kola bile su vratnice bez željeznog okova kao i vrantanca za ulaz ljudi, na kojim su bivali i posebni zaklepi, pa ih nije mogao svatko otvoriti! —

Rezbarili su na različitim kutijama, koje su pravili za držanje pribora za brijanje te za očale ili za duhan i cigarete i dr. Zatim na okvirima za slike i ogledala, te na fenjerima, svijećnjacima i solenicama i soljenicama, pa na koricama za noževe, na cigarlučima i amičima za povlačenje vodence na Savi i mnogim drugim sitnim predmetima, što su sve sami izrađivali. Danas svega toga biva sve manje i nestaje! Ali ipak se još nekoji pojedinci još i danas bave izradom lijepih kutija za duhan i cigarete, a to su Antun Blaževac (Matanov) i Martin Mandić. Drvene čutunice i burenci izrađuje i rezbari Đuka Nikolić (Đukić). —

U prošlosti su ljudi i od šiba (vrbovih i rakitovih) pleli košare za branje kukuruza, kupljenje šljiva ili krumpira i za sve ostale potrebe u gospodarstvu i kućanstvu. Pleli su i ljesice za kola te posebne košare za hranu pilića, u koje ne može ući kvočka ili druge kokoši, da pojedu hranu stavljen u košar samo za piliće! Danas se rijetko još tim poslom tko bavi, ali se još nađe ljudi, koji znaju i oplesti flaše veće ili manje (demižone).

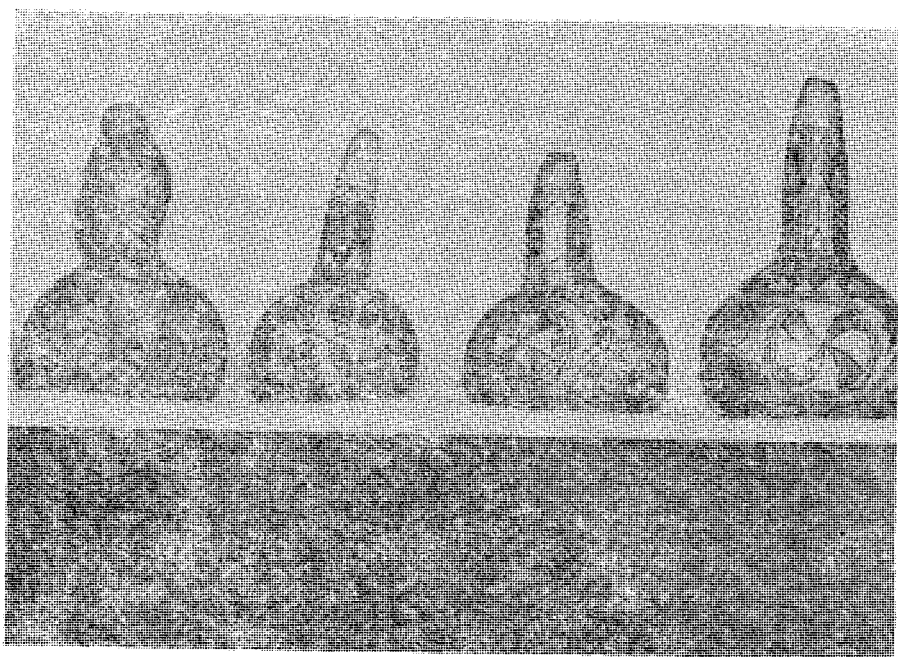
Kožu goveda, što se klala preko zime za kućne potrebe znali su također sami učinjati te su od nje pravili obuću tj. opanke kajišare i druge zatim tzv. mestve, a znali su pokrpati i ormu kao i opanke i druge kožne predmete (torbice itd).

Sve se to danas napušta i gubi uslijed novih prilika i odvojenoga života pojedinaca nakon diobe iz zadruga te se mora sam za sve brinuti i sam obavljati sve važnije poslove u kući pa nema vremena ni za izradu, a kamo li za popravke različitih predmeta. Stoga su to preuzeli različiti majstori obrtnici: kolari, stolari, opančari, postolari, kožuhani (čurčije), pletači, brijači i drugi.

Ali danas nestaje već i pojedinih obrtnika, jer se više kupuju i upotrebljavaju potrebni predmeti iz tvorničke proizvodnje kao gotova roba. Ostalo je još nešto sitnije kućne radinosti kao što je šaranje tikvica te različiti ženski ručni radovi, vezenje i pletenje itd, ali i to se već u priličnoj mjeri izrađuje strojevima, a ne više rukama!

Šaranje tikvica počelo je u davno doba, kad su svinjari i govedari čuvajući velike čopore svinja ili goveda imali na pretek vremena pa su najprije urezivali u koru drveta različite znakove kao na pr početna slova svoga imena ili druge znakove za sjećanje, da su tuda prolazili. Kasnije je tako počelo i šaranje tikvica te su na kožici šarali različite likove: list, zeca, zmiju, pticu, žir, drvo itd. — Poslije se kožica s tikvice skidala pa se šara urezivala u tvrdi sloj i uz likove počelo dodavati ukrasne šare kao što se to i danas čini. — Poslije se pojedine šare i ukrasi premazuju dušičnom kiselinom ili kako je šarači zovu — šatvoser — što je nastalo od njemačke riječi Scheidwasser, da se dobije crvenkasta boja pojedinih dijelova šare. Danas se u selu tim poslom bavi dosta ljudi i žena i našara se i proda oko 10.000 do 12.000 komada tikvica razne veličine i oblika.

Od starih šarača naistaknutiji su bili u vrijeme između dva rata Franjo Kovačević (Ilišev) i njegova sestra Marica, zvana Pura, koja je znala i lijepo vesti zlatom i svilom zlatare snašama, a i druge predmete. Danas je jedan od najboljih šarača u selu Ilija Dretvić (Fila-kov), a zatim Kata Žigmundovac, žena veterinara te Mato Dretvić. Uspješno se bave šaranjem još i ovi ljudi i žene: Pero Stojanović i žena mu Marica, Mato Makarević, Ivan Peratović, Pero Jovanovac, Ivan Blaževac, Ivan Mataković, Ivan Dretvić, Kata Stojanović i mnogi drugi.

Gradište, šarane tikvice, foto I. Kadić

Tikvice se prodavaju prolaznim turistima kao suveniri ne samo u selu nego i na obližnjem autoputu. U većem broju ih otkupljuju različita poduzeća kao Turist Vinkovci i Županija, Radinost Zagreb, Turist Zagreb, Bosna Folklor Sarajevo, Minčeta Dubrovnik, Jugoeksport Beograd i drugi. —

Ta kućna radinost i ako je sitna, donosi ljudima kao usputno zanimanje lijepe koristi i dopunu slabih prihoda od redovitih poslova oko zemlje i stoke.

Nekad je u selu bilo dosta različitih obrtnika, a danas ih biva sve manje, a nekih i nema više! Tako nema potkivača, opančara ni kožuhara. U selu ima 3 privatne brijačnice, jedan krojač, 2 kovača — a prije bilo 6, postolara nema, a bilo ih je 3, nema ni krznara, a bila su 2, nema ni remenara, a bilo 1, nema više ni lončara a bio 1, stolara ima 1 a bila su 4, nema ni mesara ni mesnice, a ima 1 privatna pe-

kara. Uzroci su takvom stanju poznati — tvornička proizvodnja! Ali su poteškoće radi opravka kupljene robe!

Gostiona ima 4, a trgovine 3 u društvenom vlasništvu. Postoji 1 slastičarni (sladoledar) privatnik — doseljenik.

VIII ŠTAMPA, RADIO I TELEVIZIJA

Prema dobivenim podacima u selo dolazi danas ova štampa: Vjesnik 150, Večernjega lista 25, Vjesnika u srijedu 50, Arene 40, Plavog vjesnika 5, Studija 55. Izboru 5, Starta 5, Vikenda 5, Sporta 10, Svijeta 10, Gospodarskoga lista i Vjesnika oko 200 komada, Lovačkog vjesnika 40, raznih romana 8. Od vjerske štampe dolazi oko 100 komada raznih časopisa i to Koncila, Kane, Veritasa i dr. Od kalendara dolazi u priličnom broju Dobri pastir i Danica) kad nema drugih!) Pretplate na Bibliju ima već 100 i broj se stalno povećava.

U prošlosti je dolazilo mnogo manje novina, a još manje časopisa osim Gospodarskoga lista, ali i on je dolazio u mnogo manjem broju nego danas.

Radio aparata ima 497, a televizora 158 uz priličan broj i tranzistora (neprijavljenih).

IX OSTALI RAZLIČITI PODACI

1. Od sporednih djelatnosti u selu treba spomenuti i to, da se još 1923. počeo baviti uzgojem zelenoga zaštinoga i ukrasnoga grmlja Franjo Dretvić (Karabalić). Najprije je počeo s maklurom i ligustrum ovalifolia, a nakon 10 godina postepeno uzgaja i druge vrsti pa ih danas ima u svome rasadniku oko 20. Posao je preuzeo njegov sin Antun, a zatim i njegov sinovac Ivan Dretvić. Osim njih posljednjih se godina tim poslom uspješno bave i braća Jovanovac Đuro i Antun (Stipići).

Posao je već dosta uveden i Dretviću stižu brojne narudžbe ne samo iz bliže nego i iz daljnje okolice. On je jedan od starijih ljudi (r. 1898) i osim pučke škole svršio je i dopisnu školu Miljenka Vidovića i Franje Novljana u trajanju od tri godine, a koja je bila jednaka nižoj gimnaziji. Bistar, vrijedan i načitan te dobar gospodar sudjelovao je u kulturnom i političkom životu sela pa dosta toga znade iz prošlosti, o čemu mi je rado dao dosta podataka. Sinovima je prije desetak godina sagradio jednu od najljepših kuća u selu tj jednokatnicu novoga izgleda.

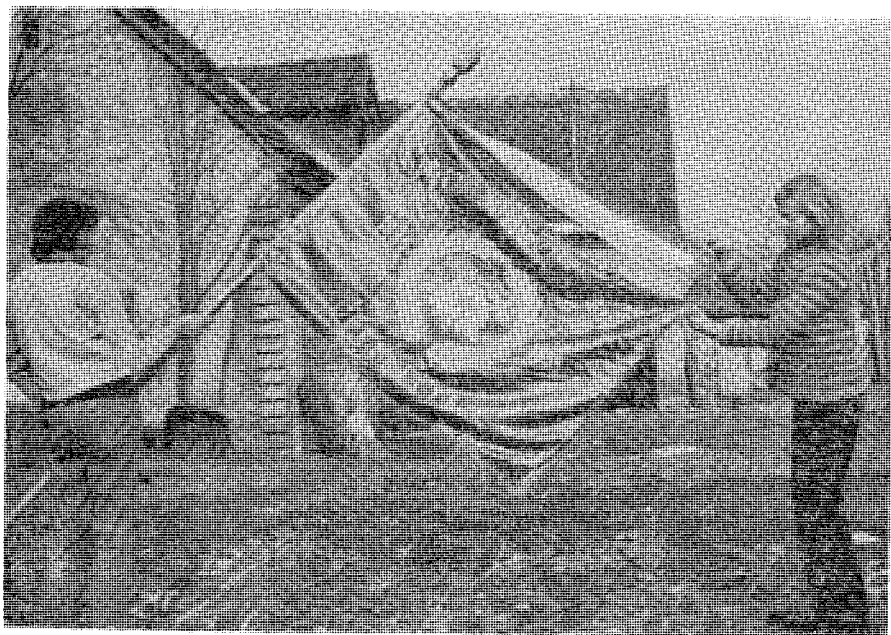
2. Podružnica Gospodarskoga društva, čija je centrala bila u Osiijeku, osnovana je još 1908., pa je tada i počela nabava boljih gospodarskih strojeva, a veći i skuplji strojevi) sijačice i drugi) bili su zajedničko zadružno vlasništvo, a manje strojeve nabavljali su pojedinci putem podružnice.

Godine 1923. osnovana je i Seljačka sloga kao prosvjetno društvo, koje je imalo i svoju čitaonicu u prostorijama podružnice. Međutim već 1928. za vrijeme famozne obznane i diktature Pere Živkovića Sloga je prestala s radom. Ali Gospodarska sloga je i dalje postojala, a vodio ju je iz političke centrale Hrv. selj stranke Rudolf Herceg sve do 1941. —

Danas postoji obnovljeni ogranak Seljačke sloge kao pjevačko i tamburaško društvo, koje njeguje i čuva narodne pjesme i igre kao i narodnu nošnju i običaje, a uspješno to vodi domaći sin, nastavnik Ivan Jovanovac. Nedavno je osnovana i čitaonica, koja je smještena u Domu kulture pa se tu nalaze knjige, šah, radio i televizor. I tako se nastavlja dosta dugo zanemareni kulturno prosvjetni i društveni život sela u suvremenom duhu, a napose omladine, koja rado posjećuje kino kao i pojedine športske priredbe i utakmice (nogomet i druge).

Nekad je u selu bio poznat kao dobar gajdaš Andrija Dretvić, a danas se osobito ističe kao dobar pjevač i svirač na okarini Ilija Dretvić (Filakov).

3. Dobrovoljno vatrogasno društvo (DVD) osnovano je još 1895, što se vidi na njihovoj zastavi na priloženoj slici.

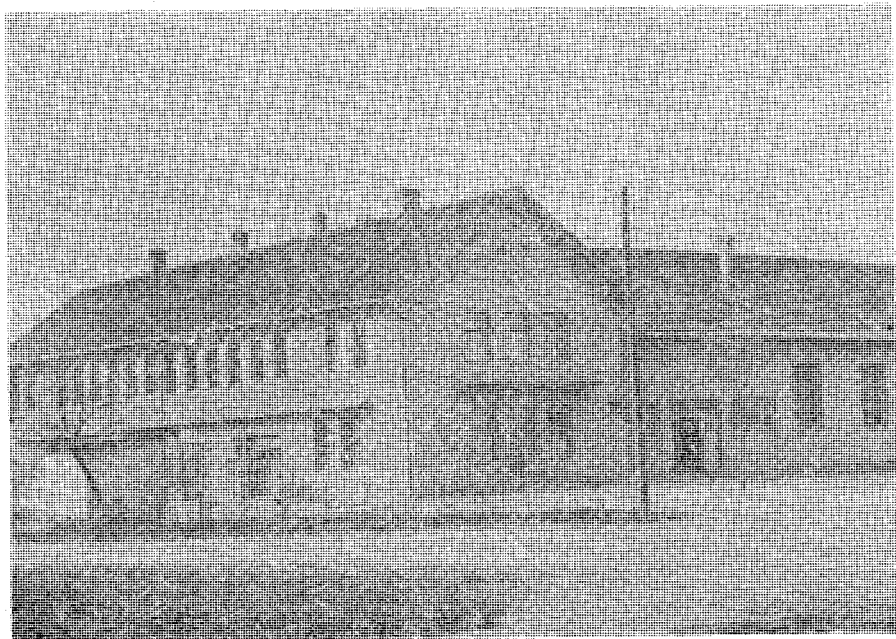
Gradište, zastava Dobrovoljnog vatrogasnog društva, foto I. Kadić

Poslije 1918. društvo je obnovljeno, jer je za rata mirovalo te je tada imalo ko 60 članova i svoju limenu glazbu (Šamšalović), pa je tako ne samo vatru gasilo, nego je sudjelovalo i na različitim svečanostima, dočecima itd. (na pr. doček 1922. biskupa đakovačkog dra Akšamovića, kad je došao na krizmu fijakerom na četveropregu lipicanaca).

Vatrogasni dom i spremište građeno je između dva rata u sredini sela na mjestu, gdje je nekada bila školska zgrada zvana škulara.

Današnje DVD broji 33 člana, ali je samo 18 aktivno. Sav pribor je zastario i dotrajao, jer ga nekada nabavila Brodska imovna općina iz Vinkovaca. Sadašnji agilni komandir Ivan Stojanović kaže, da je glavni zadatak i želja i potreba povećati broj članova, nabaviti potrebnu spremu i naučiti ljude vrijeme baratati.

4. Dom kulture počeo je graditi 1946. Materijal za gradnju većinom je skupljen u selu, gdje god je bilo na zalih cigle, drvene građe ili kakvog drugog materijala. Radnu snagu dali su sami seljaci i omladina. Dom nije još potpuno dovršen i uređen, kako bi trebalo, ali se u njemu nalazi Mjesni ured a od 1955. kino zatim čitaonica i zdravstvena ambulanta te lovačko društvo, a neko vrijeme su bile i školske učionice. U prizemlju je pošta i trgovačka radnja. Dom se nalazi u središtu sela.

Gradište, Dom kulture, foto I. Kadić

Iz sela je posljednjih nekoliko godina otišlo dosta ljudi i žena u inozemstvo za poslom. Ponajviše u Zapadnu Njemačku i Austriju, ali nešto i u Australiju i druge zemlje. Prema dobivenim podacima do sada je otišlo 500 do 600 ljudi u razne zemlje.

Uslijed toga se osjeća jaki manjak radne snage pri obradi zemlje i drugim poslovima, a osobito tamo, gdje su ostali stari ljudi bez mlađega potomstva, a takvih je dosta u selu. Neki su otišli u inozemstvo zato, da brzo zarade potrebna sredstva za poboljšanje svojih gospodarskih prilika tj. za gradnju kuće, nabavu traktora i drugih strojeva itd. Takvi se i vraćaju natrag, čim ostvare željeni cilj. Ali mnogi ostaju tamo dulje vremena pa će se možda i stalno zadržati ili će se nakon povratka rasuti po gradovima kao kvalificirani radnici u različitim industrijama. Selo će na taj način gubiti svoj domaći živalj sve više i poprimati drugu orijentaciju i način života kao naselje većega broja radnika iz različitih industrija Županje i Vinkovaca, što se već i danas djelomice opaža.

6. U selu postoje dvije športske organizacije i to Nogometni klub Slavonac i Športsko društvo Mladost pri osnovnoj školi. Slavonac je osnovan još 1947. pa će slaviti 25 godišnjicu. Mladost je novijega datuma i okuplja oko 60 učenika, koji imaju volje i želje, da se bave različitim športovima.

7. Današnje lovačko društvo pod imenom Fazan osnovano je kao kao Lovачko društvo još 1936. Ima svoju prostoriju u Domu kulture, a broji 50 članova lovaca, od kojih je 75% poljoprivrednika, 18% radnika i 7% ostalih zvanja i zanimanja. Lovište društva je na površini katastralne općine Gradište te iznosi svega 4990 ha i to 3413 ha oranica, 260 ha livada, 171 ha pašnjaka, 580 ha šume i 566 ha ostalih površina.

Stanje zečeva je dosta slabo kao i ostale niske divljači obzirom na upotrebu različitih agrokemijskih i drugih sredstava, a ima i drugih uzroka.

8. Posljednjih se godina selo poljepšava ne samo popravkom i gradnjom novih kuća nego su uređene tj betonirane staze ispred kuća s jedne strane u svim ulicama, pa sada kad je blato idu po njima i biciklisti!. Staza do željezničke stanice betonirana je još iza prvoga svjetskoga rata, a sve ostale su čekale sve do nedavnih dana, da se betoniraju!

Sad se govori i želi asfaltirati put kroz selo pa i do Županje i to ne samo radi spoja s autoputom nego i radi opće higijene u selu zbog silne prašine, a i radi vlastite motorizacije u selu. Pitanje je samo osiguranja za tu svrhu potrebnih sredstava, koja nisu mala i morala bi se osigurati ponajviše iz samodoprinosu sela, a to nije baš tako lako ostvariti! —

9. U selu još nema stalnog liječnika kao u drugim većim selima općine Županja: Cerna, Babina Greda, Bošnjaci i dr. nego je zdravstvena služba tako uređena, da liječnik dolazi u selo utonkom i petkom od 9 do 11 sati. Bolesnike pregledava u lijepo uređenoj ambulanti, koja se nalazi u Domu kulture i ima tri prostorije: čekaonicu, sobu za pregled i sobu za previjanje i davanje injekcija — uz sav potrebnii pribor.

U slučaju hitne pomoći liječnik dolazi iz Županje na telefonski poziv.

Medicinska sestra je odnedavno stalno u selu, ali žitelji traže primalju, koju su u prošlosti stalno imali, jer medic. sestra ne može zadovoljiti sve potrebe tako velikoga sela.

Za stalnoga liječnika ima i potrebe i ponuda, ali zasada nema odgovarajućega stana, pa se to još nemože ostvariti!

X KRATKI SADRŽAJ — SAŽETAK

Nakon uvoda opisan je zemljopisni smještaj sela, njegov postanak i razvitak u prošlosti do danas.

Uz opis sela priložene su i slike. Priložena je slika nadgrobnoga spomenika nekadašnjega župnika, glasovitoga Ilirca, pjesnika Matije

Topalovića, a napose je spomenut rad i djelovanje u selu uvaženoga pjesnika, pisca i folkloriste Josipa Lovretića dugogodišnjega župnika u selu.

Opis razvitka školstva priložena je slika škole. Zatim je nakon nekoliko slika različitih tipova kuća opisan detaljnije najstariji tip kuće izvana i iznutra.

Spomenute su vodenice, potočare i suvare, gdje se mljelo, dok nije bio sagrađen mlin u selu, a one su postepeno napuštene i nestale.

U opisu društvenoga života spomenuti su ljudi različitih zvanja, koji su potekli iz sela (oficiri, lugari, učitelji, svećenici, veterinari, liječnici itd.).

Obzirom na politički život navedeni su ljudi u ranijoj i nedavnoj prošlosti, koji su se aktivno bavili političkim poslovima.

O stanovima i životu na njima pisano je malo opširnije. Uz opis smještaja i izглеda opisan je tok života na stanovima u prošlosti do današnjih dana, kad oni sve brže nestaju. Priložene su i slike koljebe i gospodarskih zgrada na stranu.

Život na stanovima davao je materialnu osnovu, ali je ujedno dao i temeljne osobine ljudi i zaustavljao brži kulturno-prosvjetni i gospodarski napredak sela sve do najnovijega vremena, što je vidljivo iz opisa stočarstva i ratarstva kao i društvenoga života u prošlosti i danas.

U osvrtu na kućnu radinost spomenute su glavne grane te djelatnosti i takvi poslovi u prošlosti i danas, a napose šaranje tikvica uz priloženu sliku.

Nakon opisa stanja obrtnika navedeni su podaci o novinama i časopisima te ostalom tisku, što dolazi u selo zatim o broju radio i televizijskih aparata.

Kulturno-prosvjetni život i društveni odvija se danas najviše u Domu kulture, o kojem su uz sliku navedeni podaci o gradnji i današnjem njegovu stanju.

Spomenuto je i veterinarstvo uz sliku Veterinarske ambulante kao i zdravstvo i njegov način rada. Zatim su spomenuta i različita društva: športsko, lovačko, vatrogasno uz prilog slike njihove zastave iz 1895.

Radu je priložen popis slika i izvora i podataka za sastav radnje.

IZVORI I LITERATURA

1. Županjski zbornik H br 1-1967. Kronologija događaja. S. Gruber.
2. Županjski Zbornik M H br 2-1969. Stjepan Pavičić, Razvitak naselja u županjskom području (str. 65).
3. Trojica iz Gradišta. (I. Posavac) Izd. Muzej Županija 1959. (brošura).
4. Revija M H Osijek, 1967. Bibliographia slavonica. D. Svagelj. (str. 134).
5. Znameniti Hrvati 925 do 1925. Zagreb 1925.
6. Podaci iz Statističkoga ureda Općine Vinkovci.
7. Školska Spomenica-Gradište.
8. Nekoji podaci iz župnog ureda u Gradištu.
9. Podaci iz Veterinarske stanice Županija.

10. ZIGMUNDOVAC MARKO, O šaranju tikvica u Gradištu. Rukopis 1971.
 11. KADIĆ dr MARKO, Govedarstvo Slavonske Posavine, M H Vinkovci 1965, (brošura).
 12. KADIĆ dr MARKO, Iz povijesti svinjogojstva Slavonske Posavine. Izd. Muzej Županja 1964 (brošura).
 13. KADIĆ dr MARKO, Veterinarska kronika Županje. Veter glasnik, Beograd br 6/1967.
 14. KADIĆ dr MARKO Veterinarska služba u kotaru Vinkovci. Vetserum, Zagreb br 1-2/1963.
 15. KADIĆ dr MARKO, O Babinoj Gredi, njenom stočarstvu i mljekarstvu (rukopis iz 1971).
 16. KADIĆ dr MARKO, O sajmovima u veterinarstvu i stočarstvu te privrednom životu naroda u Slavoniji u prošlosti Godišnjak M H Vinkovci 7/1970.
 17. KADIĆ dr MARKO, Utjecaj stanova na prosvjetni i ekonomski život sela Gradište. Rukopis iz 1969.
 18. Na anketna pitanja odgovorili su: Antun Didović, Franjo Dretvić, Imro Stojanović, Ivan Petković, Ivan Kadić i dr iz Gradišta, a zatim Dr Franjo Didović iz Osijeka, Marko Žigmundovac i Ivan Dretvić iz Županje.
- Svima navedenima kao i ostalim pomagačima ovim se najljepše zahvaljujem na dobivenim podacima.
- .7;rak MsGs Kfč,umlhwybfskpz

Savska pitoreska

Bilo je plavo, toplo jutro. U već zažarena lica zapuhivali valovi topline.

— Još malo, pa smo na Polojima — bodrila je Sonja svoje mališane, koji su već posustali od prekomjerne topline.

— Pa gdje su več ti Poloji? — zapitkivao je Mladen.

— Tamo, djeco, pokraj onog visokog dimnjaka.

— A što je tamo kod dimnjaka? — pitao je Mladen.

— To je ciglana.

— Ciglana? — čudio se šestogodišnji dječak.

— Što se čudiš tako. Mama ima pravo. Zar ne vidiš da je i dimnjak od cigle — pomalo prkosno je bratu prigovarala Jasna, kojoj je prekjučer bilo osam godina.

Za nekoliko minuta stigoše na veliki pješčani prostor, koji je pri vrhu završavao zelenom tratinom i pojasom vrbove šumice, što je sezala gotovo u podnožje savskog nasipa.

Između mnoštva kupača našli su mjesto na travi, a do vode je bilo još dobrih pedesetak metara.

Djeca su požurivala u vodu.

Sonja je ugledala nekoliko poznatih mališana i zamolila ih da pripaze na njihove stvari, pa otišla s djecom na kupanje.

Kad se je poslije nekog vremena vraćala iz vode, ugledala je nekoliko dječaka kako jure za svinjom što je u njušci držala ručnik. Odmah ga je prepoznala, jer je to bio njezin ručnik.

Dječaci su uspjeli oteti ručnik od svinje, ali je bio sav izderan. Predajući joj ručnik, dovedu pred nju i tampoputog dječaka.

— Evo ga! Izlemajte ga, gospođo! To je učinila njegova svinja — govorio je jedan od dječaka.

Sonja se nasmijala, iako joj je bilo žao velikog i lijepog ručnika od frotira.

— Hvala, djeco — rekla je, — a, ti, — gledajući zbunjenog dječaka — ubuduće malo bolje pripazi na svoju svinju!

— Hoću, gospođo — pripravnno je odgovorio dvanaestogodišnji mališan, gledajući je netremice.

— Nije on kriv, mama — umiješa se Jasna.

— Da, da. Nije on kriv, djeco. Kriva je svinja. A kako se ti zoveš, mali? — pitala je Sonja dječaka.

— Marko — bojažljivo je odgovorio dječak.

— Lijepo. A hoćeš li ti, Marko, pripaziti na naše stvari kad pođemo u vodu.

— Hoću, gospođo. Kako ne, samo...

— Što, samo?

— Samo kad ja budem išao u vodu, tko će pripaziti na moju svinju?

— O, — iznenađeno izrekne Sonja i slatko se nasmije, a kad je htjela još nešto dodati, umiješala se Jasna.

— Ja ću pripaziti na svinju — rekne i veselo zapljeska dlانovima. Time je bilo riješeno pitanje čuvanja svinjčeta i ostali dio popodneva protekao je ugodno na obostrano zadovoljstvo.

* * *

Nedugo iza toga uslijedio je seoski sajam na komu se našla i čitava obitelj Babić. Sonja s mužem Stjepanom i djecom. Stjepan ima još bližih rođaka u ovom posavskom selu, odakle su potjecali i njegovi pokojni roditelji. On već godinama živi u gradu gdje je upoznao Sonju i osnovao obitelj.

U sajamskoj vrevi Jasna je ugledala Marka i potegla mamu za rukav.

— Mama, mama! Gledaj! I Marko je na sajmu.

— Koji Marko? — javi se otac.

— To je taj dječak koga smo upoznali prije nekoliko dana na Polojima — objasnila je Sonja mužu.

— Aha! Već znam. Priča o svinji i njezinim čuvarima — rekao je Stjepan, smijući se.

Uto je Marko prišao bliže i pozdravio ih.

— Marko! — veselo mu rekne Mladen, — Gdje ti je svinja?

Neočekujući takvo pitanje, Marko se malo zbunio, ali se snašao i rekao:

— Zatvorena je. Najela se, spava i deblja se. Kad bude dovoljno utovljena, zaklat ćemo je i napraviti dobre kobasice.

Svi su se nasmijali, a Marko ih na brzinu pozdravi i ugura se u sajamski metež.

* * *

U zimi, te iste godine, za vrijeme školskih praznika, ponovo su Babićevi boravili kod rodbine na selu.

Već prvih dana njihova boravka na sanjkanju se našli naši mali znanci: Marko, Jasna i Mladen. Na savskom nasipu bilo je uvijek živo i veselo, ali su brzo istekli i ti radosni dani.

Na zadnji dan boravka Babićevih, djeca su bila u kinu. Poslije predstave, na ulici, Marko je Jasni i Mladenu predao poveći zamotak, rekavši:

— Nemojte otvarati dok ne dođete kući, jer bi vam to moglo pobjeći! — Osmijeh na njegovu licu odao je trenutak šale, ali je Jasna za svaki slučaj povjerala paket Mladenu. Tako su se rastali.

Kad su stigli kući njihovih rođaka, odmah su se pohvalili pred roditeljima i ukućanima o neobičnom Markovu poklonu. Također su ispričali kako im je Marko rekao. Sonja je pažljivo uzela paketić od Mladena. Kad je odmotala papir, ukazala se poduža kobasica i list papira istrgnut iz školske bilježnice na kom je bila narisana svinja. Ispod slike je pisalo: OVA SVINJA KOJU STE UPOZNALI PROŠLOG LJETA NA SAVI, BILA JE ZLOČESTA I SAD VIŠE NIJE ŽIVA, PA STOGA ŠTO JE UČINILA TA BIVŠA PRASICA, NEKA ISPRAVI OVA NJEZINA KOBASICA. DOBAR TEK ŽELI VAM SVIMA MARKO.

Svi su se slatko nasmijali Markovoj duhovitoj darežljivosti.

* * *

Samo godinu dana kasnije izbio je drugi svjetski rat. Od tada se Babićevi nisu više pojavljivali na selu, ali nedugo po oslobođenju, Sonja je opet s djecom posjetila Stjepanovu rodbinu, ali bez supruga. On se iz rata nije više vratio.

U gradu je u to vrijeme bilo teško po osnovne živežne namirnice tako, da su Sonji tu i tamo pomagali u najnužnijem i rođaci. Međutim, ti posjeti, za razliku od nekada, bili su veoma kratki, a narednih godina i sve rjeđi. No, to je bilo uvjetovano Sonjinim zaposlenjem, školovanjem djece i izdavanjem boravka učenicima ili studentima iz provincije, jer se je morao sastaviti kraj s krajem da se nekako preživi.

* * *

Jedan se pijanac zaljuljao i poletio na tračnice. Tramvajac je naglo zakočio. Putnici koji su u tramvaju stajali, zanijali su se naprijed. Tako je Jasna poletjela na mladića koji je pažljivo pridrži.

Kad ga je bolje pogledala, ushićeno je rekla:

— Marko, jesi li to ti?

— Da, a vi ste Jasna! Zar ne?

— Jesam. Kakva li iznenadnog susreta nakon toliko godina — rekla je uzbuđeno.

— A tko je kriv za tako naglo kočenje?

— Svinja! — nasmijano je odgovorio Marko.

* * *

Jednog ljetnog popodneva u onom istom posavskom mjestu i na Polaju, sabralo se društvo prijatelja i znanaca. Upravo su pristizali Marko i Jasna, sad već mladi supruzi. Iz daleka su ih zvali i mahali im poznati kupači.

— Požurimo, Jasna! Pogledaj društvo.

— Vidim, Marko. A što je ono što peku na ražnju?

— Svinja — smijao se Marko, radosno gledajući Jasnu.

— Oh, sirota svinja. Pođimo — požurivala je radoznalo.

Cijelo popodne društvo se bavljalo uz jelo, piće i pjesmu. U jednom trenutku, pred raspoloženu Jasnu, doveo je Marka isti onaj »dječak« kao nekad pred njezinu majku i rekao:

— On je kriv, gospođo.

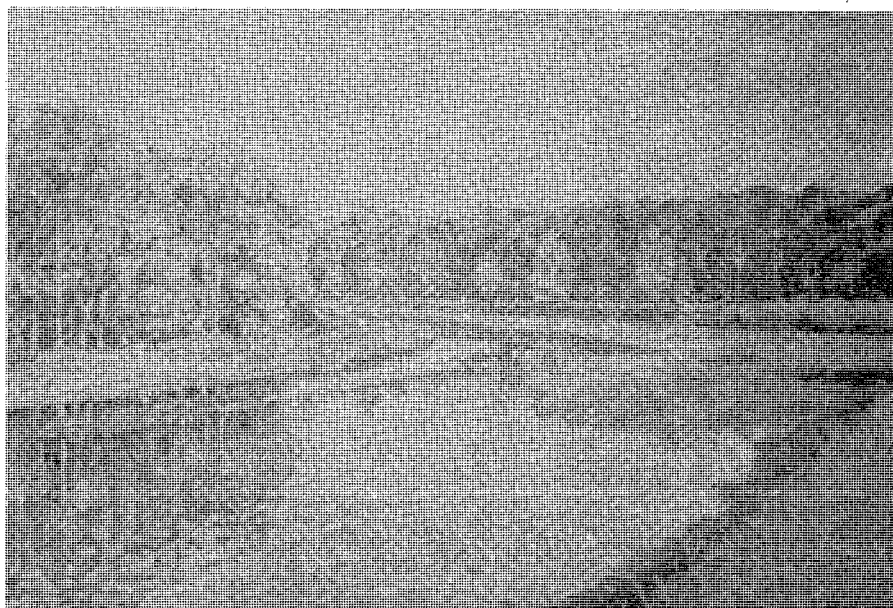
— Ne, kriva je svinja — odgovorila je nasmijano.

— Zacijelo mi je lakše, jer je upravo jedna svinja pojela tvoje naočali za sunce — dovršio je Marko.

Raspjevana i dobro raspoložena Jasna je odrecitirala:

Pripazi se moj bisere
da i tebe ne poždere.

Svi su se smijali i radovali. I pjesma se daleko razlijevala dolinom mirne i uspavane Save sve dok nije nadošla topla zvjezdana noć i svojim zlatnim plaštom ogrnula modrine i širine bogate slavonske ravnice.

Virovi II, polikolor, 1972, Josip Babogredac

FERDO BAČIĆ

Djesnikova pjesma

MNOGE SAM STIHOVE UTKAO U PJESMU
TRAŽEĆI ISTINU I LJEPOTU.
VOLIM PJESME KAO ZAVIČAJNIH ŠUMA
ZAKAŠNJELE JEKE
SLOBODNE I GORDE POPUT BIJELIH JELENA
KAO PTICE NEKE NEPOZNATE DALEKE.

ZA ŽIVOTA SAM SABRAO KOŠIĆ MUDROSTI
SAMO NE ZNAM DA LI JE MENE ITKO SHVATIO
A TKO JE TAJ KOJI ZNA ŠTO JE ISTINA?

KAD UMREM NADA MNOM ĆE CVASTI TIŠINA
A RADOVAO BIH SE — DA JE MOGUĆE —
KAD BI ZALUTJELA PTICA ZAPJEVALA NA MOJEM GROBU
OSMIJEHNUO BIH SE KAD BIH GRANA ZELENA
IZ ZAVIČAJNIH ŠUMA
ZASUMORILA BAREM JEDNU MOJU PJESMU
KOJU NITKO NIJE PROČITAO.

SVI DRUGI NEK ZABORAVE STIHOVE MOJE
I MENE
KOJE SAM UTKAO U PJESME TRAŽEĆI ISTINU I LJEPOTU
A NISAM IH NAŠAO — KAO NI BIJELE JELENE.

ZAGREB, 15. 5. 1970.

Prilike u prošlosti na Savi kod Županje

Dolina pored Save je za 2-3 m niža od njenih obala. U toj su se dolini u diluviju skupljale velike količine šljunka i pijeska, a vjetrom je donesena fina sitna prašina. Tako se u reljefu stvarao praporni pokrivač. Svoje konačne oblike reljefa dobila je dolina pored Save u aluviju, i njena širina kod Županje je 23 km prema sjeveru. Obala Save kod Županje sastoji se od taložina, pa je samo mjestimično visoka dva metra. Južno od Županje u ciglanama pored Save jeste ogoljela stijena i to odozgo 30 cm humusa. Pod istim je 40-50 cm pjeskuljastoga prapora, a ovom u podu je nejasno žutkast pijesak. Debljina prapora prema Savi se smanjuje. Sloj prapora u tom nizin-skom području jeste preostatak iza otpiranja brojnih vodotoka. Obala Save u Županji od sjevera prema jugu ima slijedeće toponime: Laze, Zaton, Poloj, Male međugate, Velike međugate i Urvina. Laze su niže šecerane između savske obale i nasipa. Na njihovom području nasip je u 18. i 19. st. bio blizu obale Save koja ju je odnosila. Tu je bio uski prolaz za kola ili stoku i od toga je u narodu nastao naziv Laz. Obala spram naselja Županja nema topografskog naziva, jer je sastavni dio naselja. Zaton je malo udubljenje lijeve obale niže Benakovićevo (Čalkinog) stana do pred Poloj. Talog pijeska što ga je voda naslagala još utjecajem ušća rijeke Bosne, jeste Poloj. Nastao je stoga što je struja matice na desnoj obali, a na lijevoj mirna voda ostavlja svoj talog. Kada je vodostaj nizak, Poloj je na suhom, te služi kupačima za sunčanje. Svojim dobrim prirodnim položajem Poloj ima za Županju turističku budućnost. U gospodarskom pogledu značajan je što se sa njega odnosi pijesak za razne gradnje. Međugate je zemljište pored Save između starog i novog nasipa. Urvina je izrovano zemljište između Save i nasipa sa taložinama da je bio glibovit.

Srednji tok Save je između Broda i Mitrovice na kojem se međuprostoru nalazi i Županja. Ona je u ovim krajevima izrazito ravničarska rijeka, pad joj je mali, te sporo teče. Na tok Save imaju velik utjecaj njen pritoke kao i mnogi drugi činitelji. U Savu utječe rijeka Bosna kod Šamca. Bosna je duga 275 km, a površina sliva joj iznosi 10480 km². Pad ima 1,48 m/km. Poslije Drine rijeka Bosna je najbogatija vodenim snagama. Pošto protječe kroz planinske predjele nosi vodom velike količine šljunka razne veličine, kao i pijeska. Tako je na samom utoku kod Slav. Šamca nastao prud od šljunka i pijeska, koji se vjekovima iskorišćava. Voda nosi sav taj materijal i da-

lje, te do Županje nastaju mrtvađe kao bivši vodotoci i 11 plićaka sa osam većih zavoja i krivinama malih polumjera. Između Šamca i Županje zračnom linijom je udaljenost 18 km, a meandrima Savom 53 km. Na većim ili manjim zavojima voda odnosi obalu, a tjeme zavoja se pomiče u nizvodnom pravcu. Krivine ili okuke sprečavaju otjecanje vode, koja jedan dio svoje žive snage umanjuje svladavajući zapreke. Poslije toga otjecanje sustaje, te navale druge brže nadolazeće vode poslije čega opet nastaje uspor. Zbog navedenih činitelja u meandrima je korito Save stiješnjeno. Lijeva obala je od erozije okomita, a desna obala je sa blažim nagibom, ali još relativno visoka.

Uzvisine počev od početnog dijela Bosuta na Savi (Šlajs), te do Županje iznose 262 stope. Brzina vodenog toka između St. Gradiške i Županje iznosi za niskog vodostaja 0,42 m, a za srednjeg 0,75 m. Srednja dubina Save od St. Gradiške do Županje iznosi 3,16 m i 6,32 m. Od Županje do Beograda jeste 2,84 m i 6,32 m. Pad Save od Jasenovca do Županje na dužini od 247 km kad je voda mala iznosi 10,6 m. Od Županje do Beograda u dužini 266 km, pad jeste 9,9 m, sa prosječkom na svakih 20 km po jedan metar. Mijene visine vode naročito niže utoka Bosne uz nagle promjene koje nastaju jeste 7,6 m do 8,8 m: od Županje do Rajeva sela kada Sava raste visokom vodom i usporom Drine jeste preko 7,6 m visina vode. Kad Drina naraste od nje često Sava ima više vodostaj od 1,6 do 2,2 m, te uzvodno djeluje uspor do Županje. Plovidba se ravna po vodomjerima koji se nalaze na obali u važnijim mjestima pa i Županji². Isti su postavljeni po naredbi glavnog vojnog zapovjedništva u Zagrebu 1875. godine. Kilometrički stupovi postavljeni su 1877. god. pored obala u razmaku od jedne četvrtine milje. Tako je Sava koncem 18. st. imala duljinu od Županje do Zemuna 256 km, a 1877. god 263 km. Dakle, povećanje je toka rijeke za sedam kilometara u kojih 80 godina³. Tok rijeke se povećava promjenom korita, a to nastaje i pod najmanjim oblicima divljanja. Na Savi kod Županje može biti sklonište za jedan do dva broda sa teglenicama.

Posljednji meandar između štitarškog Buruma i Županje zove se po starijem nazivu »Burum Dolnja-Mahala«, jer pripada hataru navedenog sela u Bosni. Noviji je naziv »Budžak«, a najviše u upotrebi »Bosutska ili Basutska«. Posljednji naziv nastao je u vezi prokopa Bosut, koji je na lijevoj obali na visini čela istog poluotoka. U rimsko doba na Bosutski nalazio se »Manželjski grad«. Sava je tada tekla južno od »Grada«. Smatra se da je tada ležao na lijevoj obali Save. Poluotok je mogao biti i otok pa je »Grad« bio okrenut prema lijevoj obali Save. Polovinom poluotoka na uzdužnom pravcu postoji i danas (1972) ostatak nekadanjeg rukava Save zvanog »Savica«. Kakvu je ulogu odigrao u oblikovanju samog poluotoka još nije istraženo. Znanstveni radnici antičke topografije nalaze već na Peutingenovoj tabuli na cesti Siscia-Sirmium poslije grada Marsonije (Broda) još poštansku stanicu »Ad Basante«. Sa lingvističkog stanovišta antički Basant može značiti Bosut. Ad Basante bilo je mjesto, »kod prelaza preko Bosuta i to blizu savske obale«⁴. Pravac rimske ceste preko Bosuta poklapa se u grubom pravcu današnjim Auto-putom Zagreb—Beograd. Kolikogod je sve ovo znanstveno postavljeno možemo ga prihvatiti uz izvjestan

oprez. Naime, u pitanju je da li je Bosut od Save do glavnog toka kanal kao prokop ili prirodni odlivni vodotok Save?

Sjeverno od željezničke stanice Županja oko kote 89 m danas (1972) je tvornica šećera »Boris Kidrič« i njeno naselje. U historijsko doba tu je nastao odlivni vodotok iz Save. Uglavnom se pružao u pravcu istoka i cijelim se tokom zove Spačva. Od šećerane na Savi pa istočno do bivšeg stana pok. Markice Baotić (Kavgin kbr. 612) iznosi dva kilometra. Taj zemljišni prostor prema sjeveru do šume je od 1700—1900-te godine u mnogome poravnavan komasacijama, privatnicima, cestama i krčenjem šume. Poslije oslobođenja od Turaka to je bio glavni dio županjskoga hatara, te je to baš kao što je rečeno utjecalo na poravnavanje istog zemljišnog prostora. Tako je danas korito Spačve nevidljivo na ta dva kilometra, ali su kao neki tragovi ostali iskopani odvodni kanali. Npr. vodotok Bebrina se spajao sa Spačvom ispred Baotić-stana. Još danas (1972) postoji korito Bebrine idući od Županje prema Gradištu ispred nadvožnjaka na 67 km. Korito presijeca cestu lijevo i desno. Korito je zamuljeno te je kasnije prokopan kanal. Početak vodotoka Spačva na Savi kod Županje jasno je vidljiv na zemljopisnim kartama, »Teritorij Virovitičke županije u XV vijeku« i »Slavonija početkom XVIII vijeka«. ⁵

Na Savi na mjestu gdje je počimao vodotok Spačva bio je u 19. st. nasip uleknut jer je postavljen na glibovitoj podlozi. Zbog toga su se u 19. st. događali na tome mjestu prodori nasipa nekoliko puta, što staro županjsko stanovništvo po nevolji pamti.

Zapovjedništvo brodske krajište regimente pristupa gradnji nasipa od Ruščice do Rajeva sela, da Sava ne bi plavila okolna obradiva područja i naselja. Poplave su naime u prvoj polovini 18. st. ugrožavale biološki opstanak stanovništva, a to se u vezi države i Vojne krajišne moralo spriječiti. Prvi radovi na nasipu počeli su 1764. godine. Isti je u toku 18. i 19. stoljeća podizan, prelaman i popravljan besplatnim radom tj. tzv. radotom muških i ženskih članova krajišnika. Visok vodostaj Save bio je npr. 1770, 1775 i 1785. godine no nasip je odolio. ⁶

Usljed velike erozije naročito na zavojima pojedini dijelovi nasipa našli su se u toku vremena pored same obale, pa su čak i odnošeni. Zbog toga podizani su novi dijelovi dalje od riječnog korita. Takav je slučaj na Lazama da je nasip uzmaknut 200 metara od staroga. Dijelovi staroga slabijega nasipa vide se i danas (1972) na Međugatima istočno od ciglana. U 19. st. krajišnici stalno vrše navedene radove, pogotovo kad je bilo slučajeva prodora nasipa na Lazama na bivšem početnom dijelu Spačve. To je bilo 1845. i 1895. godine. Regimenta je 1845. god. naredila vinkovačkoj kompaniji da pomogne županjskoj sa 300 radotara. Vinkovačka kompanija prostirala se na sjever te se nije dodirivala sa Savom, pa je zbog toga određivana da pomogne županjskoj. Poslije takvih slučajeva regimenta izražava zahvalnost muškim i ženskim krajišnicima. Dalje naglašava da je taj rad izvršen zahvaljujući vrlo dobrom razumu časnika, te dobrom voljom dočasnika, te konačno zalaganjem po muškim i ženskim krajišnicima. ⁷ Regimenta želi i u ovoj prilici da poučava te odgojno djeluje na fizički i psihički premoren i okupiran puk.

Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. god. osnovana je krajiška investicijska zaklada koja je novčano podupirala vodogradnje. Popravlak nasipa bio je stalno potreban jer je Sava isto tako neprestano mijenjala tok u koritu. Nasip je pojačavan pa je odolio najvišem vodostaju 1895. godine. Ulazeći razvojačenjem u kapitalističko društvo i gospodarstvo nasipi se grade na teret obližnjeg stanovništva i iz državnih sredstava. U to vrijeme nadzor nad nasipom vršen je od Gunje do Janjuga (opseg bivšeg županskog kotara) u posebno izgrađenim zgradama čuvarnicama po službenim čuvarima. Cijeli navedeni odsjek povjeren je bio posebnom nadgledniku čije je sjedište bilo u Županji. To je bio isluženi žandarmerijski narednik. Uredovnica mu je bila u bivšem kotaru gdje je primao prijave ako npr. čuvar uhvati na nasipu da pase marva ili ruju svinje. Županjski su ga zvali »gatar«. Kad npr. gatar javi da se ide kupiti i voziti njegovo sijeno u Sječine (potez gdje je sada šecerana), onda seljaci ostavljaju sve svoje poslove pa idu da to urade badava. Dakle, gatar je bio čovjek na »uglednom« položaju za seljake.

Na 263—264 kilometru na lijevoj obali iznad Županje u gornjem dijelu zavoja izvršena je zaštita obale 1864. i 1865. pomoću opeka koje je voda s vremenom odnijela. U donjem dijelu zavoja ista je duga 400 m, a kamena obaloutvrda podignuta je 1874. god. pa dalje u manjim dijelovima. Stajala je tada 30000 kruna. Ova obaloutvrda trebat će biti produljena. Obala kod bivše parobrodske agencije i čardaka Županja odnošena je za sto godina po 40 metara, tako se i nasip novi morao nešto dalje graditi. Tu je toliko bilo prostora do obale Save da je na dan sv. Ivana 29. kolovoza održavan sajam. Jedino s ove strane nasipa oko bunara u vrtu današnjeg muzeja bili su lončari i sitari sa svojom izloženom robom za prodaju.

Mirom u Beogradu 1739. god. Sava je konačno postala granica između Turske i Austrije. Za osiguranje granice podizani su čardaci-stražare na svakih pola sata. Na području 11-te županjske kompanije bili su slijedeći čardaci: Bosut br. 63, koji je dobio naziv po istom vodotoku; Laze br. 64 je dobio naziv po toponimu poteza; Županja br. 65 dobio je naziv po samom mjestu (danas 1972 muzej). Kao zgrada daleko je veći od ostalih čardaka. Krov mu je građen na turski način, prizemlje je bilo na stupovima i služilo je za prolazni smještaj konja. Prvi sprat služio je za brojniju posadu, prostori je za časnike i dočasnike. Tu je bila prelazna postaja za Tursku, jer je škela prevozila preko Save. Pregledali su se pasoši i vršili službu latovi (financijska straža). Iza bivše parobrodske agencije (danas 1972. Omladinski dom) bio je tzv. raštel, gdje se obavljala trgovina između nas i Turske. Stranke nisu smjele dolaziti u fizički dodir, nego su se sporazumijevali odijeljenim stupovima između kojih se nešto vidjelo. Onostranci su morali novac stavljati u kotlić sa vetom, »da ne bi kuga prešla iz Turske«. Dalje je slijedio čardak Podrum br. 66, koji je bio nešto niže Benakovičevog (Čalkinog) stana. God. 1787. kod istog čardaka morala su se izvaditi četiri panja i neka stabla iz toka rijeke. Na obali je trebalo posjeći drveće, pa zatim sam taj čardak premjestiti preko nasipa. Konačno, u rijeci pod tim čardakom moralo se izvaditi veliko drvo. Dalje

je čardak sa nazivom Kruška br. 67; iza njega slijedi Mličnjak br. 68 koji je dobio naziv po istoimenom potezu na visini kojega je stajao. Kod istog čardaka nalazila se kod nasipa od pruča dva velika stabla koja su se morala izvaditi. Čardak Ugljara br 69 dobio je naziv po istoimenom selu u Bosni na visini kojega je stajao. Tu je bilo na obali jedno veliko stablo koje se moralo odstraniti.⁸ Čišćenje korita Save od stabala i panjeva u vodi bilo je zbog smetnji za plovidbu brodova. Premještanje čardaka i sječenje stabala na samoj obali bilo je zbog toga što je to smetalo tzv. kopitnici. To je bio put kojim su se kretali ljudi li konji koji su vukli brodove uzvodno pored same obale. Svaka kompanija imala je redovno šest čardaka. Laze br. 64 postavljen je kao jedan više kod mjesta gdje je Sava činila prodore na podignutom nasipu. Isti je bio uvijek slab i gibljiv zbog meke, glibovite podloge, jer je prije nasipa tu bio početak odlivnog vodotoka Spačva. Posada ovog čardaka budno je pratila za visokog vodostaja opasnost koja je prijetila od prodora Save.

U toku 18. i 19. stoljeća vodi se velika briga i borba za sigurnosnu plovidbu po Savi. Klade za vodenice kada bi se dovukle iz šume ostavile bi se zimi pored same obale Save. Kada bi se snijeg otopio i vodostaj narastao neke bi klade odnijela voda. Tako je npr. u prosincu 1819. god. bila uhvaćena kod Županje jedna nova vodenička klada. Po kompanijama i stacijama sela pored Save obnarodovano je da se jave vlasnici.⁹

U slavonskoj Vojnoj krajini vladala je glad od 1816—1819. godine. Brodska regimenta rješavala je to pitanje na taj način što je omogućila svojim trgovcima da su kupovali žitarice po Banatu u pančevačkoj regimenti. Tako javlja brodska regimenta krajišnicima preko zapovidi od 6. studenog 1816. god. da Savom plovi brod vinkovačkog trgovca Popovića sa dvije tisuće mjerova suražice (tu je više raži nego pšenice, više mekinja nego brašna) i četiri tisuće mjerova ječma. Ona smatra da će tovar prispjeti u ove krajeve za deset dana. Mjerov pšenice prodavao se po 29 forinti, a ista mjera ječma po 14 forinti. Dne 13. studenog 1816. god. regimenta ponovo javlja, da tumbas sa ječmom broskog trgovca Benčevića već je prispio do Županje, a 20. studenog je pristao na Dubočici kod Babine Grede. Mjerov ječma je stajao 14 forinti. Uslovi kupovine su povoljni, jer se novcem može plaćati do 25. prosinca. Tko nema gotov novac mogao je dati u zamjenu građu ili ogrijevno drvo isječeno u hvatove. Benčević je čak davao ječam i na vjeresiju.¹⁰

Na državnim komorskim brodovima solonicama (Salzschiffe) dovozila se so iz gornje Mađarske u naš dio Slavonije. To je bilo da su jedni dovozili so Tisom iz Marmaroša, drugi iz Erdelja po rijeci Marošu manjim brodovima od Segedina. Dalje je bila plovidba većim brodovima da su nošeni strujom nizvodno Tisom i Dunavom do Zemuna, a uz Savu vučom ljudi ili konja. Kraljevski solarski uredi (Salzämter) postojali su u Zemunu, Mitrovici, Županji, Brodu i St. Gradiški. Oko 1850. god. krajišnici su kupovali kamenu so centner po 3 for. i 50 krajc., bijelu po 3 for. i 25 krajc., a morsku po 2 for. i 25 krajc. Soli su mogli kupiti po glavi ukučana 12 funti kamene, 14 funti bijele ili 18 funti

morske. Krajišnici su trebali da redovno kupuju so iz navedenih državnih skladišta. Međutim oni su je kupovali u Turskoj (Bosni) jeftinije, a to su dovozile njihove solarice iz Vlaške prvo Dunavom pa onda Savom u ove krajeve. Smjestili bi se negdje u vrbaku na desnoj obali Save na visini između dva naša čardaka. Bila je to nedozvoljena trgovinar-kriomčarenje. Kada krajišnik kupuje so u našoj solari dobije potvrdu. Ako bi seoska straža našla u nekoj kući veću količinu soli nego to potvrda dokazuje, ista bi se oduzela, a kućni starješina je kažnjen batinama ili da trči nekoliko puta kroz 300 momaka koji su ga šibali. To su u Županji zvali »mrtve šibe« jer je bilo blizu smrtne kazne. Carska komora imala je svoje uhode, koji su bili plaćeni u vezi nadzora kupovine kriomčarene soli. Financijski organi zvani »latovi« bi uhvaćene kriomčare predavali vojnim vlastima, koje su vršile upravnu službu. Kriomčari bi preuzevši so sa turske solarice prevezli je noću čamcem preko Save, utovarili u kola i nečujno pobjegli preko njiva na neki udaljeniji stan. Potezi u hataru bili su ograđeni, te bi morali rušiti ograde. Kompanija je kaznila kućnog starješinu čijoj je kući pripadala njiva i ograda »što nije čuvao od solara«. Ona je stajala na gladištu da kriomčarenje nije moglo biti barem bez dogovora sa nekim članom savske straže. Zato su se straže iz jedne kompanije slale na čardake druge kompanije. Npr. babogreci su se slali na čardak Nemoljkovo, koji je pripadao županjskoj kompaniji i bošnjačkoj štaciji. Dne 24. lipnja 1822. god. javlja solarski ured u Županji da mnogi krajišnici osobito iz drenovačke kompanije već kroz tri godine nisu kupovali so u Županji li Mitrovici. U Županji je npr. bio kontrolor solare oko 1782. god. Antun Achter, a latovi su biti Augustin Tomašić i Đuro Čušić oko 1832. godine.¹¹

OD 17. do 19. st. u Francuskoj su prokopani mnogi kanali. Austriju je također zahvatila tzv. »kanalska groznica«, koja se prenašala i u krajeve oko Save barem po planovima. Tako su već 1753. god. vojne vlasti imale namjeru konstitirati vodotoke Vuke, Ervenice i Bosuta te povezati Dravu sa Savom. God. 1822. opet je zasnovan plan kanala Vukovar-Šamac. No od ovih planova nije bilo ništa. God. 1832. pristupilo se ponovnom kopanju kanala Sava-Bosut na mjestu između Štitara i Županje. Možda se ovo smatralo početnom fazom spajanja sa Dunavom. Na Savi je tada izgrađena ustava na usjek (Kamerschleusse) sa dvokrilnim drvenim vratima na početnom dijelu spojnog kanala. Stijene i dno usjeka bili su obloženi šibačima (fašinama). To su snopovi od dugih vrbovih grančica, a upotrebljavaju se još i za učvršćivanje nasipa. Širina usjeka bila je 22,8 m, a dužina 31,2 m.¹² Na zemljanim i drvenim radovima učestvovali su i mnogi babogredski muški i ženski krajišnici. Pješaci su se na radovima smjenjivali svakih šest dana. Morali su ponijeti kao oruđa za rad motiku, riljaču, maljicu, tezeru za nošenje zemlje i konačno divlju lozu-vinjagu dugu deset hvati. Loza je vjerojatno služila za odmjerenje duljine kopanja odsjeka članova jedne krajiške kuće. S kolima su krajišnici morali imati škričnju za zemlju, motiku i riljaču. Krajišnici su živjeli radeći na svojoj hrani i spavali na licu mjesta. Radovi su vršeni u lipnju, srpnju i kolovozu 1832. godine. Rabota krajišnika bila je najjača komponenta koja ga je kao vojnika izjednačavala s kmetom. Prvenstveni cilj ove

gradnje i ponovnog prokopavanja kanala bio je da se Bosut osposobi za plovidbu. Međutim, to se nije moglo postići jer su pragovi ustave bili previsoki. Npr. za najnižeg vodostaja Save bila je razlika četiri metra. Ustava je bila na okuci gdje su obale visoke zbog erozije uzrokovane strujom vode. Prema tome, nije niti jedan plovni objekt prošao kroz ustavu da bi zaplovio Bosutom, nego je sve ostalo na tome da odvodi vodu za visokog vodostaja.¹³

Nakon tri godine tj. 16. XII 1835. stigao je iz Beča dopis od dvorskog ratnog vijeća u Petrovaradinu zapovijedniku podmaršalu banunu von Čoliću.¹⁴ U dopisu se naređuje da se sastavi jedno povjerenstvo i to pod predsjedništvom generala i brigadira von Ungerhofera u Vinkovcima. Dalje, bio je jedan stožerni časnik, zatim okružni inženirsko-fortifikacioni direktor u Petrovaradinu potpukovnik Hagenmüller (ako se vratio iz Mantove), te krajiški građevni direktor potpukovnik Mihajlović. Cilj je bio ovog povjerenstva da utvrdi, da li je kanal Bosut-Sava što je prokopan kod Županje i izgrađena velika brana poslužila namjeravanoj svrsi i koristi. Naime, želi se saznati da li je postignuta plovnost Bosuta. Povjerenstvo će na licu mjesta nepristrano razmotriti da li je taj kanal do sada dao koristi, koja se od njega očekivala tj. da li je time postalo moguće veći dio godine ili odprilike koliko mjeseci u godini ploviti brodovima po Bosutu. Nadalje, da li je izgrađena ustava odgovorila svrsi, a kod višeg vodostaja Save svojim zatvaranjem spriječi poplave. Isto tako da li je možda taj kanal ili što drugo prouzročilo jače poplave nego prije ili kakve druge nezgode. U tu svrhu bit će svakako potrebno točnim niveliranjem ustanoviti tadašnje stanje ustave (kad se bude mjerilo) i iskopanog kanala. Dalje, njihov nivo tj. kako se podnožje ustave i kanala ponaša kod najmanjeg i srednjeg vodostaja Save. Zatim će trebati ispitati kako bi se ako stvar ne bude sasvim odgovarala postavljenom cilju mogla popraviti eventualnim nedostacima ili moglo poduzeti što drugo s najvećom svrsishodnošću. U Beč treba poslati pravovremeno brižljivo sastavljen zapisnik toga povjerenstva sa lica mjesta. Treba unijeti i eventualna mišljenja koja se razilaze s obrazloženjem. Konačno i general Čolić treba da sve to poprati i vlastitim iscrpnim mišljenjem.¹⁵

Svakako da je pažnje vrijedna briga i interes dvorskog ratnog vijeća za ustavu i kanal kod Županje. Naređenje za početak rada povjerenstva bio je hitne naravi po mišljenju iz Beča. Međutim, to je jedna od značajki vojno-feudalnih vlasti. Svakako da se je mogla donijeti jedna mjerodavna odluka o koristi ustave i kanala nakon tri godine i bez »hitne naravi«. Pitamo se gdje su bili ti hidrotehnički inženiri kada se donosila konačna odluka o samoj gradnji i kopanju? I danas (1972) kada laik dođe na to mjesto zapaža veliku razliku između razine vode u Savi i visine površine tla, gdje je bila ustava i gdje počima kanal. Dakle, ustava i kanal nisu odgovarali svrsi, te je ista porušena, a kanal se postupno zatrpava. Kada je trebalo urediti luku u Zemunu odustalo se jer bi se jako teretila regimentaska blagajna. Međutim, kada se trebala graditi ustava i kopati kanal Bosut kod Županje prišlo se izgradnji. U ovom slučaju pristupilo se radu, jer se rabotom fizički badava koristio krajiški puk, kapralskim metodama po-

moću ljeskovog štapa za muškarce i kamdžijama za ženske u kapralskoj kao kolonizatorskoj carevini.

Uže područje oko bivše ustave stari županjci zovu »Gat«, a to znači nasip. Novi doseljenici iz bosanske Posavine koji su tu podigli naselje razbacanog tipa nazivaju ga »Šlajs«. Isti naziv prelazi u dnevnoj upotrebi i na cijelu Županju. Na Šlajsu ispod nasipa bio je nekada izvor bistre i hladne vode. Nestalo je Šlajsa, nestalo je izvora, nestalo starih krajiških stanova. Javlja se novi život, novi stanovnici i tvornice kao vijesnici novog poretka!

Na Savi spram Županje naveli smo da na potezu od sjevera prema jugu obala je za svakih sto godina odnošena po 40 metara. To je bila opća pojava na svim takvim dijelovima toka Save, pa je vladajuće vojno zapovjedništvo veoma zabrinjavalo. Tako je izdan nalog za regulaciju Save od strane c. kr. vojnog središnjeg ureda u Beču, da su se zbog unapređenja plovidbe imali »izvesti priekopi« na određenim mjestima. Brodska krajiška regimenta je predložila već 1855. god. da se prokopavaju meandri kod Štatara i Županje. Zanimljivo je na tom području da je početak-vrat-prevlaka poluotoka Bosuta god. 1795. imao širinu 500 m, a 1896 god. 400 m, te 1912. god. 370 metara. Međutim zamišljeno prokopavanje se nije moglo izvesti a da se tursko zemljište nije zahvaćalo. Stoga je vojni središnji ured u Beču svojim otpisom od 1. siječnja 1856. god. br. 4101 zapovijedio da se izvidi koji bi se prijekopi imali izvesti u cilju osiguranja spomenutih mjesta, a da se turski posjed ne umanji. Zatim, željelo se znati koliko je zemlje u pitanju, njihova vrijednost, te koliko bi se zemlje moralo mijenjati. Konačno, pita se da li se istom prijedlogu može što god prigovoriti s tehničkoga gledišta.

Poslije toga sastalo se povjerenstvo četiri puta, da na licu mjesta o tome raspravljaju. Prvi puta to je bilo 13. travnja 1865. god., ali nije bio prisutan izaslanik turske vlade. Tada je predloženo da se prokopa prijekop kojim bi se odvalilo 1246 rali turske i 1002 rala naše zemlje.

Prijedlog izrađen u tome smislu bio je predmetom rasprave drugoga sastanka 17. lipnja 1866. godine. U turskom povjerenstvu zastupao je državu generalmajor Abdi-Ruždi-paša. O prijekoj potrebe prijekopa iznijeli su svoju promemoriju austrijski povjerenici. Na istu je pristao Abdi-paša.

Uprkos povlasticama koje je Austrija nudila stajalo se na mrtvoj točki. Po više puta moralo se započimati pregovore da se opet turska vlada skloni da pošalje povjerenike na usmenu raspravu. Vijećalo se od 7. do 13. svibnja 1860. godine. Tursku državu zastupala su četiri dostojanstvenika. Saglasili su se da je neophodno prokopati prijekope i obećali da će taj predmet zagovarati kod svoje vlade. Ali, od riječi se nije prelazilo na djelo. Posljednji puta su se sastali 31. kolovoja 1866. god. da na temelju prethodnih elaborata inž. Zornberga i Possetija izradi se stvarno obrazloženje prijedloga za izvođenje tih investicionih radova. Niti ovaj sastanak nije imao uspjeha. Raspadajući i korumpirani turski feudalizam pokazao je i ovaj puta svoje pravo lice u politici i gospodarstvu! Tako se moralo pristupiti osiguranju obale privremenim sredstvima koja su bila na raspolaganju, a to su fašine.¹⁶

U Županji je izgrađena tvornica tanina blizu savskog nasipa oko 1883. godine. Na obali Save postavila je parnu dizalicu »granik« kojim se iz brodova pretovanivale hrastove gule u vagonete. Oni su dugim i širokim mostom s dva kolosijeka prevozili preko nasipa sirovinu u tvornicu na razvodne mostove.

Blagajnik tvornice tanina Petrović posjedovao je brod na vuču s konjima sa nazivom »Katarina«, a nosivost mu je bila 16 vagona. Prevezio je hrastove gule za izradu tanina iz područja oko Save i Bosuta.

Na 263. km tvornica tanina je izgradila naprave da se voda iz Save crpila sisaljka za njenih 13 kotlova. Da bi se dobio tanin ispiranjem kuhanog drveta iskorišćena voda se slivala u umjetno jezero. Sisaljke su tu vodu izbacivale kroz nasip u Savu i to se zvalo »splavnica«.

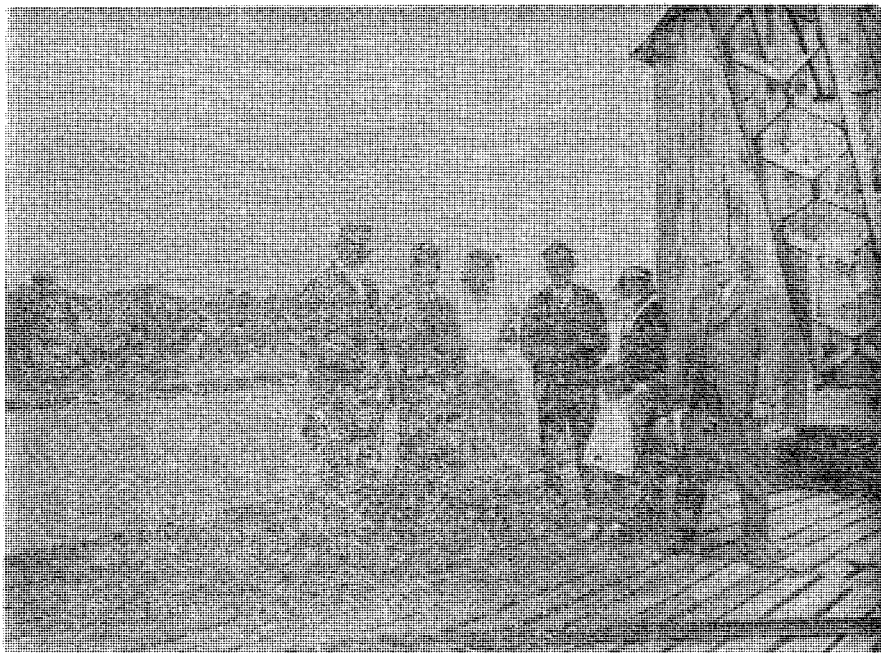
U vezi tvornice tanina podignuta je i tvornica bačava, jer se tanin otpremao u bačvama Savom do pojave željeznice početkom 20. stoljeća. U toku druge polovine 19. st. podignuta je Agencija i »šteg« za parobrodsko pristanište. Preko njega je vršen putnički i teretni promet. Tanin se otpremao u ostale krajeve Austro-ugarske i Evrope. Godišnja proizvodnja je bila hrastova tanina 7,700.000 kilograma. U Velikom kraju (Titova ul.) blizu Save izgrađen je hotel i gostionica sa velikom salom za ples. To je bilo na mjestu današnje Veterinarske ambulante i skladišta do ulice poduzeća »Radnik«. Putničko-robni promet Savom bio je slijedeći od 1881—1885. godine:

Promet putnika:	otputovalo:	doputovalo:
1881. godine	2.412	4.300
1882. godine	2.089	2.094
1883. godine	3.045	3.680
1884. godine	2.632	1.493
1885. godine	2.564	2.509

Teretni promet:	otprema u kg.	doprema u kg.
1881. godine	26,451.000 kg.	165.100 kg.
1882. godine	29,992.700 kg.	180.100 kg.
1883. godine	25,401.100 kg.	1,567.200 kg.
1884. godine	24,630.500 kg.	9,809.200 kg.
1885. godine	12,529.300 kg.	17,628.700 kg.

Županja je kod trgovačko-obrtničke komore u Osijeku imala svoja delegata već 1876. god. u osobi Adolfa Schwarza.¹⁷

Ovaj mali isječak prometa Savom na početnom stupnju kapitalističkog razvoja za pet godina dokazuje velik uspon Županje u gospodarskom pogledu. Uglavnom je nestala šuma »Gaj«, a uopće je sasječeno do 13,000.000 m³ drveta. Pojedinci starosjedioci, seljaci dobro su zarađivali izvozeći običnim kolima i tzv. parizerima klade i gule iz šuma u tvornice i na obalu Save. Pojedinci, stranci doseljavaju u Županju, te se pomalo mijenja struktura društva. Svi su dobro zarađivali, te je to vremensko razdoblje općeg napretka narod kratko opjevao sa početnim stihovima: »Oj Županjo mali Carigrade«

Županja, granik na Savi, Robotići sa društvom, amaterski snimak

LITERATURA I IZVORI

1. Dr GORJANOVIC-KRAMBERGER, Morfolojske i hidrografijske prilike prapornih predjela Srijema te pograničkih česti Županije virovitičke, Glasnik Hrvatskog prirodoslovnog društva Zagreb 1922. Vijesti geološkog povjerenstva 1912-1913. 23
2. VJEKOSLAV KLAJČ, Prirodni zemljopis Hrvatske, Zagreb 1881. 245, 246
3. VALENTIN LAPAINE, Stare i nove Vodograđevine u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1896. 42
4. DIMITRIJE SERGEJEVSKI, Ad Basante, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, Arheologija, Nova serija XIII, Sarajevo 1958. 262, 264, 263
5. FERDINAND pl. ŠIŠIĆ, Županija Virovitička u prošlosti, u Osijeku 1896. Zemljopisne karte između strane 48 i 49, te 100 i 101.
6. V. LAPAINE, Stare i nove Vodograđevine 9, 16
7. Arhiv Hrvatske Zagreb, Zapovidi IX Vinkovačke kompanije od 30. aprila 1845 godine.
8. Arhiv Hrvatske Zagreb, Generalkomanda Petrovaradin 1787 — 12 — 567
9. Arhiv Hrvatske Zagreb, Zapovidi Babogredske kompanije od 1. decembra 1819.
10. Muzej Županja, Zapovidi Babogredske kompanije od 6. novembra 1816., Obzor od 14. XII 1915. god. po članku Vladoja Ivakića.
11. Arhiv Hrvatske Zagreb, Zapovidi Babogredske kompanije od 19 jula 1826; 31 janura 1827 i 15 februara 1832.
12. V. LAPAINE, Stare i nove Vodograđevine 12, 13
13. ANTUN BEYER, Regulacija Save, Zagreb 1876. 53
14. COLIĆA je pet generala potjecalo iz jedne krajiške kuće u Otoku
15. Arhiv Hrvatske Zagreb, Generalkomanda Petrovardin Praes. 632 iz 1835. godine
16. V. LAPAINE, Stare i nove Vodograđevine 24, 25
17. Gradski muzej Vukovar, Trgovačko obrtna komora za Slavoniju 1853 — 1903. I dio Osijek 1904. Izvještaji. 689, 98.

Ing. VIKTOR HORVAT:

Sjećanje na Vladimira Kovačića

Bili smo susjedi. Dijelila nas je samo taraba u bašci. Kao susjedi bili smo kuća sa kućom dobri još odavna. Majka pjesnikova bila je po rođenju Bastašić, i poticala je iz jedne stare graničarske kape-tanske obitelji, otac njen imao je zadnje službovanje u Petrovaradinu. Majka mu je bila visoka uzrasta, vrlo profinjena, melankolična i njež-na žena, a i nježnoga zdravlja. Bila je tiha i povučena osoba sa svim odlikama nježne i brižljive majke. Rodila je troje djece: Vladimira pjesnika najstarijega, zatim njegova brata Zvonka, pravnika, i sestu mu Ivanku.

Vlado, tako su ga svi zvali, bio je na majku: povisok, kao dijete malo štrkljast, brzih i okretnih koraka, lijepih plavih očiju i plavka-ste kose. Pjesnik se rodio u kući zvanoj »K. staroj pošti«. Tako se ta kuća zvala u Dugoj ulici, kraj Meraje i kraj crkve Sv. Ilije — te najstarije crkve u Vinkovcima. Njihova i naša bašća bili su negda grobljanski prostori župljana Krmjaša i Lapovca. Na toj Meraji mi smo se daci skoro svaki dan od proljeća do jeseni igrali »iz kola topa«, pa »trule kobile«, zatim »Šinter-metex«, a tek pomalo smo se i »nogometali«. Među nama vršnjacima bio je i Zlatko Sremec. Na meraji, što turski znači ledina, nije tada bilo drvoreda kao danas. Sve je bilo prazan prostor. U jutro bi se tamo sakupljale čorde krava i bikova dolazeći iz tako zvanog Ciganskog sokaka, a zapravo iz »Ciglarskog« sokaka. Čordaš bi svirao u svoju dugu linenu trubu u jutro, a mi smo se poslije podne oko 5—6 sati na meraji igrali. Mali Vlado stajao bi ili sjedio kraj njihove velike kapije, što je vodila u dvorište, promatrao nas i u duhu dijelio igru s nama.

Kadgod bi nas i smetali. Crkva sv. Ilije bila je u to vrijeme vlasništvo veleposjednika Veselinovića, i služila je kao žitni magazin. Tamo bi se u ljeto i jesen uvozila hrana, a u proljeće, kad smo se igrali, dolazio je cio red kola da odvoze žito i kukuruz. Dabome, onda bi mi prestali se igrati, pa bi zavirivali u tu čvrstu, i jaku zgradurinu, gdje naokolo leže kupovi žita i gledali kako radnici drvenim lopatama zgrću i sipaju žito u vreće i tovare u kola.

Pred njegovom rođenom kućom zvanom »Stara pošta«, gdje je negda bio poštanski ured, a pokraj ureda »Gestionica staroj pošti« go-dinama se zaustavljala poštanska dilažansa ili »državna« kola. Tu su izlazili i ulazili putnici, i primala se i izdavala pošta listova, paketa i novčanih pošiljaka. Još dok sam bio dijete slušao sam kako poštanski

kočijaš trubi u svoj metalno-žuti rog, a to je značilo »idu državna kola«, svi se sklanjajte s puta. Ta kuća negda vlasništvo Bastašić-Kovačića, danas je samostan fratara i kapela.

Dječak Vlado bio je vrlo dobar đak u gimnaziji, a njegove šetnje i impresije mladenačke kreću se od Meraje, preko Krnjaša, Rokova kupališta, Nevkoša, drugog kupališta Marice, pa preko Lenija sve do Prkosa (Benggasse). Lenije, taj graničarski stari park, pun zelenila, onda red jablana, koje nikad ne zaboravlja, Bosut šaš, alge pa nešto malo »korza« pred gimnazijom tu su se zadržavale njegove rane impresije. Kad bi se šetao Krnjašem prolazio je pored kuća rođenja naših Kozaraca Josipa i Ive, i snatrio kako će i on biti književnik, jer je već pisao prve stihove. A počeo je vrlo rano. S ponosom je govorio da mu je prvu njegovu pjesmu primio Dr Antun Barac u đačkom listu »Mladost«. Kasnije, kako je bio nježnog zdravlja i bolovao na plućima, spjevao je pjesmu, koja je u natječaju »Borbe protiv tuberkuloze« dobila priznanje i prvu nagradu, a naslov je bio »Sušica«. Tu je pjesmu znao napamet, pa ju je mnogo put u društvu i recitirao. Mnogo je cjenio i svoje Madrigale, Dance macabre, Marionette itd.

Ja sam lutao po svijetu i dugo se nismo vidjeli. Bilo je 1932 kad sam naišao kući u Vinkovce i tu se opet sastasmo. Studirao je pravo. Radi slabih materijalnih prilika boravio je kod kuće, u Zagreb polazio samo na polaganje ispita. Ali kao premnogi talentirani ljudi i književnici poslije prvih ispita popustio je. Nije mu se svidio taj studij. On je bio humanista i osjećao se pjesnikom. Literatura i amatersko kazalište sve više ga je osvajalo. Pjesme su se nizale, pa bi znao puno puta u susretu reći da ima usebi već gotovu pjesmu, a sutra u jutro staviti će ju na papir nakon definitivne redakcije.

U Vinkovcima kao student čitao je bez odmora i ne samo literaturu, već i filozofska djela. Čitao je sve. Najrađe je imao Rilkea, kojeg je čitao u originalu i u prijevodima. Pjesnik Rilke mu se najviše u mladosti svidao. Volio je Krležu, a posebno Tina Ujevića kao pjesnika, pa Nazora. O svakom od nabrojenih mnogo mi je pričao i citirao ih napamet.

Bilo je to pred rat, kad je imao jedan duži razgovor i šetnju s pjesnikom Vladimirom Nazorom. Ti razgovori bili su za njega neobično veliki doživljaj. Šetali su, to mi je pričao, po Tuškancu i Cmroku i analizirali stihove, strofe, jambe, teroine i td. Poslije tih šetnji i razgovora svraćao je do mene i sav se sjao od sreće i zadovoljstva. Pričao mi o razgovoru, nabrojao što je od Nazora naučio u pogledu profinjenoga stiha, pa u čemu su se slagali i imali ista mišljenja.

Vladu Kovačića kao pjesnika i čovjeka podrobnije sam upoznao tek iza moga povratka u domovinu. Jednom zgodom sastali smo se u kući Dr Zlatka Sremca i odavle počinje naše intimnije poznanstvo u zrelijim godinama. Na Vladu su me upozonili i vidio sam, da taj talent propada u provinciji. Govorili su moji i njegovi prijatelji, da ga treba smjestiti u Zagreb. Imao je već lijepih pjesama socijalnog sadržaja a već su se pojavile i njegove prve »Šokačke varijacije«.

Dr Sremac poznavao ga je kao bolesnika svoje ordinacije, pa je najbolje znao objasniti kako je pojava TBC djelovala na pjesnika. Polazeći od plućne bolesti objašnjavao je Vladinu sjetu, bolećivo osje-

čajnu narav, onu uočljivu melankoliju, koja se provlači i kroz njegove pjesme i sav njegov život do smrti. To što se on nije mogao trgnuti iz melankolije i snažnije zakoračiti u život, to je i uzrok njegove pre-rane smrti.

Prije nego što je došao u Zagreb, za kojim je toliko čeznuo, govorio je u razgovorima i u pjesmi kako ga provincija ubija i da bi on u drugoj okolini bio mnogo aktivniji literata.

Pred dolazak u novu okolicu imao je već u Napretkovu Kalendaru tiskane dvije pjesme na temu »varijacije«. Zemljaci su hvalili ove njegove stihove, a on je ohrabren time pričao kako će nastaviti s varijacijama sve do smrti, a onda za života biti će to jedna kompletna knjiga »varijacija«.

Većina »šokačkih varijacija« nije nastala u Vinkovcima, nego u Zagrebu, u hotelu »Esplanade«. To su bile »Vezak vezla«, »Sad moj dika«, »Hvaljen Isus moja stara bako«, »Dido stari, dido izmučeni«, »Nema zime, dok ne padne inje«, »Škripi đerma«, i još jednu dvije. Kovačić je radio u dnevnom knjigovodstvu, što se baš ne slaže sa njegovim pjesničkim talentom i novinarskim ambicijama, ali to je tada bila jedina mogućnost, da ga se dovede u Zagreb. U knjigovodstvu je radila i djevojka iz Županje — Eva Tomašić, s kojom je mnogo pričao o našim selima Šokadije, o folkloru, »pismicama« sa šora, prela i kola. Vlado je volio uvijek navraćati na taj razgovor »folklorni« i onda si zapisivao stihove za kasnije stvorene varijacije. I upravo ti razgovori o našim selima, o našim poskočnicama stvarali su u njegovoj mašti slike, koje je on prelivao u svoje stihove. Tako sadržaj pjesme »Stari dido, dido izmučeni« potiče iz Otoka, rodnog sela njegovog oca. Isto tako o baki pjesma ambijent je njegove postojbine, a lik kojega je gledao i opisao je njegova rođena baka, očeva mati. Njegovo saživljavanje sa Otokom potiče iz doba dok je bio dijete, te sa ocem polazio u Otok, kao i kasnije (kao đak išao je tamo na ljetne praznike. On je osjećao čvrste vezove s ovim selom, pa je i svoj pseudonim »Marinkov« uzeo po »seoskom nadimku« očeve seljačke zadruge u Otoku.

Dok je tako nizao varijacije kadgod bi svršio koju novu bilo je to za nas pravo veselje. A i on je uživao u tom svom dometu. Inače sumoran i zamišljen — tada bi bio veseo i vedar tako, da su mu mišići na licu igrali. I onda bi napamet recitirao varijaciju.

Kasnije znao sam ga ponekad prijateljski podsjećati kako ne čitamo nove varijacije. On je obećavao, ali je bio preokupiran s drugim dužnostima. Novinarstvo i kazalište iz dana u dan intenzivno su ga apsorbirali, da nije našao mira za nove varijacije. Osobito ga je veselilo da je sa svojim, da tako kažem otočkim varijacijama osvojio ljude i Dr Sigismunda Čajkovca koji je dvije od tih pjesama uvrstio u čitanke pučkih škola.

Jedno od slučajnih poznanstava imalo je znatan utjecaj na njegovu pisanje (kazališnih kritika. Dr Danilo Danić, čovjek koji nije bio visok i nije imao osobine dinarskog tipa, već je po svom porijeklu pripadao imućnijim obiteljima Beogradskim s kraja 19 stoljeća. Njegov otac bio je — kako je on pričao — dvorski liječnik kralja Aleksandra i Drage. Danić je bio vrlo živ crnih vatrenih očiju, koje su mu se kri-

jesile., a rukama je gestikulirao dok je brzo govorio. Svršio je studij u Parizu, i zauzeo mjesto na matematskom odjelu filozofskog fakulteta u Zagrebu. Izvrsno je svirao glasovir, naročito je dobro svirao Bacha, Chopena i druge klasike, te je na sebe privlačio pažnju. To je bila prilika da su se sreli i sprijateljili on i Vlado. Dr Danić brzo je procjenio Vladin kritički duh i dar opažanja, kad su skupa posjećivali kazalište. Jednog dana mu Danić predložio da bude mjesečni izvještitelj iz Zagreba beogradskom književnom listu »Život i rad«. On poznaje tamošnje književne krugove i sigurno će mu tiskati njegove kazališne kritike. Tako je i bilo. Kovačić je najprije pisao manje članke o zagrebačkoj kazališnoj sezoni i predstavama, a kasnije više. Time je bio uveden među kazališne kritičare, pa je svojim dobrim člancima u »Životu i radu« počeo i u Zagrebu na sebe svraćati pažnju. Od onih punih 12 godina bio je kazališni kritičar i zamjeravao se stanovitim osobama onoga vremena, što mu nije donosilo koristi.

U svojim studijama on je tridesetih godina napustio pravo i prešao na filozofiju. Posve naravno zapisao je književnost i volio osobito slušati predavanja prof Dr Barca. Polazio je doduše na predavanja, ali za ispite nije imao snage da ih polaže. Poznanstva, društva, pozivi na večere, duhoviti razgovori o premnogim temama, to je ono što ga je mnogo privlačilo.

Njegov krug poznanstava polazi od liječnika Dr Sremca, Dr Rasuhina, Dr Beloševića, Dr Vilića, Dr Smokvine, Dr Sušić Đinko urolog itd, a kako je među njima bilo i kazališnih liječnika, to se preko istih počeo intimnije družiti sa kazališnim svijetom, još prije nego što je postao kazališni kritičar u zagrebačkom listu »Theatar«. Mnogo je volio i cijenio Dubravka Dujšina kao glumca, a to je nebrojeno puta kazao i napisao. Družio se često s Vinkom Podgorskom i Hinkom Nučićem glumcima.

Jednom u razgovoru sa Prof. Remom kazao je da mu ispočetka nisu htjeli tiskati njegove kritike, a ipak je, što se kaže svojom vrijednošću probio led. Za rad kazališnog kritičara, on se studiozno pripravljao još od poznanstva sa Dr Danićem. On nije samo pročitao djelo, koje se na daskama izvodi, već je — ako je to bila kakva klasična stvar — odlazio u Sveučilišnu knjižnicu, kopao po raznim knjigama i kritikama stariim od Vladimira Lunačeka — Vinkovčanina, samo da mu članak bude što solidnije napisan.

Želio je da sve obuhvati i da se što preciznije izrazi. Zato mi je znao govoriti: »Kazališni članci su mi najmiliji. Ima tu vrijednih stvari, koje ću ja jedanput sve revidirati i izdati u knjizi. Za te članke našao bi zahvalnih čitalaca.«

Kao čovjek »Theatra« znao je sate i sate o drami razgovarati sa Dr Vinkom Kriškovićem, koji je u to vrijeme također stanovao u »Esplanadi« i prevodio Shakespearea. Naravno da su u tim razgovorima bile s vremenom obredane sve Šekspirove drame o kojima je Dr Krišković pisao eseje, a neki su u to doba bili već objavljeni u »Obzoru«.

Ti razgovori s gospodinom profesorom (i ako upravnoga prava), Kovačiću su dobro došli, a Dr Kriškoviću on je bio zahvalni slušač. Razgovori su imali za sobom još jednu pozadinu. Profesor nije bio

pjesnički nadaren, pa je nagovarao Kovačića da bi ovaj njegov dobri prijevod prepjevao, kako bi mu dao pjesnički oblik. To bi bio veliki posao, koji bi od Kovačića zahtijevao mnogo vremena i strpljenja, čega on nije mogao smoci.

Jednom smo prolazili u Vinkovcima, Školskom ulicom. Pred jednom velikom žutom kućom na širokom ulazu zaustavi se pjesnik i reče: »Vidiš tu je stanovao Dr Štajnfl. On me je liječio. Mnoge sate sam proveo u razgovoru s tim prećućenim inteligentnim čovjekom. Kad je liječnik umro od TBC, bio sam s njegovom majkom. Sjedio sam prve noći kraj njegova odra. I mi tako sjedimo i meditiramo, a odjednom se tu pojavi odnekud cvrčak sa svojim zrii, zrii. To mi je dalo inspiraciju i spjevao sam pjesmu »Majka i cvrčak« I onda stade recitirati:

Na odru je tiho venulo cvijeće,
dviije skrštene bile su ruke
dogarale žute su samrtne svijeće
i mrtve su bile mu ruke.

Onda majka govori:

»Kad su mi nosili mrtvoga sina
ja željela sam samo jedno
da si spasim iz smrtnih dubina
srce njegovo bijedno.«

I tada se prvi put javio crčak
(a ćutih, da srce mi puca)
i počeo svoju da priča mi priču
ko srce malo mi kuca.

Od onda ja vječno slušam u noći
taj suzni biser iz krina
u cvrkutu cvrčka u mojoj samoći,
javlja se srce mog sina.

Tako su eto nastajale neke njegove pjesme. Sjećam se vrlo dobro kako je za vrijeme rata došao jednoga dana na ručak, ali sasna uzbuđen. Bilo je proljeće 1945. Bila je uzbuna. On je prolazio Ilicom, tamo iza »Corso« kavane, i vidio jednu plavu djevojčicu, koja je, izašavši iz Glazbenog Zavoda pošla kući. Zaokrenila je Ilicom, kad nena-dano počnu zavijati sirene. Djevojčica od straha nije znala kamo će. Hoće li bježati kući, dalje Ilicom, ili da skrene u koju vežu. Onda ipak, pored sirena i aeroplana, koji su nad gradom letjeli, stiskajući škatu-lju s violinom, obazirala se bojažljivo na nebo i stiskala kutiju, ogle-dala se, premještala iz jedne ruke u drugu, pa onda pod pazuhom ili na grudima stiskala tu kutiju, stiskala i bježala. Rekao je: »Znaš to me tako impresioniralo, da ću spjevati pjesmu o toj djevojčici s vio-linom. Već sutradan mi je recitirao:

Sirene smrti su jautkale opet nad gradom,
a neka je djevojka
nosila violinu.

Plavu je kosu nosio proljetni vjetar,
a crne su oči grozom gledale u nebo.
Sve čvršće, sve čvršće
na grud je djevojka stiskala violinu;
sve jače, sve čvršće
kao da brani Bethovena, Bacha i Mozarta.

Prsti su smrti o krovove bubnjali kuća.
Sve čvršće je djevojka
stiskala violinu.

(Ratni motiv)

Htio bih samo još reći da prva pjesma »Šokačkih varijacija nije spjevana g. 1935, već ranije, i kako sam napisao tiskana je u sarajevskom Napretkovom kalendaru. Mislim da su glavne varijacije spjevane između 1932 do 1936 a u to doba on je i slušao na Filozofskom fakultetu kod Dr. M. Gavazzia etnologiju i ujedno bio zaposlen u Zagrebu.

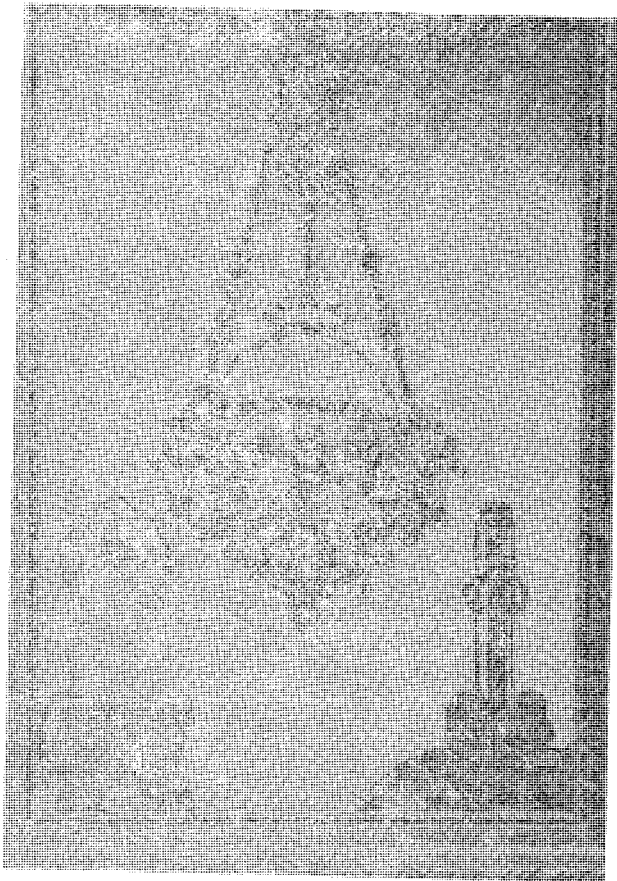
U njegovoj zbirci »Ceste i jablani«, a to su oni vinkovački jablani što se pružaju kod šetališta Lenija, nalazimo da je »Dance macabre« spjevana 1939., a ja znam da je ranije, jer je neke stihove njene recitirao još 1935/36. U svojoj pjesmi »Slavonska jesen« u zadnjem stihu kaže:

A jablani, jablani se boje,
da ih suza ne oda, pa sine;
Ogrnuli sive pelerine
i ko straža pokraj drumu stoji.

Slučaj je htio, da je Vlado Kovačić na zagrebačkom groblju bio najprije sahranjen kraj jablana, koji se nalaze nedaleko ceste i njegova groba.

Kraj rijeke

Cvrkuću ptice
a nikoga nema da uđe u moje samoće.
Prolazi vrijeme,
Stojim na obali rijeke
i čekam —
Putuju splavi,
lađari se čuju i smiju —
(miluju žene —)
Vrbove grane pred mojim ih pogledom kriju.
Izlazi mjesec
i mire večernje sjene.
Cvrkuću ptice
i večernje magle spajaju nebo i zemlju.
Cvrkuću ptice,
a nikoga nema da uđe u moje samoće.

Ana Verić, slikar-naivac, Starine

Sjećanja na epidemiju influence u Županji godine 1918.

Godina tisuću devetsto osamnaesta. Jesen je. Prvi svjetski rat je u završnoj fazi. Osjeća se da se približava kraj. Od godine 1915. u kojoj je bilo slučajeva oboljenja od kolere, nije bilo brojnijih oboljenja od zaraznih bolesti, ali tada čuju se glasovi: Širi se Evropom bolest od koje mnogi umiru. Ovi su glasovi izazivali strah u narodu, svijet silili na razmišljanja.

Moramo razumjeti psihozu u one dane kada svijet vidi da je ratu kraj, ali smrt prijeti od drugog dašmanina — bolesti.

Teška influenza sručila se na svijet. Pojavila se najprije u Španjolskoj te je po tom nazvana »španjolskom groznicom«.

Bolest se brzo širila po čitavom svijetu. Ova epidemija, ili kako ju povjesničari zbog ogromne masovnosti oboljenja nazivaju pandemi-jom, imala je tu tužnu čast, da je kako su kroničari zapisali za par mjeseci pokosila preko dvadeset milijuna ljudskih života, dakle više nego što je za vrijeme nešto preko četiri godine rata, na svim bojištima poginulo.

U Županji se pojavila polovicom listopada. Brzo se širila u mnogim kućama; već dosta kućne čeljadi leži u krevetu. Svakim danom raste sve veće izostajanje učenika od polaska u školu, a ima već i oboljelih učitelja, radi čega su škole primorane obustaviti nastavu.

Razumljivo je da onda prije pedeset i više godina zdravstvena služba nije bila na današnjoj visini. Nismo onda znali za penicilin, ostale antibiotike i lijekove koje danas imamo.

Spomenuo bih da je tadanji županjski kotar bio prostraniji nešto malo nego današnja općina jer su mu pripadala i sela Samac s Kruševicom, Gundinci te Sikirevci sa Jarugama. U cijelom kotaru radila su tri liječnika, a to u Županji, Vrbanji i Babinoj Gredi. Jedino prijevozno sredstvo bila su zaprežna kola.

Jasno je da ova tri liječnika nijesu mogla posjetiti veliki broj bolesnika na tom našem bivšem području. Govorilo se da se može donekle zaštititi od bolesti uzimanjem alkoholnih pića. Mnogi su to i činili, a nekima je to bilo i usput.

Ne može se odrediti točno, ali približno mogao bih se usuditi i reći da je, bilo 70 posto oboljelih. Od tih 70% oboljelih 67% ih je odležalo u krevetu.

Slučajevi su bili različiti. Neke kuće su bile više pošteđene, a u nekima je bilo više oboljelih. Bilo je kuća u kojima je sva čeljad oboljela i ležala u krevetu. Osobito teško bilo je seljacima koji su imali marvu pa je i nju trebalo namiriti a o poljskim poslovima da i ne govorimo. Bilo je bolesnika u sušici a i starog i slabijeg svijeta koji su još mogli poživjeti ali kada ga je »španjolica« pritisnula, brzo je otkvačio. Žrtava je bilo među malom djecom, odraslijom, mladim zdravim ljudima, ljudima u zrelim godinama i stariim osobama. Kod trudnica koje su oboljele nastupio je pobačaj pa i smrt.

Sigurno je da bi i bez influence u tom razdoblju stanovite osobe umrle, ali influenza je svakako ubrzala smrt nejakih, bolesnih te starih i slabijih osoba.

Kod mnogih je osoba influenza ostavila posljedice na srcu i plućima te su neke ovim bolestima kasnije podlegle.

Više godina poslije 1918. su liječnici pri pregledu bolesnika pitali da li je dotični prebolio influencu. Sigurno su imali razloga i znali zašto takvo pitanje postavljaju.

I ja pisac ovih redaka jedva sam prebolio ovu bolest. Bio sam u neizvjesnosti. Jedanaestog dana prošla je kriza, osjetio sam olakšanje, počeo uzimati hranu, a do tada samo vode i polako je nastupilo ozdravljenje.

Usljed visoke temperature na kratko vrijeme smo izgubio sluh i veći dio kose mi je opao s glave, a posljedice sam dosta dugo osjećao.

Popis umrlih u Županji u vrijeme epidemije influence jeseni 1918. godine.

Rbr.	Prezime i ime	kućni broj	sta-rost	dan smrti	dan ukopa	
1.	Anić Manda		22 g.	12. X.	14. X.	
2.	Balić Pero		39. g.	17. X.	19. X.	
3.	Pavičević Manica	554	22 g.	18. X.	20. X.	sušica
4.	Lunić Kata	582	10 g.	19. X.	21. X.	
5.	Bušić Alojzije	382	54 g.	19. X.	21. X.	upala pluća
6.	Čolić Mijo	19	3 g.	20. X.	21. X.	
7.	Bašić Ivo	346	10 g.	21. X.	23. X.	influenca
8.	Lilipović Marko	452	26 g.	22. X.	24. X.	sušica
9.	Baotić Bara	465	40 g.	24. X.	25. X.	upala pluća
10.	Benaković Luka	213	1 g.	24. X.	26. X.	influenca
11.	Kovačević Anka	411	40 g.	24. X.	26. X.	„
12.	Nikolić Mara	683	65 g.	24. X.	26. X.	„
13.	Bačić Matija	284	60 g.	25. X.	27. X.	„
14.	Bunardžija Mato	63	52 g.	25. X.	27. X.	influenca
15.	Bunardžija Marta	63	5 g.	26. X.	27. X.	„
16.	Čolić Kata	590	59 g.	26. X.	28. X.	upala pluća
17.	Bunardžija Tomica	63	7 g.	26. X.	28. X.	influenca
18.	Bunardžija Božica	63	16 g.	26. X.	28. X.	„
19.	Bunardžija Filip	63	18 g.	27. X.	28. X.	„
20.	Šaman Ružica		6 g.	27. X.	28. X.	„
21.	Bunardžija Ana	63	42 g.	28. X.	29. X.	„

Rbr.	Prezime i ime	kućni broj	sta-rost	dan smrti	dan ukopa	
22.	Filipović Kata	660	27 g.	28. X.	29. X.	"
23.	Filipović Marija	137	32 g.	28. X.	29. X.	"
24.	Puri Ilija	139	54 g.	28. X.	30. X.	grč srca
25.	Pastuović Martin		60 g.	28. X.	30. X.	ubilo ga drvo
26.	Baotić Antun	636	58 g.	29. X.	31. X.	Ivon hitis
27.	Černik Evica	130	20 g.	29. X.	31. X.	influenca
28.	Lončar Marta	114	19 g.	29. X.	31. X.	"
29.	Barecki Matilda	707	12 g.	30. X.	1. XI.	"
30.	Filipović Eva	660	7 m	31. X.	2. XI.	"
31.	Stojanović Ivica Vilim	264	2 m	31. X.	2. XI.	"
32.	Filipović Kata	378	42 g.	31. X.	2. XI.	"
33.	Galović Anka	65	45 g.	1. XI.	3. XI.	"
34.	Đulvat Ivan	473	65 g.	3. XI.	4. XI.	upala bubrega
35.	Kovačević Ilija	629	32 g.	3. XI.	5. XI.	upala pluća
36.	Bušić Anka	150	42 g.	3. XI.	5. XI.	influenca
37.	Remlinger Ana		68 g.	3. XI.	5. XI.	starost
38.	Vuković Martin	84	20 g.	4. XI.	6. XI.	sušica
39.	Mihajlović Stipa		20 g.	4. XI.	6. XI.	justificiran ciganin Čačar razbojnik i pljačkaš osuđen po prijekom sudu Narodnog Vijeća na smrt i strijeljan
40.	Taček Eva	341	21 g.	4. XI.	6. XI.	influenca
41.	Garić Marijan	485	21 g.	6. XI.	7. XI.	"
42.	Strunje Anica	655	17 g.	6. XI.	8. XI.	"
43.	Balentović Stevo	575	15 m	7. XI.	8. XI.	"
44.	Stojanović Ružica	686	1 g.	8. XI.	10. XI.	"
45.	Šercer Julka	560	19 g.	9. XI.	11. XI.	"
46.	Kulišić Eva	445	77 g.	11. XI.	13. XI.	starost
47.	Boroš Ivan		67 g.	13. XI.	14. XI.	astma
48.	Galović Vinko	657	13 g.	13. XI.	15. XI.	tetanus, ranjen od eksplozije ručne granate
49.	Benaković Kata	279	4 g.	18. XI.	20. XI.	influenca
50.	Nikolić Anka	42	52 g.	18. XI.	20. XI.	sušica
51.	Spaić Petar	196	80 g.	21. XI.	23. XI.	starost
52.	Benaković Mato	451	22 g.	23. XI.	25. XI.	influenca
53.	Štiller Ana	548	66 g.	24. XI.	26. XI.	rak
54.	Nikolić Anica	30	3 g.	24. XI.	27. XI.	influenca
55.	Šercer Antun	560	12 g.	26. XI.	28. XI.	"
56.	Filipović Petar	411	6 m	29. XI.	1. XII.	anterioritis
57.	Stojanović Joka	260	62 g.	30. XI.	1. XII.	"
58.	Vincetić Marija	1	67 g.	6. XII.	8. XII.	katar crijeva
59.	Šokičić Marija	157	31 g.	10. XII.	13. XII.	starost
60.	Benaković Stipa	434	22 g.	12. XII.	14. XII.	sušica

Rbr.	Prezime i ime	kućni broj	sta-rost	dan smrti	dan ukopa	
61.	Šaman Ana	412	76 g.	14. XII.	16. XII.	starost
62.	Baotić Marta	14	62 g.	19. XII.	24. XII.	
63.	Galović Mara	395	67 g.	23. XII.	25. XII.	starost
64.	Benaković Ferdo	213	72 g.	24. XII.	26. XII.	

Iz ovog prikaza vidimo da je u nekim kućama umrlo i više od jedne osobe, a vidimo i to da su u vrijeme zadnja dva i pol mjeseca u 1918. godini umrle 64, dok je u prvih devet i pol mjeseci umrla 61 osoba, svega 125 umrlih. Za uspoređenje: Tokom godine 1916. umrle su 74, a 1917. 66. osoba a i poslije 1918. umiralo je oko sedamdesetak osoba godišnje, sa ondašnjim brojem stanovnika u Županji.

Evo jednog veoma potresnog slučaja iz toga vremena. Kuća broj 63 Galović Pavić u Gaćancima. Otac Đurica u Americi, mati Franca i kći Franca bolesne leže u krevetu. Jedanaest-godišnji Ilija, koji je lakše prošao poslužuje mater i sestru, odlazeći u apoteku i drugo.

U istoj kući u jednom kućaru stanovala je obitelj Bunardžija doseljena iz okolice Drniša.

Bila je nedjelja. Mati Ana je na pijaci kupila vreću krumpira to je četrdesetak kilograma. Kako je bila uzrasna i snažna žena, donijela je vreću s krumpirom na ramenu do kuće u kojoj su stanovali, a uz to je kupila i donijela još nekih potrepština. Poslije podne se na ulici nekim susjednim ženama potužila kako su joj djeca klonula i nevesela kao da su bolesna. Muž joj je već ležao bolestan. U ponedjeljak sva su djeca bila oboljela i ležala. U utorak umre Mato, a u četvrtak osvane mrtva najmlađa kći Marta. Njih oboje su odveženi na groblje i ukopani. Još istog dana do večeri umru i druge dvije kćeri Tomica i Božica.

Djevojka Marica Tomašić, čija se kuća nalazila u blizini, došla bi koji puta i poslužila ovu bolesnu obitelj. Žao joj je bilo osobito mlade i lijepe djevojke Božice.

U petak u jutro kad je došla Marica reče joj slabim glasom Ana (koja se zadnja razbolila, ali je i nju bolest naglo slomila): Marice, danas je i Filipu (sinu Filipu) nekako slabo».

Marica pogleda momka i vidjela je odmah da se je on već smirio.

Isti dan Općinsko poglavarstvo odredi kola i kočijaše, te potrebne škrinje i pošalje svog izaslanika, nadredara Josu Svirčević da se mrtve polkupi, odveze na groblje i ukopa.

Ovi ljudi koji su došli s kolima bili su Cigani, bojali su se i nisu htjeli blizu mrtvima.

Prisutni Joso Svirčević i djevojka Marica Tomašić spremili su koliko je bilo moguće ove mrtvace i položili ih u škrinje.

Jadna majka leži nemoćna i gleda svu ovu tragediju svoje djece, svoje obitelji — te slabim i nerazumnim glasom govori nešto Marici, koja je ne može razumjeti. Ipak je Marica uspjela povezati nerazumljive riječi ove nesretne i žalosne majke i shvatila njenu želju. Ona je gledajući kako Marica i Joso polažu u škrinju mrtvu kći djevojku Božicu, izrazila želju da Marica odreže potrebnu duljinu bijelog domaćeg platna i pokrije Božicu.

Majka Ana je ovo platno otkala — možda u namjeni da ga upotrijebi prilikom djevojičine udaje — a sada ovako..

Moramo se zamisliti o tuzi, osjećajima i duševnom stanju ove majke koja je vidjela svu tragediju svoje obitelji, a onako bolesna nazarala je i svoju.

Konačno su Marica i Joso završili spremanje ova tri mrtvaca a zatim škrinje utovarili u kola. Ovaj neobični sprovod sa jedinim pratiocem Josom Svirčevićom uputio se prema groblju, gdje ih je čekao stari grobar Đuro Vučićević Fricin sa svojim pomoćnikom.

Marica je ostala kod Ane, pomogla joj i smjestila na postelju. Osvanulo je subotnje jutro i — više nije bila živa ni mati Ana Bunardžija.

Mala desetgodišnja Ika Bunardžija nalazila se u to vrijeme u kući Jose i Pole Spaić Adamovih. Oni nisu imali svoje djece i uzeli su nju k sebi za pomoć. Ika je lakše prošla, preživjela je sudbinu roditelja, sestara i brata Filipa. Tako isto i najstariji dvadesetgodišnji Niko koji se još nije bio vratio iz rata, ostao je živ.

Obitelj Bunardžija, koja se doselila iz siromašne Dalmatinske Zagore ovamo u Slavoniju u nadi da će ovdje naći lakši i bolji život, našla je ovdje svoju smrt.

Slučaj o ovoj nesretnoj obitelji pripovijedala mi je Marica Tomašić udana Pilić, koja još živi i prilično je zdrava, sada je u 77 godini života.

Bilićev stan Bošnjaci, polikolor, 1972, Josip Babogredac

SLAVONSKI DJEČJI PISCI

JAGODA TRUHELKA (1864. Osijek, † 1957. Zagreb)

Prvim objavljenim djelom ZLATNI DANCI (1918) kao da je najavila natjecanje Ivani Brlić-Mažuranić, čija su djela ČUDNOVATE ZGODE ŠEGRTA HLAPIĆA (1913) i PRIČE IZ DAVNINE (1916) tiskane samo nekoliko godina prije.

Tomu ravnomjernom nadmetanju dviju žena pisaca imamo zahvaliti nagli i obogaćeni uspon hrvatske književnosti za djecu i omladinu.

Oba ova pisca koračala su svojim putom dugi niz plodonosnih godina, pa kad stigloše njihovu kraju ponosita čela, narod im podari lovorove vijence za njihova djela.

Jagoda Truhelka je u Osijeku proživjela djetinjstvo, s toliko ljubavi utkano na stranicama knjige ZLATNI DANCI. Nižući rukoveti od slika i sličica, doživljaja i uspomena, u zrelih godinama sjećanja dala je zaokruženu sliku svoga vremena. Pa i kad je voljeni grad, Osijek, napustila, slijedeći učiteljski poziv, duhom je njemu uvijek pripadala i ostala vjerna kći, kao što je Zagrebu vjeran sin bio August Šenoa, zbog čega je i prozvaše osječkim Šenoom. Osijek je ostao prisutan u njoj samoj, pa makar morala otići i na kraj svijeta, opet bi mu se vratila.

Evo kakva snaga šiba iz pripovijetke NA KRAJ SVIJETA! Riječ je o dječaku Dragošu, koga je otac izdevetao zbog knivnje, pa ojađeni dječak odluči. (u mašti) otići na kraj svijeta. Tu tajnu povjerava djevojčici Milkici, međutim, isprovociran očevom nježnošću prema Milkici, mijenja odluku, otruje Milkicu i kroz suze joj ogorčeno dobacuje:

— To je moj tata!

U stvari, Milkica je Jagoda Truhelka, a tata je Osijek. I uistinu. Osijek je za nju ostao uvijek voljeni tata, makar je golemi dio svoga doba proživjela izvan njega: u Gospiću, Banjoj Luci, Sarajevu i konačno u Zagrebu.

Taj izraziti panonski grad Osijek uvijek ju je magičnom snagom privlačio osvježom svojih zelenih tokova i divnih parkova. Pa ćuprije na Dravi, vodenica čika Andrije, atmosfera rodne kuće u Labudovoj ulici kao i čitave galerije opisanih likova: šaljive, loncokrpe, vodari i drvosječe, kišobranari i prosjaci, Cigani i drugi bosjaci.

Opisivala je vrijeme staro i novo. Bilježila je nagovještaj razvedravanja i sunčana razdoblja kroz mnogo godina. Tako je i bilo.

Iako po struci prosvjetni radnik, Jagoda Truhelka je uspjela izbjeći didaktičke note u komponiranju svojih cjelina, pa i unatoč toga ističe razlike između dobrog i lošeg, vrijednog i nevrijednog. U tomu

je snaga njezina kazivanja onima kojima je obilježila pravac dugog i sjajnog puta. Ona je zapalila vatricu od koje se razbuktao plamen što će osvijetliti prostore i vidike onima koji će se njima zaputiti u željene daljine.

Ideje i teme za svoja djela Jagoda je pronalazila u samoj sebi, i oko sebe, suprotno od Ivane Brlić-Mažuranić, koja ih je tražila u davninama.

Likovi Jagode Truhelke uvjerljivi su i bliski i može nam se pričiniti kao da sjede sučelice nas dok čitamo ZLATNE DANKE ili bilo koju drugu njezinu knjigu — i kao da nam govore:

— Da, to smo mi. Živi, radosni, ustrajni i ponosni. Uvijek smo bili takvi, a takvi ćemo i ostati. Nismo obični smrtnici. Naša će prisutnost vječno sjati pokoljenjima koja stižu i oči dižu otkrivenim ljepotama riječi i misli.

Djela Jagode Truhelke, pisana za djecu, mogu se sistematizirati ovim redom:

ZLATNI DANJI (1918), BOGORODIČINE TRESNJE (1929), DUSI DOMAČEG OGNJIŠTA (1930) — trilogija, PIPO I PIPA (1923), BOZJA OVCICA — SAH KRALJU (1923), ANIČINA LUTKA (1918) — igrokaz, PALČIČEV KRALJEVSKI LET (1932) — novela iz životinjskog svijeta, ZLATKO (1934) — roman o isječku iz života jednog dječaka, koga prate nedaće, ali na kraju sve se dobro svršava.

Od ovih djela najviše se ističu ZLATNI DANJI i DUSI DOMAČEG OGNJIŠTA zbog istančane propovijedačke umjetničke snage.

IVANA BRILIĆ-MAŽURANIĆ (1874. Ogulin, † 1938. Zagreb)

Mirne savjeti možemo reći da nam je Ivana Brlić-Mažuranić darovala vrhunska djela za omladinu. Stvarajući u Slavanskom Brodu gotovo pola stoljeća, ostavila nam je same bisere i blistav put dugo očekivan u hrvatskoj književnosti za mlade. Tim putem neštedimice sijala zrnje iz koga su sazreli najljepši klasovi.

Zrelošću nadarena pisca njeno je pero puno i dugo radilo i vođeno neumornom rukom i bujnom maštom velika umjetnika, ispisalo je mnoge stranice naše najljepše poezije u prozi.

Pojavom prvog romana ČUDNOVATE ZGODE SEGRTA HLAPIČA (1913), osebnim stilom i vrhunskim etičkim normama u kazivanju, namah je na sebe svratila pažnju promatrača i esteta svjetske literature za djecu i bude nagrađena epitetom hrvatskog Andersena.

U drugoj knjizi PRIČE IZ DAVNINE, koja je ubrzo prevedena na mnoge svjetske jezike, pisac je progovorio dotada još nepoznatim stilskim jezikom. Bio je to novi uspjeh njezine misli i umjetničke snage.

Stil i faktura njenih rečenica svojevrsni su u našoj književnosti. To je u pravom smislu riječi nađeni put. To kao da je neki mladi vjetar čitaoca zapahnuo svježinom. Taj vjetar kao da je rođen negdje u davnini, iza devet brda i devet tajanstvenih šuma, pa je samo čekao da mu netko otvori prozor kroz koji će poletjeti u taj bijeli svijet da krilima takne svakoga tko dobrotu voli i slobodu ljubi. Da, u letu sva-

kom čovjeku kaže ljepotu riječi, da umornu daruje kooku vedrine, da žednu doda čašu izvorske vode, a porobljenom sjaj slobode!

Taj prozor otvorila je naša Ivana kad je jednog predvečernjeg dana ušla u sobu svoga stana i ugledala kako u kaminu iz borove cjepanice vrcu roj iskrica. Ta slika potaknula je njezinu maštu da napiše priču »Šuma Striborova« u kojoj je ovjekovječila junaka Malika Tintilinića, jednoga od »domaćih«, a velikog jedva pola lakta.

Na tu priču nadovezala je još sedam: Kako je Potjeh tražio istinu, Ribar Palunko i njegova žena, Rogoč, Bratac Jaglenac i sestrice Rutvica, Lutonjica Toporko i devet Župančića, Sunce djever i Neva Nevičica, te Jagor. Jedna ljepša od druge!

Svih osam ovih divnih priča-bajki objedinjeno je u djelu s toliko poznatim naslovom **PRIČE IZ DAVNINE** (1916).

Po tim pričama kulturna javnost širom svijeta saznala je za njihova stvaraoca i njezinu domovinu negdje na Balkanu.

I naši i strani književni meteorolozi zabilježili su da su djela Ivane Brlić-Mažuranić zasnovana na potki motiva iz stare slavenske mitologije koje je ona tako umjetnički ispreplela sa stvarnošću, pa nije lako dokučiti što je mašta, a što stvarnost.

To su ugođaji kao kad u borovim iglicama slušamo one najsuptilnije titraje harfe vjetra kad u svoju tajanstvenu glazbu utkiva najljepše zvukove. Ali taj virtuoz — naša Ivana — nije svirala samo jedan instrument, već je istovremeno komponirala, čarobnim štapićem dirigirala čitavim sastavom glazbala, dočaravajući nam tako kontrapunkt najsjajnije visine.

Muzika riječi, snaga mašte, boje, mozaici, izvori i preljevi jezika dočaravaju san oko nas.

Slike, da, slike i ritam u njezinim pričama odnose nas u najviše sfere mogućega, a kad se probudimo, shvatimo da su ti snovi ujedno i prosanjana stvarnost i kao da smo i sebe našli u nekoj od tih priča.

Svoje posljednje tiskano djelo **JAJA DALMATIN** nije stigla stilski obraditi kako to samo ona zna, pa je objavljeno u prvoj redakciji (1937) a godinu dana kasnije — u jesen — na Srebrnjaku u Zagrebu, slomiše se jedra njezina broda u vrtu prepunu cvijeća.

ZLATA KOLARIĆ-KIŠUR (Brod na Savi, 1894)

Evo kojim su ritmom na sunčane staze istrčala djela ove plodne slavonske spisateljice, u velikoj većini namijenjena mladima.

Naš veliki svijet (1933), Smijte se djeco (1935) — pjesme, Iz dječjeg kutića (1936) — crtica iz dječjeg života, Dječje kazalište (1937) — edicija od 10 dječjih scenskih prikaza, Priča i zbilja (1937) i Njezini jadi — igrokaz za djecu.

Za vrijeme okupacije naše zemlje od 1941. do 1945. književnica nije objavila niti jedno djelo.

Poslije oslobođenja i početkom velikih omladinskih radnih akcija na obnovi razrušene zemlje, pisac nastavlja kontakt s mladima i objavljuje ove cjeline:

»Crni brigadir« (1947) i »Drugarski sporazum« (1948) pripovijesti. Dalje se nižu ova djela, bilo da su pripovijesti, slikovnice, pjesme, igrokazi ili radio igre:

»Zimska priča« (1950), »Od zore do mraka« (1950), »Bakina proljetna priča« (1951), »Po sunčanim stazama« (1952), »Kristalni zvončići« (1952), »Hrabri miš i pustolovni vitezovi« (1954) — lutkarski igrozak.

»Cvijeće« (1954), »Dječje igre« (1956), »Ptičji festival« (1958) — dječja poema, prevedena i na slovenski, »Uz pjesmu i šalu na jadranskom žalu« (1961) i na slovenskom, »Potrkalo postaje asistent« (1961), »Golema sreća u velikom svijetu« (1962), »Lelina književna groznica« (1962), »Njen četrnaesti rođendan« (1964), »Jedan mali život« (prevedeno i na mađarski) te »Dick Whittington i njegov mačak« (1968) — prevedeno i na mađarski.

Mnoga djela ove književnice izvođena su u kazalištima i emisijama RTV Zagreb, Sarajeva i Novog Sada, a većina njih nagrađena su i pohvaljena.

Kojih dvadesetak zagrebačkih kompozitora uglazbili su njezine stihove, prateći je tako na sunčanim stazama, a ona sama zastupljena je izabranim cjelinama u nekoliko antologija.

Nemoguće je na ograničenom prostoru osvrnuti se na sva objavljena djela ove autorice, te se valja zadržati malo na prikazu njezine zbirke CVIJEĆI, tiskane 1954. u vidu proze i stiha. Ovim djelom, zapravo slikovnicom, dočarala je djeci ljepotu cvjetova, počevši od kukurijeka, visibabe i jaglaca, pa do zumbula, ljubičice i đurđice. Tu su još zastupljeni tulipani, šeboj, jorgovan i perunika. Cvijeće i proljeće! Od njihovih boja cvatu dječje oči i odzvanja muzika lirikom natopljena.

Cvjetovi međusobno razgovaraju i otvaraju latice misli. Kad pročitamo te priče-pjesme, shvatimo da to nisu samo priče o cvjetovima, već da u njihovo ime razgovaraju djeca, međusobno se povjeravaju i otkrivaju svoja čista srca.

I sve je to iskreno darovano i nenametljivo ukomponirano, sve je to u pravi tok svedeno. I sve žubori, romoni kao razigrani potok. Sve je to tako čisto kao danas djeca — cvijet, ili kao odnos cvijet — djeca. A to je nenarušiv sklad i djevičanski vodopad.

I mi, čitaoci, pomislimo da cvjetamo s cvjetovima i razmišljamo o vlastitim proljećima.

U likovima Zlate Kolarić-Kišur osjenčava se pakost i zloba, inat, prepirka i ljubomora, ali sve te negativne osobine okopne kad ljubav i plemenitost iščupaju pobjedu i razviju zastave pravednosti, čemu teži i konačni cilj svega rečenoga.

Svaka od ovih priča plamti posebnim svjetlom, a ujedno nudi svježinu, upravo kao što i proljetni cvjetovi šire mirise i boje i nikad ih se ne možemo dovoljno naužiti.

Memoriam tako jednu priču.

Došle pčele k perunici, ali nikako da se odvaže ući u njezinu čašku da nađu med. Kao da to nije cvijet, već nekakav čarobni dvorac. I kakav dvorac: dostojanstven, modar, zlatan i ponosit! Pa, smiju li pčele ući u takav dvorac?

Perunika, videći kako su pčele neodlučne, rekne im:
(Citiram ulomak iz priče GOSTOLJUBIVA PERUNIKA)

— Uđite samo — ljubazno će perunika. — Pođite ravno ovim zlatnim stazicama, koje se blistaju samo na mojim spuštenim laticama. Pođete li drugim putem, zalutat ćete i uzalud tražiti slatki med.

— Hvala ti na dopuštenju i na uputi... obraduju se pčele i pođu odvažno zlatnom stazicom.

Ovaj citat govori mnogo više nego li nam se na prvi pogled čini. Svatko može naći svoj put, samo s njega ne smije skretati, pa će tako stići k cilju za kojim žeda.

Spisateljica Zlata Kolarić-Kišur živi u Zagrebu.

JOSIP PAVIČIĆ (1895. Slavonska Požega, † 1963. Opatija)

Autor novela, romana, bajki i pripovijedaka, u početku je svoga književnog rada pisao na teme iz života invalida prvog svjetskog rata (i sam je bio invalid bez noge). Prvu knjigu uspomena iz toga ranog razdoblja objavio je 1937. u zbirci MEMENTO, kojoj je naknadno dodao novele iz vremena narodno-oslobodilačke borbe i 1946. objavio pod zajedničkim nazivom CRVENIM SLOVIMA, da se kasnije u čitavom svom opusu opredijeli za djela namijenjena najmlađima i mladima.

Prvom takvom knjigom, omladinskim romanom POLETARCI (1938) i kasnijim djelima kao što su KOLIBA U VRBIKU, DJECA MAJKE ZEMLJE (roman, 1946), SLIKOVNICA O SVIJETU I ŽIVOTU (pjesme s didaktičkim akcentom, koje su prevedene i na slovenski jezik), PRIČE, RADOST MLADOG POKOLJENJA (prevedeno na makedonski), Kamena kolijevka, Staza kroz stoljeće, Velika pustolovina (1958) i VRZINO KOLO (1958), ovaj se slavonski dječji pisac predstavio čitaocima omladinske literature u punoj mjeri, koju je njegovao do kraja svog života.

Ovim djelima treba pribrojati još i tri omladinska igrokaza: »Stoljetni kalendar«, »Senkin izvor« i »Veliki krijes«. Posljednje piščevo djelo ŠTO PRIČAJU DAN I NOĆ (kratke priče) tiskano je 1959. godine.

Analizirajući djela Josipa Pavičića uočavamo ove komponente: svjetlo, izvori, cvjetovi, radost ljudska, čistoća duha, gorčina humora, vjera u čovjeka, etika i nadasve prirodna ljepota Zlatne doline, njegova zavičaja, a sve je to maštovito ukomponirano s motivima bajke i najvedrijeg optimizma.

Pređu svih svojih djela pisac je zasnivao na potki dviju tema: Priroda i čovjek — u kojima se otkrio u punom sjaju mašte i stvarnosti. Dodamo li k tomu još bogat i biran rječnik, te slikovit stil, možemo ustvrditi da je svojim obolom oplodio žetvu na oranicama slavonskih pisaca za djecu i omladinu.

Teško je rastati se na brzinu od ovog pisca. Njegovi su tragovi tako duboko utisnuti u MAJKU ZEMLJU da će biti sačuvani kao najdraža uspomena na njegov dugi hod.

Živeći u slikovitoj i njemu toliko dragoj Zlatnoj dolini djetinjstva, saživio se s prirodom i bićima koje je u njoj nalazio, da se i sam

pnigne kako bi čuo njezin govor i zvukove i da doživi onaj poseban svijet koga mnogi ne zapažaju.

Pisac piše o cvrčku — tamburašu. Piše o šarenom bumbaru, leptiru i marljivoj pčeli. Piše o šišmišu — noćnom biću. Piše o psima — čovjekovim prijateljima, o krticama i cvjetovima, a dakako i o ljudima: drvosječama, ciglarima, tesarima, kopačima i poljarima, a sve to zbog njihovih tegoba i sitnih radosti, da sve te priče začini gorkim humorom i osmjesima.

Evo, koliko se ljubavi pisac privija ljepoti prirode. Citiram ulomak iz priče IZAŠAO JE MLAĐ.

— Gladna sam — reče mati, — ali mi se nema ustati. To mi je bilo uvijek najdraže: u predvečerje, iza obavljenog posla, sjediti pred kućnim vratima. Samo dok se još zazeleni . . .

— Zar nisi vidjela živicu? Kao da je poštrcana zelenom bojom! Jarak je pun jaglaca i kukurijeka, samo što se nisu rascvali. I svibovi pomalo odmataju pupove. Popodne su čitavi rojevi mušica plesali na suncu . . . Haj, haj! — ispruži ruku dječak prema zapadu.

— Eno i njega, došao je, pomladio se! Dobru večer, mladoženjo!

Na zapadnom nebu blistao je tanki, jedva vidljivi mjesečev srp: mlađ . . . Sumrak je neopaženo prekrpio zemlju; mati uzdahne i digne ruke iz krila:

— Nema druge, valja se ganuti — reče umorno. — Sutra ćemo se opet izrana prihvatiti posla. Ti sad još moraš na zvonik, a ja ću kuhati žgance . . .

I tako, Josipe, na kraju moje priče o Tebi, velim:

— Svaka Ti čast, vrijedni posleniče!

MARA ŠVEL-GAMIRŠEK (1900. Srijemska Mitrovica)

Slavonsko-šokačka spisateljica Mara Švel-Garmišek nastavila je hod utrtim stazama Josipa i Ive Kozarca, Joze Ivakića i ukorak išla s Vladom Kovačićem — tim vrijednim radenicima i beračima najljepših plodina sa slavonske ravnice.

Živeći više od tri decenija u Vrbanji, selu među šumama, zatrudnjela je dahom ravnice i osjetila zov ljudi koji u njoj tavore. U toj sredini pronalazila je likove za obradu svojih tema i preokupacija. Svoje šokce oslikala je likstom najdivnijih boja, ostvarivši tako izložbu trajne ljepote.

Motivi njezina stvaralaštva jesu sudbine ljudske koje je poput anatoma duše raščlanjivala kroz dubine i visine, kroz razmišljanja i resignaciju.

Pa i kad je sa sela došla u grad, nije zaboravila svoje ljude iz ravnice, samo je žalila za starim hrastovima koji su posječeni.

Makar je od svoga plodnog rukopisnog rada objavila samo dvije — tri knjige proze »Šuma i Šokci« Zagreb, 1940. i »Portreti nepoznatih žena« Zagreb, 1942. one više nego dovoljno govore o mjestu koje joj pripada u redovima naših književnika između dva rata.

Dodamo li već nabrojenom još i tiskanu zbirku novela »Ovim šorom jagodo« u izdanju Osječke revije, 1970. možemo iskreno reći da su te prozne minijature krcate ljubavljju za veličine malenih i nepoznatih...

Godine su prohujale i Mara Švel je postala baka dvjema unučicama. Kad su unučice počele govoriti, molile su baku da im priča. I bakica se raspričala, kao svaka baka ovoga svijeta, da bi te priče mnogo, mnogo godina kasnije bile objavljene u zbirci »PRIČE ZA SVEU I KAREN«.

Možda baka Mara sprema još kakvo iznenađenje, jer pero još nije zatakla za gredu. Poželimo joj da piše i za praunuke. Pisanje za djecu odgovorniji je rad od onoga što je namijenjen odraslima, isticali su mnogo puta kritičari. Slažem se s njima u potpunosti. Odrasli shvaćaju, a djeca maštaju.

Kazivanje dječjeg pisca mora biti nabreklo emocijom da bi svojom snagom dječjoj mašti dalo poseban sjaj i ugođaj, da uvijek pronalazi nove izvore stvarnosti i mašte, da djeca u tom obilju ponuđenog nađu svoje zadovoljenje.

U pričama Mare Švel djeca mogu naći svoje želje.

Zbirka »PRIČE ZA SVEU I KAREN« tiskalo je Hrvatsko književno društvo Sv. Cirila i Metoda u Zagrebu, 1967. godine.

Nakon svega čime nas je zadužila, zaželimo Mari Švel-Gamišek onako narodski: neka joj bude sretno i beričetno, kako bi to rekli o njoj dragi šokci iz Vrbanje.

Pisateljica Mara Švel-Gamišek živi u Zagrebu.

GRIGOR VITEZ (1911. Kosovec, † 1966. Zagreb)

Čim je skinuo odoru partizanskog borca (1945) odmah je zasukao rukave i prionuo poslu koji je volio. Punitim je vednima pretakao izvorsku vodu u potok čiji je tok usmjerio k željenom cilju — k čistim daljinama...

Ovaj pjesnik vednine i mladosti dobro je uočio naše zanemarene njive, pa počeo krčevinu i sjetvu. Kao osamljeni kosac, što se našao na dugoj i širokoj livadi, koju treba pokositi i mirisno sijeno na suho pospremiti (o, kad će to sam dovršiti!), široko raskoračen i u zamasima kosio je, brusio kosu, malo se odmarao pod hladom topole, pa opet kosio dok livadu nije pokosio i sijeno naviljcima u stogove složio.

S kakvim je oduševljenjem ovaj poslanik, Grigor Vitez, prilazio ovom poslu, najbolje je citirati njega samoga: »Naša književnost za djecu još je u razvitku i što veći broj dobrih književnika bude na njoj radio, to će njen kvalitet biti bolji i nestajat će i u praksi onog gledanja na tu vntu književnosti kao na književnost nižega ranga«.

Uređujući dugi niz godina biblioteku »Bambi« i »Vjeverica« ovaj je kulturni radnik kroz takav vid izdavačke djelatnosti puno pridonio i zadužio razvitak naše poratne književnosti za djecu i omladinu.

Uza sav urednički i prevodilački rad (prevodio je s ruskoga, francuskog i slovenskog jezika) i sam je ramenima podupirao kola koja je iz gliba trebalo izvući na tvrde ceste.

Tako je u predahu i kontinuitetu objavio: VESELE ZAMKE (1955), PREPELICA (1956), STO VUKOVA (1957), KAD BI DRVEĆE HODALO (1959), iz kojih je djela kasnije izvršio izbor i objavio ga u knjizi pod zajedničkim nazivom IZA BRDA PLAVA (1961). Djelo »Hvatajte lopova« objavio je 1964. a »Gdje priče rastu (1965).

Za najmlađe napisao je stihove za slikovnice: Medvjed kao pudar (1951), Dva pijetla (1951), Tko će s nama u šumicu (1958), Životinje spavaju (1958) i Maksimir (1960).

U prozi za djecu napisao je i objavio »Bajku o glinenoj ptici« (1964), »Ogledalce prozora« (1965), »Putovanje svjetskog putnika« (1968) i »Čudna škola« (1968).

TV igra PLAVA BOJA SNIJEGA izvedena prvi put u Zagrebu 1964. godine.

Sva djela Grigora Viteza protkana su životnim optimizmom, vedrinom i najavom mogućega.

U njegovim pjesmama nema ni traga didaktičkim natruhama, poučavanjima, već sve ono što je mladom čovjeku trebalo reći, proizlazi spontano i nenametljivo.

Pa i kad ga je bolest prikovala uz krevet i stolicu, rekao je pun optimizma: »U svoje sam pjesme utkao mnogo zvukova, mirisa, boja i pokreta iz svijeta vlastitog djetinjstva. Samo na stazama vlastitog djetinjstva mogao sam naći put do drugih djetinjstava«.

Tako je pjesnik maštao, stvarao i živio, ali ga u naponu stvaralačkih mogućnosti kasna jesen 1966. prerano otrže iz naše sredine i od vede nekud daleko iza brda plava otkuda povratka nema.

Pa makar povratka nema, Grigor Vitez je prošetao livadama, a iza njegova hoda ostade nama blistavi trag...

Posmrtni ostaci pjesnika sahranjeni su u njegovu rodnu mjestu Kosovcu kraj Okučana u »plavoj grobnici«.

Volio je plave boje!

IVO BALENTOVIĆ (1913. Županja)

Ovaj produktivni pisac novela, pjesama, pripovjedaka, izvanrednih reportaža, novinar, publicist i prevodilac s buganskog, nedavno se javio i proznim djelom za mlade, što mu je ujedno i prvijenac, romanom DJEČAK I LIMENA TRUBA, a izdalo mu ga je Hrvatsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda Zagreb (1969).

Radnja govori o sudbini dječaka Žana, čija je majka, artistica na trapezu, smrtno stradala prigodom izvođenja svoje točke na jednoj cirkuskoj predstavi negdje u slavonskoj provinciji.

Iza majčina nemila udesa dječak Žan luta cestama, surseće dobre i manje dobre ljude, Cigane čergare i kišobranare, kao i seljake iz zavičaja njegove majke. A svi ga oni shvaćaju manje negoli bi trebali, pa tako obeshrabren opet je primoran vratiti se cirkusu koji mu je jedini dom, jer je u njemu i rođen.

U taj dom vodila ga je izelja da svira na trubi, kako bi i sam pružio radost djeci i odraslima. To je cirkuska profesionalnost i duggledaocima za plaćenu ulaznicu.

To će ujedno biti i njegov budući nasušni kruh.

Djelo DJEČAK I LIMENA TRUBA pisano je znalački. Dječja je psiha praćena s težnjom da se dječak izvede na jedino pravi put: k vedrini i životnom pouzdanju, pokraj svih nedaća i osjećaja osamljenosti što ga prate na putu spoticanja i vrludanja.

Unatoč bezizgledne sudbine dječaka Žana, našlo se plemenitih ljudi koji su mu iskreno pružili ruku pomoćnicu i utjehu u najtežim za njega trenucima. Među ostalima tu je u prvom redu pan Ševčik, cirkuski muzikant, koji mu je jednom govorio: (Citiram ulomak):

— Danivati ljudima radost, to je velik posao. Učiniti ljude bezbrižnima, izmamiti djeci osmijeh nestašne sreće, to je častan posao. Djeci — da. Uostalom, svi smo mi djeca. Svi. Djeca različite dobi, ali djeca, kažem vam momci.

Ustade i iziđe u tamu.

Nebo je bilo vedro.

Večernji vjetar bješe se smirio, usnuo u mračnim krošnjama.

Ševčik je jednako bio zabavljen istom mišlju.

— Djeca, da — mrmljao je poluglasno.

Zapali novu cigaru.

Žan dohvati svoju zlatnu trubu. Glas njezin izvi se mek, topao. Zadrhti i zamukne.

— Tako je! Širiti radost — mrmljao je Ševčik, ulazeći u kola. Žan je stajao s trubom. Kroz prozorčić opazi kvadratić vedra neba.

— Kako večeras radosno sjaju zvijezde!

— I zvijezde su radost za dječje duše — reče Ševčik.

— Muzika, zvijezde, lutke — mrmljao je Ševčik — sve su to igračke za čovjeka. A danas je radost potrebniija nego ikada. Eto, u tome je plemeniti smisao našega rada.

Ovim kratkim citatom iz romana hito sam istaći fakturu rečenica, jasnoću i ležernost stila, smirenost i toplinu pričanja pisca, kojom nas zadovoljene vodi do kraja čitanja djela.

U tome je i uspjeh autora, koji je pored svih postojećih književnih disciplina zaorao brazde i na njivi dječje književnosti i odmah postigao dobar urod.

Poželimo mu da i dalje ore na tom polju, pa će mu žetva biti još obilnija.

Mnogo bi prostora zauzelo nabrojanje piščevih objavljenih i neobjavljenih ojelina koje je napisao u svom plodonosnom radu, najčešće pod teškim uvjetima. A počeo je pisati u ranom djetinjstvu.

S pouzdanošću možemo reći da je Ivo Balentović istraživač na području socijalne problematike, nalazio je, vagao i o njoj pisao. Tu su u prvom redu kronični problemi zaostale provincije, čijim se prašnjim i blatnim cestama, kako kada, grozde povorke bosjaka, bohema i prosjaka, idući trbuhom za kruhom, i samo su ih razveseljavali bijeli cvjetovi trnina i gloga, žutilo suncokreta i crveni makovi na ravničarskim poljima Slavonije.

Stjecajem raznih okolnosti Ivo Balentović već desetke godina živi u Umagu (Istra) ali svoj zavičaj nije zaboravio i jednog dana će se vratiti njegovim šumama i cvjetovima.

FERDO ŠKRLJAC (1913.) Plesmo, Novska

Već oko 1935. počeo je objavljivati prve radove na dječjim stranicama dnevnika »Večernji list« i »Hrvatica«.

Poslije rata (1946) u knjizi »Pjesma i proza« pretežni dio njegovih djela namijenjen je djeci i omladini.

Tiskana su mu djela »Pero pilot i Jura padobranac« — poema-slikovnica (1952), »Basnice« (1961) i »Basnice« — »Fabletoj« na esperantu (1962).

Usporedo s tim djelima pisac je objavio i mnoštvo pjesama u časopisima »Pionir«, »Zmaj«, »Radost«, »Modra lasta« i drugim časopisima za dječji uzrast.

Ima pjesama ovog pjesnika koje su zbog kvalitete i pedagoških akcenata uvrštene u školske čitanke II razreda (Petrolejka), dok su dvije registrirane i u »Vrtu djetinjstva« — antologiji dječje poezije koju je sastavio Borislav Pavić, a tiskala »Svjetlost« u Sarajevu 1960. godine.

U Antologiji jugoslavenske poezije za djecu, koju je uredio Živojin D. Karić, a izdavač bio Grafički zavod u Titogradu (1966) pjesnik je također bio zastupljen.

Još treba zabilježiti i dva njegova igrokaza: »Berba pogača« i »Najveći neprijatelj«.

Popularnost ovog slavonskog pjesnika očitovala se i u dugogodišnjem izvođenju muzičkih djela (kojih 30-tak kompozitora) koji su pisali muziku na njegove tekstove.

Svakako da su toj stvaralačkoj plimi glavni akcenat dali muzikalnost i ljepota riječi, nima i ritam, te optimistička vedrina, toliko potrebna mašti mladih, što je posebno došlo do zražaja u masovnim pjesmama.

Književnik i pjesnik Ferdo Škrljac živi u Zagrebu — Botinec.

FERDO BAČIĆ (1915.) Županja

Periodičnim objavljivanjem pjesama i priča u omladinskim časopisima ovaj je pisac tek 1954. dočekaio svoju prvu tiskanu zbirku pjesama RADOSNO DOBA u izdaju »Seljačke sloge« u Zagrebu (urednik Nada Sremec).

Godinu dana kasnije Matica Hrvatska u Zagrebu objavljuje mu zbirku pripovijedaka MALI OBREN U RATU (urednik Nikola Pavić), a tri godine kasnije (1958) bude mu tiskana i zbirka pjesama NAŠE GLJIVE (urednik Pero Anušić).

Doda li se ovom i niz priča, pjesama i dramatiziranih djela, koja su izvođena u emisijama RTV Zagreb, Osijek, Beograd i Sarajevo, to bi bilo sve čime se ovaj slavonski pisac predstavio u dječjoj literaturi.

Usporedo s ovim djelima štampan mu je i niz članaka s područja upoznavanja prirode i društva kao što su: Tundre — ledene ljeptice, Oko polarnice, Polarni lovci, U klimatu sjevernog jelena, Gljive i njihove tajne, Kamena poezija stećaka i dr.

Zagrebački kompozitori upotpunjavali su svoje opuse na tekstovima ovog pjesnika.

Usljedila su daljnja objavljena djela: ŽUBORI I ODJECI (1954) IZMEĐU ZVIJEZDA (1955) — novele, S PROLJETNIM VJETROM (1956) lirska poema, DIJADEM ZA MUNEVERU (1969) — lirska poema, s kojom je pjesnik skromno proslavio 30-godišnjicu svoga književnog rada.

Godinama radeći u osnovnoj školi kao tajnik, održavao je kontakte s učenicima literarnih grupa, pomažući im oko izdavanja njihova časopisa PLODOVI.

Na jednom skupu mladi literarci postavili su piscu i ono stereotipno pitanje: Što vas je navelo da pišete?

Pisac je odgovorio:

— Na pisanje me je navela želja za otkrićem. Kad sam bio vaših godina, školske sam praznike provodio na našem imanju između šuma, čuvajući stoku. U ono vrijeme rijetki su bili učenici koji bi praznike provodili na moru ili u planinama, a još manje bilo je takvih koji bi imali sreću vidjeti inozemstvo. O, kakve su onda prilike vladale na slavonskom selu! Kad sam završio malu maturu (1931) moj razred je učinio ekskurziju do Osijeka, gdje smo razgledali tvornicu žigica i grob hajduka Čaruge. Za nas je to bio doživljaj, a za mene i najdalji izlet vlakom u djetinjstvo.

Dakle, praznike sam provodio u ravnici moga zavičaja i sjedeći na poderanom kaputiću čitao sam pjesme Andrije Kačića-Miošića. To je ona podebela pjesmarica o podvizima junaka — naših predaka s naslovom: RAZGOVOR UGODNI NARODA SLOVINSKOGA. U ono vrijeme bila je to privlačna dječja lektira.

Čitajući tu pjesmaricu i pazeći da stoka ne ode u štetu, promatrao sam pahuļjaste oblake kako pluže nebom.

Pratio sam uzletanje ševa i slušao njihove pjesme što su izvirale iz nevidljivih violina. Slušao sam i zrikanje cvrčaka. Uživajući tako u ševama i cvrčcima, u meni se začela želja da sve te slike i zvukove zapišem.

I tako sam počeo pisati pjesme s duboko prikrivenom željom da ih jednom ugledam tiskane u kakvom dječjem časopisu, pa da to još tkogod pročita, što sam napisao ja — dječak iz ravnice.

Ali tko bi u ono vrijeme nekom nepoznatom provincijskom dječaku (koji preko školskih praznika čuva stoku) objavio makar i jednu pjesmicu koja bi ga uzdigla do zvijezda!

Dugo, dugo godina morao sam čekati dok sam doživio i tu radost.

A vi, sad imate svoj književni časopis, koga sami uređujete, i u njemu objavljujete svoje radove i sigurno je da vas to veseli. To su vaši plodovi!

I sad uz vaš put cvatu cvjetovi sviju boja.

Ovo je vaše vrijeme i ono vas može uzdići do onih visina u kojima se srebro ševa.

Pišite o svemu što doživljavate u sebi i oko sebe.

Pišite i kad ste oduševljeni i kad ste tužni. To će vas razvedriti. Vjerujte, u tim stihovima naći ćete odraz svojih želja i mašte, a to je najdivnije što vaše mlade duše mogu ubrati na njivi s najljepšim klasjem.

Ferdo Bačić već 30-tak godina boravi u Zagrebu.

JOSIP BAČIĆ — SAVSKI (+ 1832. županja)

Godinama najmlađi a produktivnošću najskromniji predstavnik slavonskih pisaca za djecu, objavio je u vlastitoj nakladi zbirku pjesama »OD GODINE DO GODINE« (1965. u Zagrebu). Još je zastupljen u dosada tri izdanja Županskog zbornika. I to je sve do danas. To je kao jedan zamah, jedan otkos, jedan požnjeveni snop klasja. To je zapravo samo koračaj na putu čiji se kraj ne može sagledati, jer se perspektiva gubi u maglenim daljinama.

Sada već pok. Dr. Ivan Esih, hrvatski kulturni radnik, prevodilac i poliglota, u povodu izlaska zbirke ovog pjesnika, u predgovoru je među ostalim napisao:

»Bačićevi stihovi odvođe mladog čitaoca od ispraznog sanjarenja i tzv. svijeta čudesa, pa ga pripremaju na realni život i na zadaće koje ga čekaju, stoga su oni izvor ne samo pouke nego i zdravog estetskog odgoja.

Pjesnik je razvio širok dijapazon motiva, obraćao se neposredno čitaocu lirskim a ujedno i duboko ljudskim pismom (Radiogram mira). Tu pjesmu posvetio je ideji općega i trajnoga mira, pa u tom nastojanju povezuje našu djecu s djecom cijeloga svijeta. Ukratko, pjesnik promatra sva zbivanja ljudskog života u njihovoj bogatoj mnogostrukosti i uvjetovanosti, svijestan da je dostojanstvo čovjeka u najužoj srodnosti s ljubavlju prema čovjeku, djetetu.«

Zar je potrebno pisati za djecu? Nije li to suvišnost i promašaj? Pa postoji literatura za odrasle i čemu se bavljati s dječjim igračkama!

Kakvi su to porivi što dječje pisce u jednoj neodoljivoj želji uzdiže do ekstaze! Jesu li ti pisci iluzionisti, somnambuli, lunarne lutalice što vrludaju nepoznatim prostranstvima kozmoza, ili pak čvrsto stoje na tlu, a samo ih misli vijore u visinama.

Što reći za poduhvate takvih pisaca što se »istrčavaju pred ru-do« i prazne vlastite džepove da plate tisak svojih djela. Je li to opravdano, jadna nam majka!

U stvari to bi mogli nazvati »slatko odricanje« jer samo tako u ogledalu mogu sagledati vlastitu sliku. Je li u tomu potpuno zadovoljstvo. Nije li to sujeta? Rekao bih da nije. To je opravdanost i nasušna potreba, to je glad za ljepotom i totalnom spoznajom mogućega. Stvaralački nerv je željom toliko visok, a bogatstvom toliko težak, da ga se ne može mjeriti ni dužinom ni težinom. Taj nerv je skup duševnih emocija, fluid nevidljiv i nedohvatan, ali je stalno prisutan u nama i oko nas.

Svaki se stvaralac želi otkriti, a to su upravo one vrednote što obogaćuju kulturu pojedinaca a naciju u cjelini, samo takve pojedince treba prihvatiti punim srcem, shvatiti ih i utkati njihove slike u svenarodni vez.

Citiram pjesmu »RADIOGRAM MIRA« zbog njene sveljudske etičke misli.

*Ta-ta tit-tit tit-ta-tit**

*Moji signali želje su eterom
i vriju kao vir
zvuče ko pjesma daleka lijepa
i znače, znače MIR!*

*Sa njima zovem drugove moje
iz kraja bilo koga
a oni redom jave se meni
na poziv znaka moga.*

*Mali Hirofumi, negdje iz Japana,
šalje mi pozdrav drag
kao i Vanja s dugačke Volge,
iz Osla dobri Dag.*

*MOLIMO DA SE SVE BOMBE SPALE
JER TO JE SLABOST I HIR
TAD SRETNÁ BIT ĆE MLADOST NAŠA —
ŽIVJELI SLOGA I MIR!*

ta-ta tit-tit tit-ta-tit

*Naši signali, te želje žive
eterom vriju ko vir,
zvuče ko pjesma daleka lijepa
i žele, žele MIR!*

P O G O V O R

Pišući ovaj prikaz o deseterici slavonskih dječjih pisaca, bila mi je namjena da ljubiteljima takvih djela stvratim pažnju na stavara-laćko bogatstvo i ostavštinu koju su nam od srca poklonili, bilo da su mrtvi ili živi.

To su zaista najdraži darovi pa su za taj svoj predani rad zaslu-žili da ih se sjetimo, makar, i sa ovako kratkim prikazom, koji nas tek donekle može približiti dostignućima koja su ostvarili i ostavili nam u naslijeđe.

* Ta-ta- tit-tit tit-ta-tit — MIR!

Josip Bačić — Savski već godinama prebiva u švicarskoj, a po struci je elektrotehničar — projektant.

U ovom prikazu obuhvaćeni su samo oni stvaraoci koji su objavili cjeline, a ne i oni koji su se sporadično javljali u časopisima za mlade, pojedinim pjesmama ili kratkim proznim sastavima. Među takve pisce spadaju Dobriša Cesarić, Dragutin Tadijanović i Boro Pavlović — sva trojica Slavonci.

Ako je koji pisac izuzet, neka mi oprost, jer to nisam učinio namjerno, već iz eventualne neinformiranosti.

Pisci su zastupljeni po redoslijedu godina rođenja. Prilazeći obradi ovih deset slavonskih pisaca za djecu, želio sam istaći sve one čvrne stranice i djela koja su naša djeca pročitala i ubrala s radošću i oduševljenjem kao i ono najljepše cvijeće s livada i iz šuma, što nam ga neštedimice daruje slavonska ravnica — zelena, modra i zlatna!

Živeći u tako divnom ambijentu — kao što su slavonski pejzaži, pisci su i mogli pronaći te divne slike i mozaike koji su njihovim djelima dali kolorit vedrine, mašte i stvarnosti, a to su one vrijednosti koje svačiju psihu mogu zadovoljiti traženom ljepotom.

Hvala našim neimarima što su orali, sijali, želi, pričali i pjevali mladim pokoljenjima.

U Zagrebu, ožujka 1972.

Ferdo Bačić

FERDO BAČIĆ

USPAVANA RIJEKA

pok. supruzi Mariji

*Nekad smo znali dugo sjediti
na rijeci moga zavičaja
govoreći kako život cvate
cvijetom jorgovana.*

*Mirni talasi rijeke
s mirisom procvalih vrba
milovali su misli i Tvoje i moje.*

*Stasale su jasike kao i želje naše
što su otjecale s uspavanom rijekom.*

*Sad jasike više ne šumore
jer ostah sam na rijeci moga zavičaja.
Rijeka samo otiče u daljinu
noseći našu uspomenu o bivšim cvjetovima...*

*I talasi su mirni kao i moje sjećanje
jer Tebe nema
da posjedimo na rijeci moga zavičaja
protiče moja rijeka — bez Tebe!*

10. 10. 1969.

JULIJE PETRINOVIC

Sukob Martina Benakovića i pukovnika Fromma

(uz posredovanje J. J. ŠTROSMAJERA)

Rod Benakovića je starosjedilački i dosta brojan. Već u matricama krštenih od 1717.—1719. spominju se Augustin, Ivan, dva Josipa, Marko i Mato. Svi su oni iz Županje, ali Franciska Benaković je iz Bučja (područje hatara Bošnjaka), a udata za Lovnu Juzbašića iz Županje. Dakle ima Benakovića ne samo u Županji već i njenoj okolini, no spominje se i Benaković Josip, profesor porijeklom iz šire Hrvatske. Pisao je stručne članke u Nastavni vjesnik: »Prilozi za čistoću hrvatskoga jezika« i »O metodi učenja latinskoga jezika« (Znameniti Hrvati 925—1925. Zagreb — 25). U 18. i 19. st. žive oni u okvirima 11. kompanije, brodske graničarske pukovnije u vojno-feudalnom poretku. Sve graničarske kućne zadruge imale su neslužbeno — nadimke. Tako se i rod Benakovića granao na Čalkine, Fuksine, Joščine, Lipine i Preline. Joščini i Prelini su najstarije matične kuće, a Fuksini — Lipini i Čalkini — najmlađe. Godine 1802. kuće broj 8, 9, 10. i 96. — Benakovića posjedovale su 164 jutra zemlje. U toku 19. st. te četiri matične kuće izdijelile su još petnaest kuća.

Ako je graničarski mladić bio veoma nadaren, mogao je postati školovanjem — časnik, duhovnik ili činovnik. Tako je Josip Benaković postao prvi ugovorni poštar u Županji 1860. godine. Radio je i u mnogim društvima, te je među osnivačima prve županijske narodne čitaonice 1861.; dobrovoljnog vatrogasnog društva i gospodarske zadruge. Poslije razvojačenja, bacivši se na političko polje uzdiže se u društvenoj ljestvici na prvog građanina Županje. Postaje općinski načelnik, narodni zastupnik Hrvatskog sabora u Zagrebu i zajedničkog Ugarsko-hrvatskog u Budimpešti. Dva puta je predsjednik Brodske imovne općine u Vinkovcima 1876—1879 i 1890—1893. Politička suradnja s banom Khuen-Hedervaryem omogućila mu je sve gore pomenute časti. Pisao je u novinama i vodio polemiku sa Županjcima, pod konac svoga života. Tu je i njegova kćerka Ljuba Benaković, koja je pisala pjesme i pripovjetke. Novelu »Leila« tiskala je kao posebnu knjigu. Bila je udata jedno vrijeme za županjca-pjesnika Ferdu Juzbašića-Selima.

Pored navedenih bilo je Benakovića šumara, agronoma, ali najviše ima ratara. Glavno lice ove radnje jeste Martin Benaković umirovljeni svećenik. (Vidi Korespondencija Uački-Štrosmajer). U ratu protiv

Francuske i Pijemonta 1859. Austrija je bila kod Solferina strahovito poražena (Toga dana bilo je 29.000 mrtvih). Ovaj poraz i veliki državni dug utjecali su da je nestalo zloglasnog Bachovog apsolutizma. Dolazi do obnove ustavnog života. Sve je oživjelo i velike nade su se polagale u budućnost. Novi ban Josip Šokčević (porijeklom iz Gunje), uvodi u urede hrvatski jezik. Sabori habsburške monarhije raspravljaju o budućem ustrojenju carevine Austrije 1861. godine. Žučna borba o preuređenju države prenosi se i na Hrvatsku, te je našla odraza čak u jednoj epizodi u Županji, koju ćemo ovdje prikazati:

»Dne 25. jula boravio je pukovnik Brodske (vinkovačke!) graničarske regimente Fromm u Županji i došao je k stolu tadašnjega župnika. U kući je bio prisutan isluženi (umirovljeni!) župnik daljski Martin Benaković, koji je inače stanovao u Osijeku. Kod večere začeo se prepirka o ustavu, apsolutizmu i Vojnoj Granici. Benaković je suprotno mišljenju pukovnika Fromma i drugih oficira zagovarao (priželjkivao) odgovorno ministarstvo, ukinuće Vojne krajine i (pozdravljao!) pisanje »Pozora« (Štrosmajerovog dnevnika). To je toliko raspalilo pukovnika, da je s prijatnjom ustao od stola. Poslije toga, 21. augusta, odveden bi Benaković u Vinkovce u zatvor i stavljen pred vojni sud«.

Strossmayer je to ubrzo saznao i dne 19. rujna 1861. iz Beča, gdje je bio na zasjedanju Carevinskog vijeća piše svome pobratimu Račkom, tada narodnom zastupniku u Zagrebu.

»Sad Vas još jedno lijepo molim. Čuli ste bez dvojbe, kako maltretiraju jednoga mog svećenika, koji je sabor prot mrskim navalama i »Pozor«, koji dok opstoji pod zaštitom zakona stoji, prot huljenju branio. Ja mislim da se to danas štomice mimoići ne može. Ja bih rad, da u prvoj sjednici, kad Ban dođe, zbog toga interpeliran bude. Interpelaciju može na se uzeti Botić (Luka pjesnik i Štrosmajerov službenik) ili ma tko drugi. Navesti se može, da je oberstar Nijemac, i kano taki neprijatelj našeg naroda; da se po oficirih hulilo na naš sabor, dakle na vas naš narod, što je »crimen«; da se je hulilo na ideju, koje je sav naš narod usvojio, da je regimenta Brodska u jednoj to istoj stvari i sudac i partaja. Da bi, ako je već do suda i odsude došlo, sud indiferentni imao biti izmed ponašanja nevrijednog oberstara i oficira, i svećenika itd. itd. Čim se bude stvar bolje iskitila, tim bolje. Meni je do tog stalo, da se vrhu te nečovječnosti i samosilja glas podigne. »Tako će Štrosmayer.

U bilješci pak dalje stoji: »Do interpelacije (u Saboru) ipak nije došlo, jer je ban Šokčević tu stvar sam uredio, jamačno u sporazumu s biskupovim prijateljima«.

Zaista, u tim se rečima očituju tri vrlo šokačka karaktera. I draga i kristalna kojima se sličnih u Šokadiji i danadas nađe, a spomen gore navedenih trajat će, dok je i Šokadije i svijeta.

Napominjemo, da je ovaj Sabor iz 1861. nesumnjivo najvažniji u hrvatskoj parlamentarnoj i državnoj prošlosti. On će dotadašnjoj Hrvatskoj s jakim zaostacima feudalizma udariti čvrste temelje novog vremena, usklađene sa zapadnim daleko naprednijim susjedima. Ban Šokčević ostat će na čelu Hrvatske punih šest ljeta, a zahvalit će se onda, kad su mađarske makinacije počele preuzimati svaku mjeru, a

gdjekoji se njegovi hrvatski borci za volju karijera pod nasrtajima Mađžara počeli u idealima kolebati.

Po navodima pobočnika cara Franje Josipa generala Schaffgotscha, iznesenih u razgovoru s Franom Mažuranićem (Vidi Brlić dr Ivan: Dokumenti o životu i ličnosti Frana Mažuranića, Poslanica popu Cherubinu), taj inače blistavi Sabor učinio je i nehotice jedan gotovo tragičan promašaj, što se jednako mađžarskome ogradio, da sudjeluje u Carevinskom vijeću. Prema kategoričkoj tvrdnji spomenutog pobočnika, car je tada uporno i upravo napeto čekao u stvari svoje spasioce Hrvate za burne 1848. da onda s njima zajedno okljaštri Mađžare, oduzimajući im nemadžarske pokrajine. Hrvati se međutim na tom Saboru listom ogradiše. Mađžari će se stoga uskoro osiliti i od Carevine Austrije postat će 1867. Austro-Ugarska, a car će otad tvrdio je pobočnik, omrznuti Hrvate.

Proizvodnja i pečenje opeke u poljskim pećima u 19. stoljeću

U južnoj Mezopotamiji su za gradnju vrtnog zida stavljali npr. košare s kruto izmiješanom glinom — jednu do druge. Poslije se iskustvom došlo do toga da treba graditi s malim komadima koji se među sobom povezuju blatnom žbukom. Po jednom gledanju pojava opeke se javlja s počecima civilizacije u Mezopotamiji pa prelazi i u Egipat.¹ Po drugom gledanju Rimljani su počeli upotrebljavati pečenu opeku.²

Umjetno proizveden građevni materijal u obliku kvadara, pečenjem smjese zamiješane od gline, pijeska i vode, — nazivamo opeka. U 19. st. puk je nazivao opeku još prema njemačkom — cigla. U feudalnom društvu ciglar se nazivao i po latinskom — laterarius faber.

U 19. st. u građanskom dijelu Slavonije opeka se proizvodila u okvirima feudalnih posjeda pod vodstvom ciglara, iskorišćavajući — rabotom fizičku snagu kmetova.

Na području slavonske Vojne krajine u 19. st. proizvodnja opeke bila je po tzv. štacijama i kompanijskim sjedištima. Jedan dio proizvodnje opeke na selima odvajao se za gradove, tj. javne zgrade kao npr. sjedište pukovnije, stanove časnika i bolnicu u Vinkovcima. Na selima bile su tzv. poljske ciglane, koje su proizvodile za državne i privatne potrebe. Kompanija s proljeća pogodi ciglara, koji stručno vodi poslove. Sve radove na ciglani obavljali su krajišnici besplatno — rabotom. Stegu nad krajišnicima kod radova održavao je po jedan kapital. Krajišnici su imali povlasticu da su mogli kupiti opeku jeftinije od kmetova koji su stanovali u Provincijalu. Posebna povlastica za krajišnike bila je da su mogli na jeftiniji kupiti još dobre komade opeke.³

Prema tome, opeka se proizvodi u 19. st. više na selima nego u gradovima, kojih je bilo vrlo malo. Povoljni uvjeti za proizvodnju opeke jesu izvrsna zemlja, blizina podzemne vode, oskudica kamena i besplatni rad krajišnika i kmetova. Tada je prevladavala starinska, ručna proizvodnja, a opeka je u navedenom stoljeću bila puna.

Razvojačenjem 1881. nastaje novi polet u gospodarstvu, pa i nagli razvoj ciglarstva, što možemo donekle prikazati u Županji i Bošnjacima. Sela su produžila snabdijevati gradove opekama do razvoja ciglarske industrije koncem 19. stoljeća. Tada za rad na poljskim pećima u selima nije trebalo nikakvih dokumenata, nego tek kasnije maj-

stor je izvadio obrtnicu. U vezi sa proizvodnjom opeke, naseljavaju pojedinačno Županju i Bošnjake, Slovenci, Mađari i Talijani. Proizvodnjom opeke bavili su se Slovenci i Talijani, a Mađari u Bošnjacima posebno — crijepa. Spoznavši da je to unosan posao, prihvaćao se ciglarstva i po koji županjski trgovac i domorodac.

Od Županje do Bošnjaka, pa dalje na istok bile su tzv. poljske peći pored Save sa nutarnje strane nasipa. Za njih se koristila zemlja kao siroviniski materijal, jer je tu još u aluvijalno doba vjetrom nanošen prapor. Prije podizanja nasipa (1764.) tu je Sava tekla širom za visokog vodostaja, pa su pojačavani izvrsni nanosi ilovače u historijsko doba. Ostale zemlje u Županjskom hataru naročito na sjeveru jesu tzv. hrastovače, koje su postale slobodne krčenjem šuma. One nisu upotrebljive za proizvodnju opeke, jer kod sušenja pucaju.

Iskanska poljska peć zvala se u ovim krajevima »tabor«. Naziv je stara posuđenica iz mađarskoga jezika. Poslije su poljske peći zidane, te se u njima mogla peći opeka preko dvadeset puta. One su se također zvale poljske peći. Kasnije su dobivale krovove kao nadogradnju. U previranju svega toga nestajalo je poljskih peći, pa su nastajale kružne peći sa visokim dimnjakom.

U Županji poslije 1881. posjedovali su poljske peći:

1. Belanić Žiga, doseljen iz Bačke.
2. Bušić Franjo — Filipov — domorodac.
3. Ebner — osjećao se Mađarom.
4. Galović Ilija — Dragoljević, domorodac kbr. 325.
5. Gašpar Franjo, doseljenik iz Hrvatske.
6. Hiršberger Ivan doseljen iz Slovenije, porijeklom iz Tirola.
7. Lipković, doselio kao šumski poslovođa, naslijedio ga Babić koji je osposobio u ciglani dvije krečarske peći.
8. Pavičević Marko, izumrli županjski.
9. Juzbašić Marko, prodali udovici Mate Bušić, a ovi Hiršbergerovima.
10. Polak Herman trgovac Županja, porijeklom Židov.
11. Zanetti, porijeklom Talijan.
12. Fizli, porijeklom Mađar.

Poljske peći u Bošnjacima posjedovali su:

1. Kovač, imali su tri ciglane.
2. Struhak, doseljenik.
3. Suljić, doseljen iz Orašja.⁴

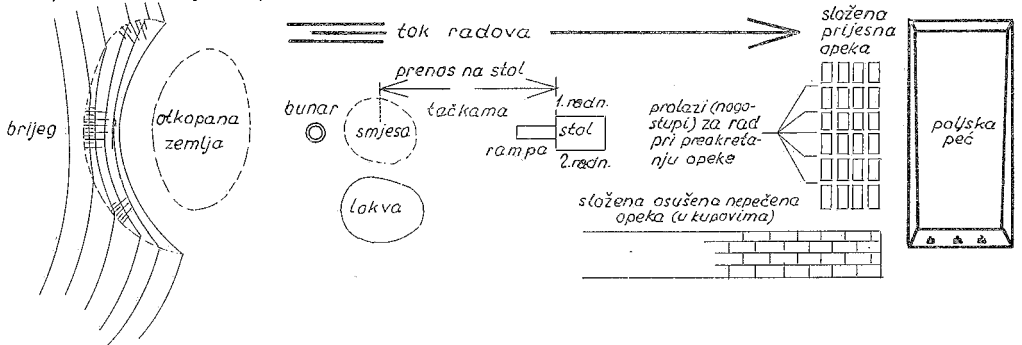
U Fruškogorskom dijelu istočne Slavonije, za izradu opeke bilo se pogodno zemljište, po mogućnosti brežuljkasto. Sa takovog zemljišta lakše se dolazilo do sirovine (gline), te nije trebalo kopati u dubinu, što je puno skuplje i teže, nego li sa brda odronjavati. Eto takovo zemljište izabrano je baš u Lovasu, kao što je bilo i mjesto ciglane u Iluku. Sirovina za izradu opeke ili crijepa, jeste glina, ilovača ili laporasta glina, a može i prapor.⁵ Da se dobije istovrsna, plastična masa, glina se priređivala na razne načine. Prvo bi se sa brežuljka (visine 8—10 m) otkopao sloj po sloj zemlje, i to pred samu zimu. To bi se vršilo tada zbog toga da bi se prezimljivanjem iskopa-

Proizvodnja opeke u poljskim pećima

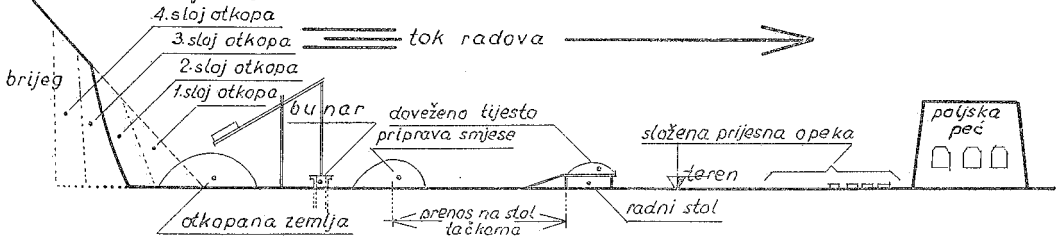
shematski prikaz

tlocrtna shema rada ciglane:

(skica bez mjerila)

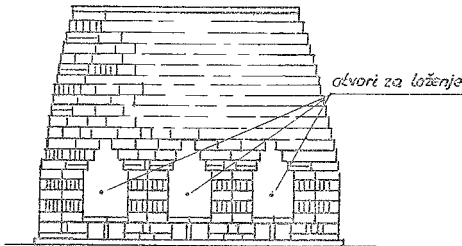

uzdužni presjek:

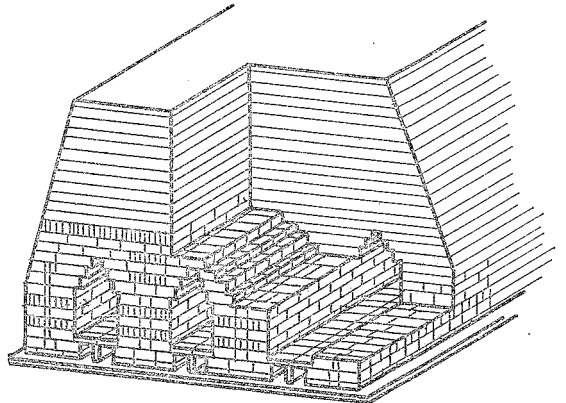

Poljska peć

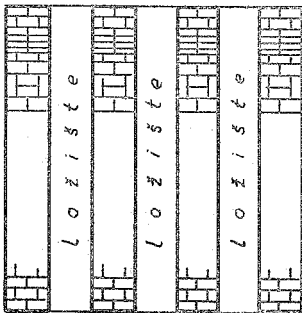
prvelepe peći:

poljska peć u toku zidanja

tlocrt peći:

ne gline, grumenje što bolje razdrobilo na mrazu, te da bi kiša sniježnica isprala rastvorive štetne soli koje se nalaze u glini (sulfati kalcijuma i kalcium). Obično, između te gomile odronjene zemlje i prethodno pripremljenog prostora za izradu opeke, treba iskopati bunar i nekoliko jama (lokvi).

Iz ove prezimljene i razdrobljene gline priređivala bi se masa za izradu prijesne opeke. Na ravnom zemljištu ili jami (lokvi) mješala bi se zemlja (glina) i voda. Zemlja se sitnila motikom, a zatim dodavanjem vode nastajalo je »tijesto«. Ovo »tijesto« bi se pravilo slično kao što žene mijese brašno i vodu, priugotovljavajući tijesto za miješenje kruha. Razlika je u tome što se kod priređivanja opeke miješenje vršilo gaženjem s nogama, sve dotle dok ta masa ne bi bila toliko žitka i jednolično umiješana da bi odgovarala za izradu opeke. Da li se ovo miješanje vršilo na ravnom zemljištu ili u jami (lokvi) zavisilo je o kakvoći sirovine. Npr. ako je glina bila premasna, dodavalo bi joj se pijeska, što se moglo na ravnom zemljištu. Ako je glina bila preposna, onda se moralo oduzeti iz nje pijesak na taj način da se u zato priređenoj jami (lokvi) ova masa razmućivala, pa je pijesak kao teži zaostao na dnu jame, a glineni mulj istaložio i tada upotrebio kao masa za izradu opeke. Ovako pripremljena masa (tijesto) prevozilo bi se ručnim kolicima, preko staze od dasaka (da ne bi nastali vagaši od točkova) i preko kosine (sastavljene od dvije i više dasaka) — na zato priređeni stol. Na istom bi iz te dovežene mase (tijesta) obično dvije odrasle ženske izrađivale prijesnu opeku. Masu bi stavljali u drveni kalup, gnječili je da bi se sva praznina kalupa popunila. Prije toga bi se kalup morao sa unutrašnje strane posuti pijeskom ili namazati vođom ili uljem, da se ne bi masa prilijepila uz kalup i onemogućila istresti u određenom obliku. Prije istresanja iz kalupa, gornja površina mase u kalupu bi se nakvasila malo vođom, kao kruh, kada se vadi iz peći, zatim izravnala površina drvenim nožem, te posula pijeskom i tada istreslo na zemljište gdje bi se nekoliko dana sušila. Ova opeka slaže se na zato pripremljeno zemljište u skladne redove. Između redova ostane izvjesna praznina, naročito uzdužno složenih opeka, otprilike koliko je širina stopala odraslog čovjeka. To je bilo zato da bi se bosonog čovjek mogao između redova opeke kretati. Naime nakon nekoliko dana sušenja tih sirovih opeka, treba ih prevrtati iz dosadašnjeg ležećeg stava u bočni stav, da bi se mogla osušiti i ona ploha na kojoj je do tada ta opeka ležala.

Uslijed ležanja na donjim ivicama tako osušene opeke ostajali bi otisci od zemljišta (vidi skicu E). Nakon prevrtanja na bočni stav trebalo je te »privjeske« sa gornje i dvije bočne ivice odstraniti, da ne bi gubili na vrijednosti odstupanjem od pravilnih oblika opeke. Nakon nekoliko dana iza prevrtanja opeke, ona se sa toga prostora pokupi i slaže u kupove (složene naizmjenične i razmaknute prorede, da bi strujanje zraka između tih opeka, što bolje i brže osušilo iste). Slaganje u kupove vrši se pored sušenja i zbog toga, što se taj prostor na kojemu su bile poslagane opeke iz kalupa, osposobio za daljnja slaganja navoproizvedene opeke. Kada se priredi dovoljno opeke (10.000 do 20.000), onda se ta prijesna na suncu osušena slaže u tzv. poljske peći sa razvodnim kanalima za loženje (Vidi skicu A i B). Tako složena

peć obloži se jednim slojem pečene opeke sa blatnom žbukom u debljini jedne ili polovice opeke, a gornji sloj (krov) pospe se još sa zemljom. Na nekoliko se mjesta ostavi otvor za odvod dima. Bočne strane peći su obično obložene nasipom od zemlje. Prvo zbog čvrstoće takove peći (jer nije vezana sa žbukom nego samo ložena) i drugo da se ne bi na bokovima gubila toplota zračenjem, gdje i inače dopire najmanje toplote zbog udaljenosti ložišta. Peć se ložila slamom, suhom kukuruzovinom, a uz dodatak i ogrijevnim drvetom. Loženje peći se vršilo naizmjenično: najprije s pročelja, pa se taj otvor zatvori sa pečenom opekom i blatnom žbukom, da se toplina ne gubi. Zatim se iziđe na suprotnoj strani peći (začelju) na isti način kao i na pročelju. Tako se izmjenjujući postupak vršilo pečenje opeke koje je trajalo 14 do 20 dana, već prema količini složene opeke u peći. Provjeravanje da li je opeka dovoljno pečena, vrši se obično sa »krova« peći da se izvadi nekoliko komada na ogled. Pregled hodanjem po »krovu« peći vršilo se u drvenoj obući, koju nazivamo »klompe«. Kada se peć dovoljno ohladi, da ne prži ruke, rastavlja se, a pečena opeka slaže u kupove na okrugle stotine i prema kakvoći, čekajući kupca ili pripremajući je za opremu ukoliko je narudžba već u toku. Obično je 20% složene opeke u peći ili prepečeno ili nedopečeno (već prema tome koliko je opeka bila udaljena od vatre). Ona prepečena bude na rubovima zelenkaste boje kao da je metalna, a obješena o konopac na udarac s metalnim predmetom daje veoma ugodan zvonki glas i ta se smatra kao najbolja. Ako se ne varamo zvali su takovu opeku »klinker«.

Prema tome kako je opeka pečena dijelila se po kakvoći:

- a) jako pečena — koja služi za jača opterećenja zidova;
- b) opeka I klase — koja služi za normalno opterećenje;
- c) opeka II klase — koja služi za slabo opterećenje i pregradne zidove.

Provjeravanje kakvoće opeke za zidanje se uglavnom ispituje po pitanju čvrstoće pritiska, upijanja vode, te postojanosti na mrazu.

a) Čvrstoća pritiska: ispituje se na kockama od polovina opeka slijepljenih cementnom žbukom. Površine uporednih spojnica poravnavaju se cementnom žbukom. Poslije dovoljnog stvrdnjavanja žbuke, ogledi se izlažu pritisku pod tijeskom (prešom) i u pet ogleda da pokažu najmanju čvrstoću za to određenim mjerama. Po tome se razlikuje opeka po tzv. »marki«.

b) Upijanje vode: odnos prije i poslije natapanja. Najmanje pet opeka se suši do prestanka razlike u težini, pa se potope u čistu vodu do potpunog upijanja. Upijanje vode određeno je propisima i postotak upijanja vode mora iznositi prosječno za obloženu opeku 14, a za ostale vrste opeke najmanje 8%.

c) Postojanost na mrazu: ispituje se u za tu svrhu sastavljenoj napravi. U tu svrhu se pet opeka potpuno natopi vodom i 25 puta izlaže naizmjeničnom smrzavanju (od -4°C za vrijeme od četiri sata) i kravljenju (voda plus 20°C). Poslije ovoga pokusa površina i ivice oglednih opeka ne smiju da se krune.

Opseg tadanje opeke bio je 29 x 14 x 6,5 cm. Sadašnja propisana veličina je 25 x 12 x 6,5 cm. U jedan kubni metar ide oko 400 komada opeke, a na jedan metar visine 13 slojeva, računajući debljinu spojnica 12 mm.

LITERATURA:

1. Historija čovječanstva, Sir Leonard Wooley: Počeci civilizacije Svezak prvi, knjiga druga, Zagreb 1966., 215
2. Enciklopedija leksikografskog zavoda 1 Zagreb 1966., 612.
3. Krunoslav Tkalac, Babogredska kompanija u sastavu brodske graničarske regimente, Županja 1970., 82, 83.
4. Za Županju i Bošnjake podatke dao Franjo Hiršberger, Županja
5. Prapor je glinovita tvorevina od prašine nanosene vjetrom, sastoji se od gline i vrlo sitnog kvarcnog pijeska slijepljenih karbonatom kalcijuma (do 30%). Boje otvoreno žute, porozan je i pod prstima trošan. Ispiranjem karbonata kalcijuma prapor prelazi u prapornu ilovaču. Upotrebljava se uglavnom kao glina.

Žetva, Babina Greda, amaterski snimak

M I J E N A

*Tu na osami nekad raspjevanih šljivika
velika zora zove ptice kroz vedre arije.
Ovdje su cvjetali crveni tulipani
i stalase France, Kate i Marije.
Tu su mirisali pobožni ljiljani i jasmin uz ogradu.
Tamo su bili štagljevi, štale i hambari
mirisao je kom i svježje mlijeko i dim se vijugao visoko.
Tu su sad lađe i čamci, praporci i djeca
tu sad čamuju zamišljeni starci i poneko jeca.*

*Mlinar je večernju zasuo meljavu
i upalio svjetionike postojanja.
U toploj Savi namače žuljevite noge i cigaru za cigarom pali.
Zrikavci dozivaju vječnost, a djed kaže:
— Sinko! U staro doba tu su ciglane bile.
Ja o bivšem vremenu mislim tako vidovito:
vidim ljude u ovčjoj koži i cigle po bujnim vrbicama,
osjećam miris iskopina, ruke pod ledinama
i oči neke dobre žene što kuha sumornu večeru.
Čađe su ljudi iz kojih trave iznikoše?*

*Zatrubi kasna lađa i djed popije mirisnu šljivovicu.
Vrijeme protiče kroz urvine, bajere, zatone i poloje
vrijeme otiče niz okuke, kroz noć zvijezdama osutu
i nosi djedove misli i moju djetinju maštu
pa tako odnosi život i misli moje tužne niz postojanu vodu.*

Preseljavanje graničara

I.

U djelu »Povijest župe i mjesta Morović« Đakovo 1936. spominje pisac E. Gašić selo Bila Crkva. Nalazilo se ono kod tvrđave Rače na lijevoj obavi rijeke Save spram ušća Drine u Savu. Bilo je smješteno na visokom tlu, ali zbog okolnih bara se tu živjelo teško i nezdravo. U stanim se ispravama spominje tvrđava Rača i ovo selo u doba prije Turaka (prije 1526 godine). Kad je pak bila ustrojena i ovdje Vojna Krajina (Granica), pripao je ovaj dio Posavine petrovaradinskoj graničarskoj pukovniji. U doba cara Josipa II. je Austrija započela s obnovom tvrđave, da bi tako Rača na tom dijelu državne granice bila izgrađena u jako strategijsko uporište pri protjerivanju Turaka sa Balkana. I sam je car u par navrata pohodio Raču. Pni gradnji su sudjelovali graničari ne samo iz bližih sela nego i s područja brodske graničarske pukovnije. Stalna radna snaga su bili i kažnjenici (robijaši), nastanjeni u Rači u zasebnoj zgradi — kaznionici. Među narodom su — spominje E. Gašić — kolale najstrašnije vijesti, kako se moralo na silu raditi, da se nije imalo obzira ni prema trudnim ženama, da su mnogi pod udarcima pomrli i td. Kadno su nakon francuske revolucije započeli u Evropi ratovi, obustavila je Austrija daljnje izgrađivanje ovog uporišta i kasnije ga nije nastavila. Selo Bila Crkva je koncem 18. stoljeća — opustjelo. Graničarska ga je komanda raselila.

II.

Na području brodske graničarske pukovnije po selima pete kumpanije, a osobito u selu Sikirevci, sačuvao se još početkom 20. stoljeća spomen u narodnoj predaji, da su graničari išli na rad u Raču i to pod stražom. Hranu su nosili od kuće, kako se to činilo kad idu na stražu (osam dana) u Vinkovce. Osim tog su u Sikirevce bile g. 1770. premještene iz Bile Crkve dvije graničarske obitelji. Jedna Božana Dimšić (seoski naziv Božanovi), a druga Mijata Benković (seoski naziv Mijatovi). Upamtila se godina njihovog dolaska, jer se tada počela graditi u selu zidana crkva. Pomogao im je da su preseljeni neki oficir (oberlajtnant) Benaković na službi u Rači. A u Sikirevce su doselili — jer tu imaju koljenoviće (obitelji istog prezimena). Međutim ni jedni ni drugi — koliko se u selu zna nisu spominjali, da su među sobom u nekom srodstvu. Treba pripomenuti, da se odlazak na rabotu pod stražom, smatrao sramotom. I to većom sramotom od one kad bi za kaznu primio 25 batina. U selu se vrsta bundeve tanke kore, u Srije-

mu zvane »misirača«, zove »račanka«. Pečena je ukusna za jelo, pa su je rabotari kod Rače često pekli u jeseni, kad bi im ponestalo hrane donesene od kuće. Odande su donijeli sjeme oni koji su tamo na radu išli. Tako su ih zadirkivali oni koji nisu tamo bili. U Đakovštini ovu vrstu bundeve ikavci zovu »turkinja«, što upućuje na zaključak, da su sjeme amo donijeli Turci.

Po službenom popisu od g. 1793. ima u Božanovoj obitelji 24 osobe (10 muških i 14 ženskih), a u Mijatovoj 17 osoba (10 muških i 7 ženskih). Jedni i drugi predstavljaju te godine srednje imućne graničarske kućne zadruge sa svim uobičajenim gospodarskim zgradama, te radišnim i trezvenim članovima. Kad se u seoskom govoru Boži veli Božan, to znači da on vrijedi za dva čovjeka. Isto to vrijedi i za Miju, kad ga nazivlju Mijat.

I sada (g. 1970) postoje u Sikirevcima Mijatovi i Božanovi.

III.

Postojala je u Sikirevcima graničarska kućna zadruga kbr. 25 Ivana Jarić u selu zvana »Smuvina«. Zbog čega je ovako nazvana, zaboravilo se. Pripada ona rodu Jarić, čije su kuće bile u selu i u vrijeme Turaka. Prema popisu god. 1793. bijaše u kući 17 osoba (6 muških i 11 ženskih), Posjed se njihov sastojao od 20 jutara zemlje. Imali su dva stana i u svakom koliba, štala, stagaalj, ovčarnica, pašnjak, voćnjak, vrt i bunar. Velika drvena kuća u selu sa uobičajenim gospodarskim zgradama nalazila se na prostranoj okućnici. No već naredne godine je graničarska komanda ovu obitelj protjerala iz sela jer su — kako veli usmena predaja — »bili dojadili komandi i selu« — zbog nepokornosti i lošeg vladanja.

Koncem rujna mjeseca 1794. g. sa stražom je preseljena cijela obitelj u Bilu Crkvu kod Rače. Otselili su sa svime što su imali (ratila, stoka i td.) a praznu kuću i zgrade je komanda dodijelila s okućnicom razdioniku Đuri iz graničarske kuće Rakitić Pere besplatno. I ostali zemljišni posjed je podijeljen potrebnim graničarima suseljanim. Vazili su Smuvini u selu kao marljivi poljodjelci, ali i nepokorni graničari. Bavili se kriomčarenjem iz Bosne a i krađom. Komanda ih nije mogla svakiput kazniti, jer se u selu nitko nije usudio protiv njih svjedočiti od straha da mu se ne osvete paležom zgrade. Palež je u ono doba bila najveća osveta kod graničara.

Mjesec dana nakon protjemanja, pojavio se u vinogradu u selu Vrhovina kod Slavonskog Broda jedan Smuvin muškarac i raspitivao se kod pudara tko se uselio u njihovu kuću u Sikirevcima. Saznavši da je u kući obitelj Đure Rakitića, s čijom su lozom bili kumovi, reče ovaj: »Oni su naši kumovi i nek im bude sretno. Da je tko drugi, izgorio bi. Ja sam amo došao zapaliti kuću, ali to kumovima neću učiniti.« Kako je bio potajno došao, tako se i vratio u Bilu Crkvu. U selo Sikirevce se naime nije smio svratiti ni po danu ni po noći. Poslije se u selu o Smuvima spominjalo, da su oni ipak vrlo poštovali kumstvo.

U Biloj Crkvi se Smuvini nisu dugo zadržavali. Odatle ih je graničarska komanda preselila u Banat u selo Rekaš u okolici grada Temišvara. Doznao se to istom g. 1968. kad je u Sikirevce došao Ivan

Jarić izjavivši, da su njegovi stari ovdje živjeli prije 170. godina. Pomoću izvoda iz matičnih knjiga u Rekašu, doista se utvrdilo, da je potomak Smuvinih. U Rekašu su u ono doba bile preseljene i druge obitelji iz Bile Crkve. To je obitelj Stanić iz Klakara, pa neki Blažević, a drugima Ivan nezna prezime. U Rekašu su se bavili poljodjelstvom pa su Stanići imali prije drugog svjetskog rata posjed velik preko tri stotine jutara zemlje. Svi čuvaju spomen da potiču iz Slavonije. Selo Rekaš je nakon propasti Austro-Ugarske pripalo Rumuniji. Ivan Jarić (r. 1896 u Rekašu) je g. 1920. ostavio Rekaš i prešao u Kraljevinu SHS, te postao listonoša i kao umirovljenik živi u Vršcu. Njegov brat Đuro (r. 1910) u Rekašu je općinski službenik. Materinski jezik još nisu zaboravili. U obiteljima se stalno nadijevaju imena kao i u starom kraju zbog čega i navodim njihovu pokoljenicu, Ivan, kućni gazda g. 1793. imao je sina Matu i Stjepana. Taj Mato je potajno dolazio u Vrhovinu. On je imao praunuka Matu, čiji su unuci oselili u Ameriku i ondje ostali. Stjepan je imao sina Ivana rođenog g. 1815 u Rekašu. Taj je imao dva sina: Stjepana, Jozu i kćerku Julijanu (Đulu). Jozo nije imao potomstva, a brat mu Stjepan je pak imao sina Stjepana r. 1867. Njegovi su sinovi: Spomenuti Ivan listonoša i Đuro (r. 1910). Imaju i tri sestre: Katu, Mariju i Anu.

Umirovljeni listonoša Ivan nije oženjen. On je peto koljeno onog Ivana koji je 1794 g. napustio Sikirevce.

Županja, raskrsnica auto-puteva na sjeveru naselja

JOSIP BACIĆ

OČE MOJ

*Onoga dana kada si otišao, iza tebe su ostale
neke tužne uspomene. Bezvrijedne, sive i čudne,
nerješive za nikog, pa tako ni za mene.
Zato sam i otišao daleko u svijet
u bijeg od ludih sjećanja.*

*U prvo vrijeme su me opsjenile moderne iluzije,
zato sam stvorio dom — ni na nebu, ni na zemlji
i kasno shvatio da mi se zameo zavičajni trag.*

*Od ubojitih riječi, lijekova, visokog standarda života,
kompjuterskih zavrzlama, suviška hormona i vitamina,
primjećujem kako me napušta i lucida intervalla.
Oprosti. Znam, govorim nerazumljivo.*

*Još se na čas sjetim, naših, rodni polja
pod jasnim nebom, i krunom stoljetnih hrastovih šuma
i tebe nas mijanog.*

*Nemoj žaliti što nisi više u ovoj atmosferi —
jer mojem djetetu, više nitko neće biti drag.*

STJEPAN TOMIĆ,
socijalni radnik

Društveni faktori koji dovode do pojave alkoholizma u općini Županja

Problemi alkoholizma muče ljudski rod već tisućama godina, ali se tek zadnjih decenija ozbiljnije prišlo proučavanju tog problema i iznalaženju načina da se ta opaka društvena i medicinska bolest suzbije.

Ovaj problem prisutan je i na području općine Županja. Poznato je da su Slavonci oduvijek voljeli piti i da im je to najčešće donosilo samo nevolje i simoraštvo — pored vrlo povoljnih uvjeta za život i napredak. O tome svjedoče mnogi dokumenti i književna djela, kao odraz društvene stvarnosti onoga vremena.

I današnji Slavonac, nažalost, poteže za čašicom, a s porastom potrošnje alkohola pije čak i više nego što su pili njegovi pradjedovi.

Nema društvenog ni poslovnog sastanka na kojem se alkohol ne upotrebi da se postigne »štimmung«, tj. da se olakšaju odnosi između osoba koje se nisu poznavale. Nešto slično je i sa moralnim pravilima ponašanja. To potvrđuje i slučaj u selu B. u općini Županja. U porodici J. umro je najstariji član. Poslije sahrane, za rodbinu i prijatelje pokojnika priređen je ručak. Iza obilnog jela zatraženo je da se »nešto popije«. Ubrzo se žalost pretvorila u — veselje! — Kakav kontrast!

Selo kao još uvijek čvrsta i autothona zajednica ima svoje ukorijenjene navike i način života, kojih se teško odriče. Alkohol se tu čvrsto upleo i upio u sve pore života. Uz alkohol se veseli, tuguje (kod rođenja, ženidbe, smrti), odmora, rada itd.

Kao proizvođač alkohola (od šljiva, jabuka, krušaka, zerdelija i duda) seljak ne oskudijeva na njemu, pa mu je dapače jedan od najjeftinijih prehrambenih proizvoda koji mu služi kao sredstvo rasterećenja, zabave i užitka.

Spomenuli smo sirovinu za dobivanje rakije na selu. Najznačajnija je šljiva koju slavonski seljak, za razliku od ranijih godina, kada su u Slavoniji bujali šljivici, ne dobije više iz svoga šljivika, već iz susjedne Bosne. Zaprežnim kolima ili traktorskim prikolicama šljiva se, u vrijeme berbe, prevozi preko dva mosta iznad rijeke Save u Slavoniju: most između Brčkog i sela Gunje u općini Županja i most koji spaja Orašje i Županju.

Preko ova dva mosta, prema podacima Tržišne inspekcije Skupštine općine Županja, na Slavonsku stranu u toku ljeta i jeseni prevezeno je oko 150 vagona šljiva! Procjena nije bez osnova, dapače se smatra da je iz Bosne u Slavoniju »prešlo« i više vagona bosanske šljive. Ako ovoj količini dodamo još toliko vagona drugog voća iz voćnjaka stanovnika Županjske Posavine, onda je lako zamisliti koliko su »radili« kazani za »pečenje« rakije.

Prema podacima Općinske uprave prihoda Skupštine općine Županja, na području ove komune ima stotinjak kotlova. Ali evo točnih podataka:

Kazani za pečenje rakije:

regist- riranih	Broj kazana neprijav- ljenih	ukupno	Broj sanovnika na jedan kazan:	
			poljopr.	ukupno
98	10	108	185	454

Prema realnim procjenama, individualni poljoprivredni proizvođači županjske općine proizvedu (»ispeku«) godišnje, a uglavnom i popiju oko 150.000 litara rakije. Ako ovdje dodamo i druge vrste alkoholnih pića onda je lako uočiti razliku između koristi i štete od proizvedenog i popijenog pića, jer — kako smo već rekli — proizvođači popiju gotovo svu ispečenu rakiju. Razumljivo se da ne piju samo poljoprivrednici. Piju i ostali stanovnici općine, osim časnih izuzetaka.

Logično je da se potrošnja alkohola ne može točno utvrditi, jer to svi prikrivaju, ali prema grubim procjenama godišnje se na području općine Županja konzumira oko 350.000 litara rakije, 200.000 litara vina i preko 1.000.000 boca piva.

Dok je potrošnja vina u opadanju, dotle se žestoka pića sve više troše, naročito pivo koje u posljednje vrijeme i na selu piju gotovo više nego vodu iz seoskih bunara, osobito ljeti. Razlog tome leži i u zagađenosti pitke vode. Rješenje ovog problema je u izgradnji novih arteških bunara (ne običnih cрпи!).

Teško je vjerovati, ali je ipak istina da potrošnja alkoholnih pića po jednom stanovniku županjske općine izgleda ovako:

- 7 litara rakije,
- 3 litre vina i
- 30 boca piva.

Zaista visok prosjek koji zabrinjava utoliko više što ovolika potrošnja alkohola donosi neželjene posljedice izražene u ljudskim stradanjima gledana i kroz izgubljena materijalna dobra.

To međutim nije jedino zlo. U općini Županja postoje i mnogi ugostiteljski objekti i trgovačke prodavaonice iz kojih izlaze enormne količine alkoholnih pića. Evo tabelarnog pregleda:

Legalna prodaja alkoholnih pića	Ukupno	Sektor		Od toga su		
		društ. lok.	privat.	rest.	prod.	krč.
Ugostiteljski lok.	53	26	27	4	8	41
Trgovačke prod.	49	49	—	—	—	—

Svih 49 trgovačkih prodavaonica, uz ostalu robu, prodaju mještanima pivo i ostala flaširana alkoholna pića.

Za tako malu komunu kao što je županjska (50.000 stanovnika), navedene brojke su više nego velike. Upravo zabrinjavajuće, jer se broj ugostiteljskih lokala, posebno krčmi, stalno povećava.

Žalosna je činjenica da Županja, gradić sa blizu 10.000 stanovnika, ima samo jedan jedini mliječni restoran u društvenom i dvije slastičarnice u privatnom sektoru. U ostalim, pa ni u većim mjestima prodavaonica mliječnih proizvoda nepoznata je stvar. To je utoliko čudnije što Županja ima najmoderniju tvornicu mlijeka i jaja u prahu »Pionir« koja proizvodi bijelu kavu, razne vrste sireva, konzumno mlijeko, poznati sladoled »Lady« i druge nusproizvode.

Umjesto da, uz pomoć odgovarajućih faktora, sagledaju važnost i potrebu otvaranja prodavaonica mliječnih proizvoda, mjerodavni u općini blagonaklono gledaju (i odobravaju!) kako niču nove »birtije«, jer važno je da one donose nove prilhode u budžet, ali još više i odnose!

I još nešto: otvaranjem novih mliječnih restorana, odnosno prodavaonica mliječnih proizvoda, postepeno bi se i Slavonac privikao na potrošnju mliječnih proizvoda koji bi mu pomogli da se odvikne od svakodnevnne upotrebe alkohola. A šta je bolje uz jelo — mlijeko ili alkohol, to zna i malo dijete!

Poznato je da je jedan od primarnih i najneposrednijih zadataka ljudskog spoznavanja upravo otkrivanje zakonitosti društva. Danas se to pitanje utoliko oštrije postavlja, ukoliko su teže posljedice industrijalizacije i automatizacije, koju neminovno prati društveni razvitak u cjelini. To važi i u istraživanju uzroka problema alkoholizma, posebno u vezi sa sve većom proizvodnjom alkoholnih pića.

Princip upotrebe droge ili bilo kojeg drugog sredstva bilo iz navike da se olakša stanje tjeskobe, odnosno pritisak vanjskih ili unutarnjih stresova, ili s bilo kojih drugih razloga, star je vjerojatno koliko i ljudska civilizacija.

Suvremeni društveni razvoj donosi sve više stress-situacija pa kraj višeg standarda života treba računati i s povećanjem broja alkoholičara. Nekadašnjoj krilatici »alkoholizam zbog siromaštva« pridružuje se u novije vrijeme pojam »alkoholizam zbog blagostanja«.

U selima županjske komune problem alkoholizma ima više korijena. Udaljeni od centara sa bogatijim i raznovrsnijim kulturnim životom, stanovnici pojedinih sela, u slobodnim trenucima, orijentirani su jedino na gostionice — »bircuze« gdje ih poslužuju pićima često sumnjive kvalitete. Bez uvriježenih navika ni današnji seljaci ne piju mlijeko, a Šokci kao da zaziru od mliječnih proizvoda. — »To je za dicu«, kako kažu u svom ikavskom žargonu. A ta »dica« u svom jelovniku imaju malo ili ni malo mliječnih proizvoda. Već od malena jedu masna i ljuta jela: suho i jako zasoljeno svinjsko meso, ljute »kuline« i kobasice gotovo redovna su hrana istočnih Slavonaca, a to, opet, re-

dovrio prouzrokuje jaku žeđ koju gase najviše alkoholnim pićem a gostionica je bliža od jednog, najviše dva arteška bunara u selu.

Voćni sokovi na selu su gotovo nepoznati. Ako se i pojave, skuplji su od piva. To je istina. Evo primjera: jedna bočica soka sadržine 2 dl stoji 2,50 a boca sa 5 dl piva u tzv. podrumu 2 dinara. Zato često možemo čuti ovakvu resignaciju: »Pa jeftinije mi je pivo; i ukusnije od vode iz bunara u mojoj avliji«.

Osim toga i kvalitet i cijena bezalkoholnih pića razlog su što se ono ne prihvaća u onoj mjeri koja je potrebna da se suzbije trošenje velikih količina alkoholnih pića. Prema tome: voćni sokovi — da, umjetne tvorevine sumnjive zdravstvene vrijednosti — ne.

A kamo lijepa sreće da se jabuke, kruške i drugo voće umjesto u alkohol pretvori u sokove!

Nema sumnje da bi alkohol bio rjeđi gost kada bi u selu bilo više arteških bunara. Nepravilna ishrana našeg Slavonca iziskuje stalnu žeđ koju on u prvi mah gasi vodom koju je netko od ukućana — preko volje — dovukao sa udaljenog arteškog bunara. I kada »svečanikom« prođe selom uvijek mu se ispriječi gostionica i u njoj alkoholno piće. Drugačije bi bilo kada bi žedan šokac ugledao mlaz zdrave, hladne i pitke vode iz česme. Onako žedan ne bi odolilo. Napio bi se i zadovoljan sigurno obišao gostionicu, jer ne bi bio više žedan, a svježja i pitka voda, za razliku od piva i vinarništa ne stoji. Besplatna je!

Šta da se radi? Prije svega potrebno je preodgajanje našega čovjeka na selu. Uporedo s tim i izgradnja što većeg broja arteških bunara. Za njihovu izgradnju još uvijek treba manje novaca nego što ih trošimo na alkoholna pića, a da o zdravstvenim uvjetima i ne govorimo!

JULIJE PETRINOVIC

Radovi na kanalizaciji u općini Županja

Županja, koncem kolovoza. U vezi s komasacijom, što je počela prošle godine, morala se provesti i kanalizacija područja naše općine; ona je potrebna ovom kraju kao svakdanji kruh. Čitavo desetljeće i više unatrag podignuto je uz nasip Brod—Mitrovica 7 crpaljki za izbacivanje vode preko nasipa u Savu s upravo ogromnom snagom (ona na ušću Bosuta može izbaciti 5,6 m³ na sekundu), a kanala do njih bilo je provedeno vrlo malo, stoga su te crpaljke najčešće mirovale. Proljetos je Štedionica iz Zagreba našoj općini dala pogodni dugoročni zajam u iznosu od 650.000 dinara i radovi na kanalizaciji (kopanje kanala) počeli su negdje u drugoj polovini svibnja, kad je s našeg hatara nestalo vode. Dužine kanala, što se na području općine imadu iskopati iznosi oko 145 km. Oni odvođe vodu na tri strane i to izravno u Bosut, zatim preko Virova ili Breznice u riječicu Spačvu i s ovom u Bosut i treći najmanji dio do blizu crpaljke »Kupine«. Čitavu kanalsku mrežu izradila je još radi i vodi stručni nadzor nad njenim izvođenjem ovdašnja sekcija Vodne zadruge uz cijenu od ciglih 10 dinara po jutru (hatar imade 5.600 jutara obradive zemlje ne uračunavši šumu).

Množina zemlje, što se ima izbaciti kopanjem kanala iznosi oko 360.000 m³. U ova tri mjeseca iskopalo se oko 80.000 m³ zemlje, dakle, preostaje još 280.000 m³. Sada imade (voljda i uslijed žetve) tek kojih 80 radnika, a najviše ih je (početkom srpnja) bilo 130. Posao se plaća po izbacenom m³ zemlje i to postupno prema dubini kanala: do 1 m dubine plaća se 2,75 dinara, od 1—1,50 m — 3 dinara, od 1,50—2 m dubine — 3,25 dinara, asvakih daljnjih 0,50 metara dubine plaća se za jedan dinar više. Dubina kanala penje se od 0,75 do 3,75 metara, ali su ovi duboki kanali rijetki i srednja je njihova dubina 1,50 m. A sad malo razmatranja — računa. Da se iskopa cijela kanalska mreža od 145 km odnosno 360.000 m³ zemlje treba 100 radnika kroz 360 dana, računajući, da svaki radnik prosječno iskopa dnevno 10 m³. U zimskim se mjesecima u našem hataru uslijed silne vode ne može raditi, pa se stoga mora u stvari računati samo sa pet ljetnih mjeseci. Da se dakle, ti kanali iskopaju u jednoj godini odnosno u ljetnih pet mjeseci, trebalo bi da radi dnevno 230—250 ljudi. A kako vidimo, to ovdje nije slučaj, makar su novci tu, makar radne snage imade svuda.

Radnici što ovdje kopaju, sa sviju su strana. Najviše je njih ovamo doseljenih Zagoraca i Dalmatinaca, zatim onih iz neposredne bosanske Posavine, a imade ih nekolicina iz Dalmatinske Hrvatske, Raba,

Zagreba itd. Iz Zagreba je i iskusni, inteligentni radnik B. (Barušić)¹, što već punih 13 godina kopa kanale u ovim krajevima. Dežmekast, snažan s inteligentnim crtama lica ruje u najdubljem kanalu. Našao si je čednog, dobrog i marljivog druga crnomanjastog mladića iz Raba i dube-dube zajedno, složno. Iza nasipa napraviše iz ilovače »štednjak«, kraj njega je lonac za kuhanje, par lončića i hrpa suvaraka iz bliže šume, a »bunarić« za pitku vodu iskopaše postrance u dnu kanala, pa si kuhaju objed, grah s krumpirom i malo mesa. Glavno je, da o podne bude puno i — toplo.

— Gdje spavate? upitah.

— U mjesto ne možemo. Tri km tamo i toliko natrag, to je sat i četvrt. Već evo, spavamo, čas pod vrбом, čas na vrbi, sad u kojoj pojati i rijetko na — sjeniku, a u kući nikada. Možemo doduše dobro radeći zaslužiti kojih 40 dinara dnevno, ali ovo je sezonski posao i — ako čovjek ne će paziti, onda nema ništa. Da, vidite, makar smo pioniri napretka, ipak mnogi zaziru od nas. Cigani, kad se međusobno posvađaju, dobace jedan drugome: — Gori si od onog što kanale kopa! — Tako meni taj plemeniti »purger«, što već drugo desetljeće kanale dube.

Bila je tu par tjedana i partija Livljana ispod Prelog planine s orijašem »Jozuninom« Tečić na čelu, što može 300 kg ponijeti. Kod njih se broj iskopanih metara na svaku glavu penjao na 20, ali su radili na dan po 18 sati. »Ružu kao bageri« — posta uzrečica, ali nažalost pošli su kao i mnogi drugi, dalje, gdje se bolje plaća.

Čuje se, da će se ovih dana održati sjednica Odbora, koji će zaključiti eventualno povišenje radničkih plaća, da se sada, poslije žetve privuče više radnika i hrlo pregnu na posao. To bi bilo od prijeke nužde, jer cijene skaču vragometno, a vijeme leti. Negdje početkom listopada doći će svijet u posjed kompaktnog komasiranog novog posjeda, a k mnogome se tih posjeda — bez kanala plugom ne da ni pristupiti.

1) Lica) obrađenu više u »Među kubikašima« (Žup. zbornik II.)

Statistički podaci o kotarskoj oblasti Županija za 1892. god.

Za vrijeme Vojne krajine Županija i okolica bili su u sastavu brodske pukovnije. Potpunim razvojačenjem 1881. god. oblikuje se kotarska oblast Županija od dijelova bivše brodske pukovnije odnosno njenih kompanija.

Riječ kotar ima u narodu više značenja. Prvo je upravna jedinica; drugo označava ogradu od pletena pruča ili granja radi čuvanja sijena, slame od stoke; treće je dio naseljenog mjesta npr. četvrt grada. U sjevernoj Dalmaciji Ravni kotari jesu krajina koja seže na jug do donje Krke, a na istok do Bukovice. Po oblicima tla to je nisko valovito zemljište sa Vranskim jezerom i nekoliko podvodnih područja. U središtu Kotara je grad Benkovac, a na moru Zadar i Biograd. Oblast je stara južnoslavenska riječ, te ima slijedeća značenja:

1. vlast, moć, ovlaštenje;
2. Organizacija koja ima političku i državnu vlast;
3. zemljište nad kojim tko ima vlast (bilo u feudalizmu);
4. administrativno-teritorijana jedinica koja obuhvaća veću zemljopisnu cjelinu;
5. omeđeno zemljište na kojem stanuje isto stanovništvo ili koje ima neke zajedničke osobine; područje;
6. opseg djelovanja (oblast kozmičkih zraka, oblast kratkih valova) i preneseno (oblast filozofije, znanstvena oblast, oblast mišljenja). Za 5. i 6. značenje imamo i našu noviju riječ: područje.¹

Županjski kotar priključen je županiji srijemskoj čije je sjedište bilo u Vukovaru. Svake godine je ista županija tiskala knjigu statističkih podataka pod naslovom »Izviješće kralj. velikog župana županije sriemske...« Tu su izneseni podaci o poslovanju upravnog odbora županije, o uredovnom poslovanju i o stanju uprave. Izviješće o poslovanju upravnog odbora obrađivalo je općinske proračune, općinske račune, zadružne diobe i porez. Izviješće o uredovnom poslovanju i o stanju uprave prikazivalo je promjene u osobnom stanju činovnika i službenika; županijske skupštine; teritorijalni opseg i broj pučanstva; poslovanje županijske oblasti i kotarskih oblasti; općinske uprave; vojništvo; redarstvo i javna sigurnost; vatrogastvo; javno zdravstvo; školstvo; državljanstvo, useljenje i iseljenje; trgovinu, obrt i kućarenje; građevnu upravu; šumarstvo i lovstvo; narodno gospodarstvo; živinarstvo i elementarne nepogode. Po izloženom sadržaju knjige iznijet ćemo podatke za Županju i kotar: Županija, pregled općinskih prihoda i rashoda za 1892. godinu: prihod 10475 forinti i 64 novčića; ras-

hod 471.000 for. 18 novč. Po proračunu za 1892. god. stvarni prihod je bio 19455 for. 59 novč.; stvarni rashod 18276 for. 81 novč.; ostatak 1178 for. 78 novč. Prema proračunu izdano je više 7805 for. 63 novčiča. Pregled prihoda od općinske potrošarine 1892. god. za Županju je bio 3815 forinti. Upravni odbor je sa sjednice održane 21. studenog 1892. god. odredio, da kotarske oblasti imaju u buduće zaključne godišnje račune svojih općina, prije nego ih podnesu upravnom odboru, podvrgnuti strogoj reviziji u pogledu ispravnosti prema proračunu, u pogledu računskih priloga i u pogledu brojevnom.

Kotarska oblast Županja, zadružne diobe bile su u slijedećem. Koncem 1891. ostalo je neriješeno 80 zadružno-diobnih rasprava. Od 1. siječnja do 31. prosinca 1892. god. prispjelo je 127 novih rasprava. Konačno riješeno odnosno gruntovno provedeno 145, nalazi se u tečaju 62; neriješeno 62. Neprovedene zadružno-diobne rasprave bit će riješene 1893. godine. U kotaru Vinkovci je bilo daleko teže stanje, jer je bilo 185 neriješenih predmeta iz 1891. god.

Uspjeh polučen na izravnom porezu mora se smatrati vrlo povoljnim. Teškoća je bilo 1892. kao elementarnih šteta u Štitaru, Babinjoj Gredi i Gunji, a cijeloj županiji u 75 poreznih općina. Tako je porezna snaga jako trpila, a hrana radi lošeg kvaliteta slabo se na tržištima tražila, pa je i cijena najglavnijih proizvoda bila vrlo mala. U vrijeme najprikladnije za utjerivanje državnih tražbina pojavila se kolera. Usljed toga svaki je promet kroz dulje vrijeme bio obustavljen, važnija tržišta zatvorena, jesenski sajmovi na neko vrijeme obustavljeni. Kralj. financijalno ravnateljstvo izaslalo je svoje činovnike u općine u kojima uplata najlošije stoji. Oni su osobno pregledali rad općina, da se osvjedoče o uzrocima nepovoljne uplate. Ovom prilikom bilo je utvrđeno, da su nekoje općine propustile na vrijeme ovrhu provadati. Naročito je postavljeno da su mnoge i mnoge općine sasvim zanemarile III stupanj ovrhe tj. dražbe.

Promjene u osobnom stanju činovnika i službenika kotarske oblasti Županja bile su 1892. u slijedećem. Kr. kotarski predstojnik Aleksandar Kathrein premješten je kr. kotarskoj oblasti u Mitrovici. Na njegovo je mjesto premješten kr. kotarski predstojnik Ivan Scheibl od kotarske oblasti u Staroj Pazovi. Kr. kotarski pristav Mihajlo Makay promaknut je u IX. nadnevni razred. Kr. perovodni vježbenik Gligorije Bakalović naimenovan je k. kotarskim pristavom. Isti pristav premješten je kr. kotarskoj oblasti u Staroj Pazovi, a kr. perovodni vježbenik Dušan grof Rittberg premješten je od kr. kotarske oblasti u Staroj Pazovi kotarskoj oblasti u Županji. Svršeni pravnik Petar Juzbašić imenovan je perovodnim vježbenikom, te dodijeljen na službovanje kotarskoj oblasti. Kr. perovodni vježbenik Dušan grof Rittberg premješten je od kotarske oblasti u Županji k onoj u Vukovaru. Kr. kotarski liječnik dr Mirko Strasser premješten je od kr. kotarske oblasti na Udbini kotarskoj oblasti u Županji.

U smislu ustanova § 31. zakona od 5. veljače 1886. o ustroju županija i uređenju uprave u županijama i kotarima održavane su 1892. pod predsjedanjem velikog župnika Ervina pl. Cseha dvije redovite županijske skupštine, 24. V i 15. XII 1892. Kod obnove izbora članova županijske skupštine izabrani su za izborni kotar Županja, Stojanović

Andrija, Serkuļj Stjepan i Šumanović Milutin. Tada je proglašeno 74 veleporučovnika županije srijemske za 1893. god., ali niti jedan nije bio iz Županje.

Što se tiče teritorijalnoga opsega županije srijemske to se je isti lanjske godine samo u toliko promijenio, što je naredbom visoke kr. zemaljske vlade u Zagrebu od 19. siječnja 1892. broj 59480 dozvoljena podjela upravne općine Račinovci u županjskom kotaru, te osnivanje nove političke općine Gunja, sastojeće se iz jednog sela Gunja. Usljed toga sačinjavaju sadanju upravnu općinu Račinovci sela: Račinovci i Đurići sa 1632 duše, dočim nova upravna općina Gunja ima 1134 stanovnika. U ostalom području ostao je teritorijalni opseg srijemske županije prošle godine (1891.) nepromijenjen.

Općine sačinjavaju prvi i glavni temelj valjane i uspješne uprave, u pojedinim kotarima pa i cijeloj županiji. Zadatak im je ne samo zadovoljiti potrebama općine i općinara nego i promicati gospodarski i kulturni napredak, pa vršiti važne i teške one dužnosti koje im je povjerila državna uprava u prenešenom djelokrugu. Općinske uprave za kotar Županja držala su ista poglavarstva 1892. god, 150 redovitih i 74 izvanrednih sjednica. Važnijih zaključaka nije bilo osobito u narodno-gospodarskom pogledu, osim zaključka općinskog zastupstva u Drenovoima od 25. siječnja 1892. god. kojim se moli kanalizacija za isušenje bara i močvara na području navedene općine. Taj zaključak uvažila je visoka kr. zemaljska vlada, te je odredila, da se ta kanalizacija provede tečajem 1892. godine. Općinski uredi pregledani su 50 puta po kotarskim izaslanicima, a općinske blagajne računski su pregledane 19 puta. Uspjeh pregledavanja općinskih ureda bio je u svim općinama vrlo dobar, a slabije povokjan u Gradištu, Županji i Vrbanji zbog pomanjkanja potrebnog broja radnih sila. Uspjeh pregleda općinskih blagajna po svuda je bio sasvim dobar osim Gradišta gdje su pronađene na mjesto gotovine tri protu pravno isplaćene namire tj. potvrde primitka isplaćenog predujma u iznosu od 135 forinti i 27 novčića. Radi te nepravilnosti prisiljen je privremeni općinski upravitelj Vinko Blaževac na odstup, te je uprava općine predana do popunjenja mjesta općinskog načelnika putem natječaja općinskom vijećniku i umirovljenom financijalnom prigljedniku Pavlu Jovanovcu.

Godine 1892. izabrana su slijedeća nova općinska zastupstva i to:

U Šamcu 31. ožujka 1892. godine; u Drenovoima 24. lipnja 1892. god.; u Račinovoima uslijed odcijepljenja sela Gunja 6. travnja 1892. i u Gunji istoga mjeseca, te su svi ti izbori potvrđeni.

Promjena u statusu općinskih činovnika bilo je tečajem godine 1892. u slijedećem:

U Gundincima izabran je Mijo Kokanović za općinskog načelnika na mjesto dosadašnjeg upravitelja Ivana Kokanovića.

U Županji izabran je Ferdo Nemeć za privremenog općinskog blagajnika, pošto je blagajničku službu do sada vršio općinski bilježnik.

U Vrbanji izabran je za privremenog općinskog blagajnika Stjepan Čordašić, na mjesto Petra Komesarovića, koji je u novoosnovanoj općini Gunji izabran i potvrđen za općinskog bilježnika, a za općinskog upravitelja Antun Janković na mjesto općinskog načelnika Luke Purića koji se je zahvalio.

U Rajevom selu namješten je umirovljeni porezni protustavnik Stjepan Kladarić kao općinski blagajnik u privremenom svojstvu, koju je službu do sada vršio bilježnik.

U Račincima je izabran novim izborom Manko Kovačević za općinskog načelnika.

U novoosnovanoj općini Gunji izabran je Simo Bogutovac za općinskog načelnika, a Petar Komesarović za općinskog bilježnika ujedno i blagajnika.

U Gradištu namješteni su u privremenom svojstvu već pomenuti općinski upravitelj Pavo Jovanovac, a na mjesto općinskog bilježnika ispitani bilježnički kandidat Franjo Tomašić, pošto je općinski bilježnik Simo Vujnović umro u veljači 1892. godine.

Gore navedeni u privremenom svojstvu namješteni općinski činovnici nisu iz slijedećih razloga za stalno namješteni bili i to: Ferdo Nemeć nema još blagajničkog ispita, Stjepan Čordašić i Stjepan Kladarić primljeni su kao općinski dnevničari, a Pavao Jovanovac općinski upravitelj i Franjo Tomašić privremeni općinski bilježnik u Gradištu, pošto natječaji još nisu raspisani, a isto tako i upravitelj Antun Janković u Vrbanji i Stjepan Kladarić u Rajevom selu, ali samo na neizvjesno vrijeme, a ne i za stalno, uslijed čega nisu niti prisegu ni propisanu službenu jamčevinu položili.

Pregled stanja uboških zaklada koncem 1892. godine: općina Županja ima u gotovom 368 for. i 66 novč. U privatnim obveznicama hipotekarno osiguranim 1491 for. i 50 novč.; u štedioničkim knjižicama 300 for., iznos godišnjih kamata 134 for. i 28 novč. Tečajem 1892. god. nadareno je potporom 48 siromaha. Do konca 1892. god. svega je od potpora siromasima isplaćeno 172 for. i 60 novč. Kotarskim predstojnicima je naređeno da bdiju nad općinskim uboškim zakladama, da bi siromacima ublažavali njihove bijede i nevolje naročito u zimsko doba.

Vojništvo: novačenje u vojsku obavilo je stavno povjerenstvo u ožujku i travnju sa uspjehom kako ga slijedeći iskaz pokazuje: stavni kotar Županja unovačio je u stojeću vojsku 109, u domobranstvo 2, u doknadnu pričuvu 22, ukupno 133. Prema uspjehu novačenja od 1891. god. unovačeno je prošle godine manje 20 momaka. Prema iskazu broj stavnih obveznika, koji su kod novačenja po stavnom povjerenstvu povraćeni iznosio je 149 za stavni kotar Županja; za oružje pronađni nesposobni 147; brisano 8; na pregled poslano 6; na liječenje u bolnice predano 3; u zatvoru 1; ukupno 314; od glavnih stavnje izostalo 16. Za stavni kotar Županja popisano je u I dobnom razredu 165; u II dob. raz. 83; u III dob. raz. 83; svega 331.

Tečajem 1892. javna sigurnost bila je na području županije srijetske općenito povoljna. Izvanrednih sigurnosnih mjera nije bilo. Noćne straže uvedene su u svim općinama, te se iste strogo nadziru. Međutim, u širokim narodnim masama širila se sve veća upotreba špirita. Bdilo se da budu krčme i rakijašnice točno prema redarstvenom satu zatvorene, a odnosni prekršitelji strogo kažnjeni.

Od raznih prekršaja u kotaru Županja ubrano je novčanih globa u forintama: za ubošku zakladu 91; u zakladu za promicanje gospodarstva 704; u školsku zakladu 130; u veterinarsku zakladu 16; u obrtne

i naukovne svrhe 177. Društveni život na području oktara počeo se je u novije doba živahnije razvijati, te većina postojećih društava osnovano je u novije doba.

Vatrogastvo je ozakonjeno 1886. god. da općine imaju o svom trošku nabavljati potrebne sprave za gašenje vatre. Nastojalo se da nove građevine budu od požara što sigurnije sagrađene, da se postavljaju dimnjačari i da po svojim statutima točno ispunjavaju dužnosti. God. 1892. u Županji je već postojalo vatrogasno društvo.

Stanje zdravlja pučanstva županije srijemske nije bilo u godini 1892. u opće povoljno. Tečajem 1892. god. pošastno je vladala difterija npr. u Gradištu, Štitaru, Račinovcima i Bošnjacima. Bila je pogubeljna i ubitačna naročito za djecu. Tečajem 1892. od kolovoza do studena vladala je kataralna srdobolja, pošastno u županjskom kotaru, u Županji, Bošnjacima i Račinovcima. U Vrbanji je bila bolnica za šumske radnike. U Županji je postojala jedna javna ljekarna.

Zdravstveno redarstvo: u županjskom kotaru bilo je tri slučaja unesrećenja i jedan samoubojstva.

U županjskom kotaru bilo je 17 nižih pučkih škola. Najviše bilo je škola obospolnih, općih, javnih. Školska zaklada u županjskom kotaru 1892. iznosila je 101348 for. i 53 novč.

U kotaru županjskom konačno nije tečajem 1892. godine nitko dobio ugarsko državljanstvo, niti je iz istoga otpušten. Uselilo se je u područje toga kotara 57, a iselila se jedna osoba.

Trgovina se u ovoj županiji usredotočila u gradovima i većim mjestima. Glavni predmeti izvozne trgovine jesu poljski proizvodi i drvo. U Županji je tvornica tanina i bačava. To je prvi prodor stranog kapitala u Hrvatsku iz Velike Britanije, odobrenjem bana Khuen-Hedervarija. U smislu zakonskog članka XIV od 1890. o podupiranju obrtnih i tvorničkih namještenika u slučaju bolesti imaju se u županiji srijemskoj osnovati četiri okružne blagajne, Zemun, Mitrovica, Vukovar i Vinkovci za kotare: Šid, Vinkovci i Županja. Stanje pomoćnog obrtnog osoblja za 1892. god. u kotaru Županja bilo je: obrtnih i trgovačkih naučnika u nauku 121; osposobljenih za kalfe 29; ostalo koncem 1892 u nauku 92. Obrtnih iskaznica izdano 1892. god. za obrte na osposobljavanje vezane 104; za obrte na osposobljavanje nevezane 11. Iskaznica za obrte na dozvolu vezane izdano je 11; broj obrtnika i trgovaca koji su 1892. godine napustili posao 12.

Građevna uprava imala je cestogradnje, vodograđevine, zemaljske i županijske zgrade. Koncem 1892. god. izgrađena je cesta na smjeru Bošnjaci-Rajevo selo, Gunja u duljini od 22,2 km. Ostalo je neizgrađeno 7,6 km. Na smjeru Županja-Bošnjaci-Spačva izgrađeno je ceste u duljini od 25,4 km. Dobava šamačkog savskog šljunka na željeznička stovarišta, predana je preduzetnicima. Izvoz na cestu obavlja žiteljstvo uz cijene ustanovljene prema izveznoj daljini.

Za gradnju ceste Županja—Štitar radilo se je pospješanjem na dovršenju građevnog operata, to je isti ovoga proljeća (1892.) visokoj kr. zemaljskoj vladi na odobrenje podnešen. Čim visoka dozvola stigne, moći će se pristupiti k provedbi konkurencionalne rasprave. Za preloženje odnosno pojačanje savskih nasipa u županjskom kotaru dobi-

veno je iz investicionalne zaklade drugi obrok 10.000 forinti. Za obalo-utvrdu na Savi kod Štitara uloženo je iz investicionalne zaklade 5000 forinti. Za osušenje nizina između Save i Studve kod Rajeva sela, Gunje i Vrbanje utrošeno je 37000 forinti iz investicionalne zaklade. Za osušenje iskopani su kanali Jasenova, Bistra i Teča u duljini od oko 23 kilometra, troškom od preko 40000 forinti. Manjak namiruje brodska imovna općina. Ove su radnje radi kišovitog vremena i jednako nepovoljnih vodostaja Save ipak koncem 1892. godine dovršene.

U građevni kotar Vinkovci spadao je i kotar Županja. 1. Dograđena je zemaljska zgrada u Županji u kojoj je smještena kr. kotarska oblast, izvedena je dozvoljenim zemaljskim troškom od 3000 forinti. 2. Popravljen je stan kr. kotarskog predstojnika u Županji dozvoljenim iznosom od 500 forinti. 3. Popravljene su oružničke vojarne u Županji, Babinoj Gredi, Drenovcima, Vinkovcima, Starim Mikanovcima i Nijemcima troškom od 1214 forinti i 25 novčića. 4. Izvedena je dogradnja župne kuće u Vrbanji troškom općine od 2800 forinti. Za ovu gradnju dala je brodska imovna općina svu građu za krov i strop besplatno. 5. Izvedena je adaptacija općinske kuće u Gunji u svrhu smještaja novo ustrojenog općinskog ureda troškom općine od 400 forinti. 6. Otpočeto je gradnjom župne kuće u Soljanima. Brodska imovna općina daje besplatno svu građu, a općinu Soljani stajat će gradnja oko 6000 forinti. 7. Čišćeni su odvodni kanali u području općina Županja i Bošnjaci troškom od 900 forinti. 8. Općina Bošnjaci uzdržava u mjestu izgrađene dvije ceste od 2600 metara duljine, te je godine 1892. u tu svrhu nabavila 400 kub. metara šljunka troškom od 800 forinti, a osim toga postavila je jednog cestara.

Prošle godine (1891.) podignut je novi paromlin kraj kolodvora u Gunji, koji radi za domaće potrebe. Konačno podignute su kod kolodvora u Vrbanji tri parne pilane i to jedna manja po tvrtki Njerš i Bačoka, te na veliko osnovana po tvrtki Kreft-Tüköry & Comp., te po društvu Societe d'importation de chêne. Potonje dvije pilane nalazile su se koncem god. 1892. u gradnji, dočim je prvospomenuta manja pilana još proljetos počela raditi.

Dozvoljena je gradnja normalnih industrijskih željezničkih kolosijeka od kolodvora Vrbanja do nove parne pilane »Société d'importation de chêne, te od istog kolodvora do pilane slavonskog drvoproizvodnog društva »Kraft-Tüköry i drug.

Stanje parnih kotlova u kotaru Županja u 1892. godini bilo je slijedeće: stabilni 20; lokomobila 6. Na savskoj obali bio je čvrst parnak (»Krahn«). Lokomobili su se upotrebljavali u pretežnom broju za gospodarske svrhe u prvom redu za mlaćenje žita, krunjenje kukuruza itd. Za pokretanje paromlina rabili su se stabilni parni kotlovi.

Razvojačenjem Vojne krajine šume su podijeljene na državne i pravoužitničke oličene u brodskoj imovnoj općini. Pravoužitnici, oslanjajući se na svoja prava, nemilice su harali šume. Npr. za kotar Županja bilo je 1892. godine preostataka prijava radi prekršaja šumskog zakona iz 1891. godine 218. Prispjelo je u toku 1892. god. 2394 prijava, riješeno 2312, ukupno 2612, a ostalo je neriješeno 300. Naknade za šumske štete počinjene u šumama kotara Županja do konca 1892. god.

bile su zaostatak do konca prosinca 1892. god. 4307 for. i 34 novč.; uplaćeno do konca 1892. god. 5851 for. 92 novč.; ostaje zaostatak koncem 1892. god. 6045 for. i 68 novčica.

Općinska poglavarstva vrše nadzor nad točenjem pića u svojim općinama, da se ista ne patvore («krste»).

U kotaru Županja ima mnogo nizina, močvara i bara te zbog toga ima još više odvodnih kanala, koje su očistile same općine svojom snagom, a nešto i najmljenim radnicima. Bare, Jasenova, Bistra i Teča u području općine Drenovci, Račinovci i Vrbanja osušene su troškom investicione zaklade.

U kotaru Županja nema potoka pa otpada i njihovo uređenje.

U vezi oplemenjivanja domaćih životinja, konjogojstvo se posve slabo razvija u kotaru Županja. Dalje u cijelom kotaru ima samo devet bikova čistokrvne pasmine i to: u općinama Županja i Sikirevci po jedan bik mircalske pasmine na 906 krava, u općini Račinovci dva bika podolske pasmine na 497 krava, a u općinama Šamac, Babina Greda, Bošnjaci, Vrbanja i Rajevo selo po jedan bik podolske pasmine na 410, 1386, 942, 509 i 500 komada u svakoj općini nalazećih se krava. Tečajem 1893. godine stoji u izgledu da će se nabaviti još 12 čistokrvnih bikova od prišteđenih i u polog stavljenih općinskih novaca.

U kotaru Županja nije nikad bilo, a ni sada nema nikakvih vinograda, pa niti kakovih postupaka po tome.

Ratarstvo se počelo dizati u svim kotarima i kod žiteljstva uvođenjem novih strojeva kao: kultivatora, mlatila, sijala, čistila, brane, strojeva za zagrtanje i sisanje. U svim kotarima vlada kod žiteljstva četveroredni plodored, po kome se sije prve godine pšenica, druge kukuruz, teče zob, dočim se četvrte ostavlja ugar. U novije vrijeme ne ostavlja se više gol ugar za popašu marve, nego se većim dijelom za sije zelenom krmom-leguminozama.

Poljsko redarstvo nadziru općinska poglavarstva. Poljari su za svaku općinu izabrani po općinskim zastupnicima, a zaprisegnuti po kr. kotarskoj oblasti. Plaćeni su iz općinske blagajne. Poljari su svi proviđeni propisanim znakom i potrebnim oružjem. Svoju dužnost vrše prilično uredno.

U kotaru Inig i Županja nije držana niti jedna sjednica kulturalnoga vijeća navodno stoga, što nisu htjeli doći njihovi vijećnici na sjednicu.

Dudare su podignute u svakoj općini gdje je za to bilo prostora, još za vrijeme Vojne krajine. Tada je svilogojstvo po moraš bilo razvijeno, a poslije razvojačenja je jako opalo. Tako je 1892. god. u svim srijemskim kotarima dobijeno za čahure dvostruko više novca nego u vinkovačkom i županjskom. U ovom potonjem dobijeno je u gotovom novcu 6411 for. i 276 novč. Konačno svilogojstvom se žiteljstvo slabije bavilo, jer je bila niska cijena čahura, te podjela na razrede i na mješenje čahura.

Kr. kotarska oblast u Županji odredila je mjerničko premjeranje općinskih pašnjaka radi traženja prava vlasništva po pojedincima koji su okupirali pašnjačke dijelove.

Klimatski odnosi bili su u prvom četvrtgodištu povoljni, a u drugom i trećem dosta promjenljivi. Mjesec travanj bijaše hladan, a u svibnju je navalila kiša te su svi niski predjeli srijeske županije bili pod vodom. Travanjska suša bila je uzrokom, da je marva kasno došla do paše te se morala boriti s glađu, a svibanjskom prekomjernom vlagom porasla je brzo bujna trava, ali bez velike vrijednosti. Marva istjerana na ovako mokre pašnjake načinila je dosta štete, te zagazila biline u zemlju tako, da su se livade teško oporavile. Iz izvještaja kotarskih veterimara slijedi da je opće zdravstveno stanje bilo povoljno. Poginulo je dosta rogate marve, konja, svinja i ovaca uslijed slabe hrane u zimi. Bjesnoća pasa bila je u Cerni i Babinoj Gredi po jedan slučaj te godine.

Stočarstvo u nekojim kotarima slabo napreduje, a uzrok tomu jesu više nevaljani, kržljavi i nedostatni bikovi, kao i hrana koje je bilo malo i loše kvalitete. U kotarima nekadanje Vojne krajine zapaža se da konji, goveda, ovce, svinje i guske idu na jedan te isti pašnjak. Kakovu hranu može pružiti takav pašnjak govečetu ili konju naročito kad nastane suho ljeto! Zaključkom brodske imovne općine svako će selo na njenom području dobiti od nje jednog čistokrvnog bika.

God. 1892. loše je prošla ova županija od elementarnih nepogoda. Proljetne vode počinite su velike štete, pošto je ista dugo na livadama i oranicama stajala pa je poljski rad zaostao. U ljetu su se pojavile česte oborine, te je tuča prouzrokovala ogromne štete na poljskim usjevima. Svaki slučaj elementarne nezgode prijavljivao se kr. financijskom ravnateljstvu u Vukovaru, da se dobije oprost od poreza. Tako su otpisane svote poreza štitaru 181 for. i Gunji 139 for. i 69 novčića.²

Priredio: Krunoslav Tkalac

Literatura

- 1.) Rječnik hrvatskosrpskog književnog jezika, knjiga prva, Zagreb, Novi Sad 1967., 701.
Sveznadar, Zagreb Seljačka Sloga 1954., 357.
Jezični savjetnik s gramatikom, Zagreb 1971., 126, 170.
- 2.) Izviješće kr. velikog župana županije sriemske i gradova ... Vukovar 1893.

KARLO BUŠIĆ-JELIĆ

Prodori rijeke Save kod Županje 1878 god.

Jesen je, nastala je treća desetina mjeseca studenog godine 1878. Opća uzbuna u selu, nemir i strah u iščekivanju što bi se moglo dogoditi. Rijeka Sava prijeti provalom i rušenjem obrambenog nasipa. Lako se može dogoditi da lijepa naša slavonska sela, ravna i plodna polja, poplavi mutna savska voda. Narod već danima na nasipu u borbi s elementom. Radi se, nosi se zemlja na tezerama, krpa se i popravlja, nasipa gdje je ugroženije, pa i u dugim jesenskim noćima ljudi su na nasipu, na straži i radu, da se obrane od poplave i hladne savske vode.

Dugotrajne kiše kroz cijelu jesen podigle su nivo vodostaja Save da se voda već prelijeva preko nasipa. Svi kanali puni su vode. U svim barama u hataru duboka voda. Usporna savska voda sa istočne strane iz šuma diže se i širi u protivnom smjeru. Izdanska savska voda izbija također, i tako je u hataru vode sve više i više.¹⁾

Kasna jesen, dani kratki, noći duge, voda hladna, jer je već 22, pa evo i 23. studenoga. Narod u strahu iščekuje što će donijeti dan, a što noć. Ljudi se nalaze najviše na nasipu, rade, pogledavaju se zabrinuti, i razgovaraju o svemu, a najviše o mogućnosti da Sava ipak provali nasip, i kakve bi tada posljedice bile. Čuje se glas Sava dere na Zatonu.²⁾ Pa onda Sava dere na Lazama, a isto tako i na Nemoljkovu. Đura Balentović Gulo upita svog susjeda Karlu Čolić, koji je bio stariji od njega: »Šta ti, baća Karla, misliš o tomu zlu koje nam prijeti?« Karla mu odgovori: »Što ja mislim? Evo što mislim: najbolje je da nasip izdrži, i da Sava teče kud teče, pa da to sve prođe bez posljedica i štete. Ali ako nasip popusti, ti Sava možda na kojem mjestu provali, onda će biti zlo. I kako se čuje da je na tom Zatonu najkritičnije, ako bi samo tamo Sava provalila Županja bi jako stradala. Đura, pomisli koliko je samo uzak dio niskog zemljišta pored Save prema Nemoljkovu i dalje za prolaz tolikoj vodi, a ostalo su grede u Velikim livadama, a u Velikim njivama još veće grede sve do Bošnjaka pa i dalje, koje bi priječile širenje i brzi oticaj vode. Posljedice toga bile bi, da bi Županja dobila visoku vodu i veoma stradala. U međuvremenu se ovoj dvojici priključio i Mata Bušić Belegijaš, koji je imao stan pored stana Karle Čolića na obali Vjerova, stoga su se dobro pazili i bili povjerljivi. Čuvši Karlino razlaganje, on prihvati: »Sve je tako kako baća Karla kaže, a i ja vidim da najviše mjesta za vodu ima na sjevernoj strani. Eto, od Šlajsa pa do Oberštarove bašče u Vinkovcima kraj Bosuta ima 30 kilometara, pa gdje je šid, a voda

će svakako teći na istok, i kada se po tom širokom prostoru razlije, neće nikome tako jako naškoditi. Svako će imati dovoljno suhog zemljišta na gredama, dok voda ne oteče. Ako bi došlo do toga da se ne možemo obraniti, da Sava bude jača i da ipak provali, onda barem da to bude na toj strani gdje je širina najveća, a prema tome i visina vode bila bi najniža.

Nakon tih Belegijaševih riječi pogledaše se sva trojica i u tim nijemim pogledima vidjelo se da je svaki od njih stvorio odluku, a i odlučnost da se ta odluka i provede ako se pokaže potreba. (Bili su to ljudi odlučni, energični i pronicljivi, koji su znali mirno, pametno i razborito progovoriti, ali život u Granici ih je naučio te su znali i štititi ako je to potrebno.)

Čas razmišljanja, i opet je progovorio Karla: »Dobro je dok se nasip drži, dotle nema zla, ali ako popusti, pa ma gdje bilo, onda će biti zlo i to veliko zlo i šteta, ali ako bi se zlo moglo na koji način umanjiti, bilo bi nam lakše. Vi ste ljudi mladi, sada ste u tridesetim godinama, a jaki ste (kao divovi, ako bi se odvažili da što god učinite, ja vam želim sreću, ali morali bi naći još dva druga koji bi bili sigurni i sposobni za ovakve stvari.«

Nakon toga razgovora s Karlom Čolić, Đura Gulo i Mata Belegijaš zaokupljeni svojim mislima i nakanom posavjetovaše se i dogovoriše da za svoju stvar pozovu Matu Vučićevića Brčkana, jer to je čovjek koji im odgovara, a bio je i njihov vršnjak. Mata Brčkan je bio kod kuće i brzo se sporazumio, pa ovaj pristane i obeća im da će za tu stvar pridobiti Imru Galovića Mlakića, koji je od njih istina mlađi, ali je čovjek enengičan, i tajnovit i šutljiv, a k tomu, on će pribaviti i potreban čamac, te će kao najmlađi biti i veza. Još istu večer sastadoše se i dogovoriše: ako Sava gdje god na opasnom mjestu provali nasip, oni odmah moraju stupiti u akciju.

Osvanuo je 24. studenoga, na nasipu opasnost raste i opet se spominju kritična mjesta Nemoljkovo, Zaton, Laze, pa sad već i Garišta bliže Štitara. Došla je i noć između 24 i 25. studenog, situacija se pogoršava, voda curi bliže Nemoljkova, provaljuje na Zatonu i Lazama, i u toj kobnoj noći četvorica ljudi još pričekavaju izviđajući stanje, kako bi bili sigurni i kako ne bi napravili kakvu nepromišljenost. Kad su vidjeli da je sve gotovo, da se brani više nema svrhe, branioći žure svaki svojoj kući, kako bi mogao spašavati ako bude potreba marvu i ostalu imovinu. U općoj uzbuni, vikni, žurbi, neizvjesnosti i panici koju je još više povećavala pucnjava pušaka i zvonjava zvona.

Sat dva poslije pola noći kod vodenica na Zatonu posjedaše u čamac Mata Belegijaš, Đura Gulo, Mata Brčkan i Imra Mlakić. U čamcu su bila četiri vesla i četiri ašova, sjekirica i mali kolac. Imra je sjeo na zadnji kraj i kormanio, a čamac je pod veslanjem četvorice jakih ljudi brzo odmicao. Prevezoše se preko Save i okrenuše Bosutskom na sjever prema Repovcu. Čuli su šum i buku vode koja je rušila nasip i izlivala se kod Zatonu u Velike Livade, i sjeverno od Županje kod današnje glavne zgrade Šećerane, širila se i valjala prema Vjerovima. Čuli su uzbunu u Štitaru, jer je Sava i kod Garišta derala. Vozili su se Savicom i kad stigoše na špicu glavnog zavoja Save, pritajiše se i umiriše, te na šas osmotriše, prislušujući

da li na potezu oko Šlajsa ima koga, ali nisu nikoga primjećivali, zato brzo presjekoše Savu i izbiše na Šlajs, ili početak Bosuta. Imra zabije kolac nešto nizvodno i priveže čamac, te se brzo latiše posla. Taj stari nasip u ono vrijeme bio je niži i mnogo uži nego ovaj današnji. Brzo razvališe nasip dosta široko i duboko s vanjske strane, te kad poružiše ostalo, silni pritisak vode za čas odvali i odnese sve, voda poče strugati i lomiti, i onako već raskvašeni nasip takvom silom, da ju više ništa nije moglo zaustaviti. Voda se uz zaglušnu buku rušila u Bosut. Morali su se brzo povući s opasnoga mjesta, a onda malo zastadoše. Za cijelo vrijeme kako su iz čamca bili izašli, nisu ni riječi progovorili. Sada prvi progovori Mata Belegijaš, obrativši se Đuri Guli i ostalima: »Nadam se da smo pomogli, da poplava bude stopu dvije niža, a do večeri će Oberštar u Vinkovicima vidjeti savsku vodu u Bosutu na kraju svoje bašče.«

Zatim ova četiri mušketira ponovo posjedaše u čamac, predoše Savu i istim se putem vratiše natrag, i u svanutak dana požuriše svojim kućama, gdje su toga dana imali pune ruke posla. Prije rastanka se ponovo zavjeriše: »Nikome ni riječi!«

Dida Josa Jelić, koji je živio skoro 90 godina, rekao mi je jednom prilikom u razgovoru, kada smo bili sami, a govorili smo o Savi i poplavama (jer je i za vrijeme toga razgovora vodostaj bio visok). »Slušaj sinko, šta ću ti sada kašt. Nisam o tom nikom pripovido, premda sam za to davno saznao. Godine 1878, kad je Sava provalila nasip i poplavila, na tri mjesta je nasip popustio i voda je provalila sama, dok je na četvrtom mjestu, i to na Šlajsu bilo prokopano«. I onda mi je ispričovijedio ovo što sam napisao. Završio je s napomenom da se tajna morala strogo čuvati, a sada kad više nema na životu Mate Belegijaša, Đure Gule, Mate Brčkana i Imre Mlakića, a za koji dan neće biti ni njega, te nitko više ne može biti pozvan na odgovornost.

Dida Josa, kao i dida Franja Jelić imali su 1878 po 18 godina, i znali su sve kako je bilo, i često puta sam čuo pripovijedati gdje je za poplave bilo suho, a gdje je ležala voda. Bila je to stara Županja, u koje su se kuće, uz male iznimke, nalazile na višim položajima, te nisu bile ugrožene.

Moj dida Jakša je tada imao 24 godine i nalazio se u ratu prilikom okupacije Bosne. Kad se vratio kući, slušao je od drugih kako je to bilo, i doznao je sve, te sam i od njega dosta toga upamtio.

Mjesto na Lazama nazvano je od onda »Prodor«, a prema Nemoljkovu imamo »Urvinu« i »Buk«. Pripovijedalo se, da je na Zatonu bujica i snaga vode, vodenicu — koju je Sava donijela odnekle uzvodno od Županje — uvukla u prodor, i ta snažna bujica u svojem naletu valjala se tolikom snagom i visinom, da je tu vodenicu preko Velikih Livada i Gačke bare, te između šantave i Malog Vukovara provukla prema groblju, te Karaševom iza groblja nanijela na njive južno od groblja koje se zovu Grm. To je zemljište nešto visokije, voda je bila plića, i vodenica je tu ostala.

Naši Vjerovi, koji su bili obrasli šašom i gustom trskom, nakon prolaza savske vode ostali su čisti kao Sava. Snažna bujica je ostrugala i očistila sve, što je i razumljivo, jer korijenje toga bilja nije imalo čvrstu podlogu. Poslije su Vjerovi opet obrasli trskom i šašem.

Poplavljeni jesenski usjevi su ostali, i nije bilo štete. Voda je bila hladna, a uglavnom je to bio period mirovanja i usjevi su mirno vegetirali.

Prije izgradnje nasipa, rijeka Sava bi se prilikom obilnih kiša i kopnjenja snijega u proljeće razlivala i plavila sva niža područja, te mlakama i potocima tekla na istok. Stara sela i naselja nalazila su se na gredama i višim mjestima koje voda nije mogla plaviti. U ono vrijeme bilo je pravilo da se kuća gradi tamo, gdje je sigurno od vode, i nije se smjelo zaboraviti da smo uz Savu i u nizini. Slično je bilo i sa obradom tla. Oranice su bile samo na višem i sigurnijem zemljištu, sve ostalo su bile livade, pašnjaci, pa i šikare.

U današnjoj Županji, koja je zaštićena ovim jakim nasipom, koji izdrži pritisak vode kao 1962 plus 1032 i godine 1970 plus 1067, a kako ovako visoki vodostaji nisu česti, gradi se i na niskim gradilištima, a često puta i tako kao da smo zaboravili blizinu Save. Razvitak prometa zahtijevao je izgradnju prometnica, koje danas poput brana zatvaraju naše doline i mlake. Sava se sve više zatvara i obuzdava, što opet uzrokuje veću visinu vodostaja. Radi toga je i poželjno da u doba visokog vodostaja Save, vrijeme bude mirno i bez vjetera, kako bi nasip ostao čvrst i odoljio visokom pritisku vode.

1) Treba znati da do g. 1924 nije bilo nasipa uz Savu nizvodno od Gunje. Poslije silnih poplava rečene godine, počelo se s gradnjom nasipa od **Gunje do Mitrovice**.

2) To je mjesto između Županje od prilike na sredini puta prema Polojima.

Putovanje i dolazak u Sisak prvog domorodnog parobroda „Sloga“

Godine 1844. osnovano je savsko-kupsko parobrodsko društvo, koje je dobilo povlasticu za brodarenje po Savi, Kupi, Tisi, Morišu i Dravi. Isto pravo Dunavom i navedenim rijekama ostavljeno je kao posebna povlastica austrijskim parobrodskim društvima, koje je država ujedno materijalno pomagala. Pisci ovih redaka smatraju da su na sebe preuzeli tešku dužnost da opišu ovo putovanje. Dalje, stoje na gledištu da je pero slabo da prikaže zanos cijeloga jednog naroda, koji je iza dugotrajnoga sna probuđen, te došao do pune svijesti svoje narodnosti. Poznato je da naš narod doživljava tih godina preporod koji se odražava i na gospodarskom polju. Za uspješniju trgovinu društvo je kupilo parobrod kojemu je namijenjeno da obavlja prijevoz putnika i robe na potezu Sisak—Zemun. Kakav je osjet doživljavao naš narod, kako je protudjelovala njegova skupna svijest, te ostali naši narodi, slijedi iz daljnjeg izlaganja.

Nakon izgradnje parobrod je dobio ime »Floridsdorf« po mjestu gdje je sagrađen, a to je na lijevoj obali Dunava na visini Beča. U drveni trup ugrađen je novi rotacioni stroj od sto konjskih snaga. To je bio najbolji od sviju do tada poznatih rotacionih strojeva. Graditelj je bi Mato Fletcher. Parobrod je krenuo pod zapovjedništvom kapetana Đure Bana (rodom iz Dalmacije), prvog časnika stroja Staneka i drugog časnika Beniša (oba rodom iz Češke) iz Floridsdorfa za Hrvatsku, dne 24. kolovoza 1844. godine. Na parobrod se ukrcao predsjednik dioničarskog društva Ambrozio pl. Vranczany, koji je putovao do Pešte. Dalje je ukrcao A. C. Brkić ravnatelj društva, koji je predsjedniku pomagao kod kupovine parobroda. Konačno tu je C. Loosy član društva i bivši začasni ravnatelj sa nekoliko domorodne gospode. Svi su oni putovali Floridsdorfom do samoga Siska. Isti dan tj. 24. VIII doplovili su do Požuna (Bratislava), gdje je parobrod bio pohvaljen od mnoge ugledne gospode. Među mnogobrojnim brod su posjetili grof Ivan Majláth glasoviti »zgodopisac«, Josip Rudić-Almaški, veliki pužan bačke županije, te poslanici naše kraljevine. Hrvatski ban je želio parobrod vidjeti na proputovanju kroz Požun, ali je otputovao za Beč neznajući kad će Floridsdorf doploviti u isti grad. Nadvojvoda palatin (zamjenik kralja) želio je pogledati brod u Požunu ili Pešti, ali je baš tada slavio srebrni pir na svojem imanju u Alcsuti. Drugi dan plovidba produžena za Peštu, te se nigdje nismo zaustavljali. U Pešti smo se zadržali nešto dulje, jer je bilo sajamsko vrijeme, o kojem se tri dana most zatvara na Dunavu. Tako smo treća dan tj. 29. VII u 7,30 h nastali

vili putovanje, te pred Bajom prestigli parobrod »Herkules«. Isti je krenuo u 4,30 h iz Pešte, ali je noćio niže mosta, te nije morao čekati njegovo otvaranje. Kod mimoilaženja pozdravio nas je pucnjavom topova, na što smo mi i odgovorili. Dne 30. VII krenuvši iz Baje plovidba je nastavljena. U Mohaču smo se zadržavali oko tri sata utovarom uglja i drva. Pod večer prispjeli smo u Vukovar, gdje smo dočekani pucnjavom topova i prenoćili. Ovdje se ukrcao B. Kavić, administrator našega društva. Već je nekoliko dana čekao u Vukovaru, da nam pomogne ukrcavši se, jer je izvanredno poznao rijeku Savu. Naime, opasnost je za plovidbu bila velika zbog vrlo niskog vodostaja. Dne 31. VIII u 9 h prispjeli smo pred drevni utvrđeni grad Petrovaradin. Tu smo ostali dva sata, jer su ravnatelj društva i zapovjednik broda namjeravali posjetiti zapovijedajućeg generala i feldzaimgeštra Marka pl. Čolića (rođenog u Šokadiji) i pozvati ga da razgleda parobrod. Međutim isti je bio bolestan i sve je otpalo. Od slobodnog i plemenitog grada Novog Sada smo pozdravljeni čestom počasnom paljbom iz topova, a poslije su nas pohodila mnoga ugledna gospođa. Oko 11 h krenuli smo dalje i prispjeli u 12,30 h do Starog Slankamena. Isto ubavo mjestance leži na visini ušća Tise na Dunavu. Slankamenci su nas pozdravili grmljavinom topova, a mi smo im odgovorili, te skrenuvši lijevo zaplovili u Tisu. Između Slankamena i Titela u jednoj brodici zatekli smo mnogobrojnu gospodu, koju smo preuzeli na parobrod. Od njih smo saznali da se u Slankamenu nalazio đakovački biskup pl. Kuković i obrstar (pukovnik) pl. Lončarević koji nas je pozdravio. Ploveći Tisom uzvodno sustigli smo jednog seljaka s praznim kolima, a dva upregnuta konja. Prvo se sa parobrodom utrkivao, no kad su mu se konji umorili, odustao je. Prenoćili smo uz desnu obalu, te sutradan prispjeli u Novi Bečej, sa svima na brodu razvijenim zastavama. Veliki broj ljudi došao je na obalu Tise, radovao se, te neprestano klicao iz svega grla. Na mnogobrojnim trgovačkim brodovima treptjele su zastave, pucalo je na stotine topova, kojima je naš parobrod složno odgovarao. Poslije podne krenuli smo natrag Tisom i produžili Dunavom do Zemuna. Pred veče bila je velika nepogoda praćena vjetrovom i kišom, koja se često javlja u potiskim predjelima.

U jutro, dne 2. rujna bila je na najvišoj dunavskoj obali s gornje strane Zemuna, blizu ruševina nekadašnjeg grada Sibinjanin Janka, razvijena zastava naše hrvatsko-slavonsko-dalmatinske domovine. Dao ju je načiniti zagrepčan, vrlo domorodac g. Novaković o vlastitom trošku. Ispod zastave navijestila je tutnjava od nekoliko topova, da se približava hrvatski parobrod. Dolazak parobroda nije ništa novo za Zemun, jer ih i do tri dnevno pristaju. Ali, ovaj puta nagru svijet na obalu kao mrav sa sviju strana. Jedva što su nazirali naš brod izdaleka, počeli su gruvati iz topova od kule Sibinjanin Janka i sa brodova. Mi smo im odgovarali svojim topovima, sve dok se nismo ukotvili u parobrodsko pristanište.

U Zemunu smo uzeli drva i uglja dalje za put, ukrcali trgovačku robu, naročito vunu za Sisak, koja je dalje otpremana za Trst. U uto-rak 3. rujna bili smo gotovi za polazak, te krenuli poslije podne. Na palubi broda veselo smo objedovali. U 15,45 h uz paljbu zemunskih i naših topova krenuli smo prema Savi i Beogradu. Još nisu sasvim niti

umuknuli zemunski topovi, no eto nas pod beogradskom tvrđavom. Istu je pozdravila naša visoko podignuta narodna zastava, uz tri počasna plotuna iz topova. Ali eto prekrasnog prizora, kojega ne bi moglo opisati niti pero slavnoga Gundulića! Žao nam je, što svi naši prijatelji i domoroci, osobito iz Hrvatske nisu bili ovdje, da istu radost s nama dijele. Jedva što smo pozdravili beogradsku tvrđavu, ali nam Turci stadoše odgovarati s tvrđavskih zidina iz velikih bojnih topova, kao da tisuće gromova tutnje iznad nas. Još sa tvrđave nije ispaljeno niti polovicu namijenjenih nam hitaca, no eto nas pred kneževskom srpskom carinarnicom. Tu nas pozdravi srpsko građanstvo i općinstvo, sakupljeno kao list u gori i trava u polju, drugom grmljavinom topova i radosnim klicanjem iz tisuća grla: »Živili! — Živili braća Hrvati!!! — Živili Hrvati!« Mi ne samo da smo iz topova odgovarali nego i svesrdno klicali »Živili junački Srbi, Živili braćo!« Među Srbima i nekoliko Hrvata na obali, brodovima i tvrđavskim zidinama, gledali smo blistajuću radost, krepke glasove i mahanje rubaca pozdravljanjem i iz gornjeg srpskog grada tzv. Nova varoš. S opkopa su gruvali topovi, a svijet turski i srpski, građani i vojnici, malo i veliko, sa svih strana, kao mrav vrvilo je i bratski pozdravljalo. Ovaj prijem nas je ganuo, da su nam suze na oči navirale, dok su vještí dalmatinsko-hrvatski momci potpaljivali naše topove. Doplovili smo do srpske topničke vojarne, gdje nas je počelo pozdravljati srpsko topništvo iz velikih bojnih topova, tako snažno, da se Sava pod nama tresla. Mi po mogućnosti odgovorismo iz naših malih topova. Oni su nas pratili topovskom paljbom, dok nismo prošli lijepu okolicu Topčidera. Još jednom uzbuđenim srcem gledali smo — kao snijeg ili labudove — mnoštvo kuća Beograda, naročito »Nove varoši« i predgrađa »Terazija« kao i »Sava male«. Posljednji pogled bacili smo i doviknuli: »Hvala vam Srbi, ovo mi neće mo, no nemojte ni Vi nikada zaboraviti!«.

Prije nego produžimo opis našega putovanja, vrijedno je napomenuti, da smo osim robe na brodu imali i više stranih i domaćih putnika iz Zemuna. Bilo je lijepih gospođa i gospođica, u čijem društvu, u ugodnoj zabavi vrijeme nam je prolazilo tako brzo kao dim, koji je sukljao iz brodskog dimnjaka. Zaista, čovjek nije znao, bi li više gledao lijepu okolicu pokraj koje plovi ili ugodno društvo u kojem se nalazi?

Isti dan tj. 3. IX u 19.15 h prispjeli smo do visine sela Boljevaca. Zamočili smo kod čardača savske granične straže, te krenuli slijedeće jutro u 4.30 h. U 7. h prošli smo Kupinovo, a 12.30 h Klenak, te 16 h prispjeli u lijepi grad Mitrovicu. Tu nas je dočekala nebrojena množina svijeta kojoj se vidjela radost iz očiju. Naši i njihovi topovi su neprestano gruvali. Zastava s grbom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s carskim orlom, načinjena je na trošak gg. mitrovačkih diioničara. Lepršala je na bijelo-crvenom stupu i klanjala se našem brodu. U međuvremenu je glazba petrovaradinske regimente svirala pod istom zastavom na obali narodne i druge lijepe pjesme. Svijet se zgrnuo sa svih strana, da vidi parobrod i svaki se osjećao blaženim, kada je stupio na njega. Mi ne možemo dosta zahvaliti čestitom našem domorocu i sučlanu ovog parobrodskog društva, obrstaru pl. Lončareviću. On je s naročitom revnošću nastojao prirediti tako veliko slavlje i veselje za

ovaj dan cijelom gradu! Tako je već regimentSKU glazbu koja je puštena na dopust, opet sazvaO za ovaj dan. Želio nas je vidjeti već u Slankamenu, kao i u svom sjedištu Mitrovici, ali je morao otputovati u Petrovaradin zbog službenih poslova, — što iskreno žalimo. Ali, imali smo sreću pozdraviti na brodu generala i brigadira Leopolda pl. Rajakovića, koji je sa pozornošću sve pregledao i pohvalio Kapetan od graditeljstva Tadija Brkić zaslužuje blagodarnost, jer je prvi stupio na brod, zatim agent pristaništa Dimitrije Zagla. To se odnosí i na sve druge dionirače i prijatelje, koji su se potrudili da uveličaju svečanost dolaska broda. Nekoliko je putnika napustilo brod, među njima i neki prijatelji i domoroci, koji su nas putujući ugodno zabavljali. Pošto smo uzeli za put drva i uglja, ukrkali nešto robe, krenuli smo drugi dan tj. 5. IX 4,30 h iz Mitrovice. U 6,30 h prošli smo selo Bosut, gdje se istoimeni vodotok uliva u Savu. Tu su nas pozdravili iz topova na čemu im se i zahvalismo. U 8,45 h prošli smo jaki slap (Ströhmung) kod sela Rače i došli iznad ušća rijeke Drine više tvrđave zvane Rača. Ovo je mjesto najopasnije na Savi za plovidbu brodova na vuču konjima. O tome svjedoče podrtine potonulih brodova, koji su plovili uzvodno, a vrhovi im vire iz Save. Na lijevoj strani gdje se tvrđava Rača na jednom daleko u Savu zasijecajući rtu nalazi, rijeka je plitka i puna klada. A ondje gdje je voda dublja i gdje bi brodovi mogli ploviti, zabijeni su u dno rijeke golemi stupovi, naslagano snoplje fašina itd. To je odbrana protiv odnošenja obale na kojoj je selo Rača nešto niže tvrđave. Zato brodovi moraju ploviti daleko desnom stranom, a konji ih vuku na suviše dugim konopima. Pod iste se na više čamac postavljaju momci, da konopi gdje god u vodi ne zapnu, jer ih konji na tolikoj daljini ne mogu zategnuti. Brod se mora čuvati lijeve obale, a držati desne, nu pored svega toga tjera ga divlja nijeka Drina s desna na lijevo kamo ga i konji privlače. K tome je struja vode voma brza, osobito kada Drina naraste. U istom slučaju plovidba brodova na vuču potpuno je nemoguća za nekoliko dana. U redovitim prilikama brod treba 4—5 sati, a kadkada i 3—4 dana, da ovaj slap prođe, dok ga vuku njegovi konji i od druga dva ili tri broda. Slijedi da ovo mjesto predstavlja veliku prepreku za plovidbu i opasnost za brodare. To bi se sve moglo lako mimoći kratkim prokopom.¹ Za naš parobrod bila je to samo igra, jer cijeli slap počevši ispod sela, pa uprav gore do više tvrđave prebrodismo za 40 minuta, bez ikakve opasnosti, samo sa četvrtinom snage stroja. Brod je vodu sjekao gdje god je krmilar želio, tako kao da plovi po tilhom jezeru. Tu je ovaj novi rotacioni stroj dao najsjajnije svjedočanstvo o svojoj valjanosti. Ovdje kao i cijelim putem nismo upotrebljavali više od četvrt snage stroja tj. toliku snagu, da se vodeno kolo 25—26 puta okrene u minuti. Uprav u sredini slapa kod Rače bili smo pozdravljeni topovima dvaju nizvodno plovjećih savskih brodova. Na isti pozdrav odgovorili smo dostojno i mi sa našega broda. U 14,30 h prošli smo Rajevo selo, a u Županju prispjeli u 17,15 h, gdje smo pozdravljeni pucnjavom topova, na što smo i odgovorili. U Štitar smo stigli u 18,45 h, gdje smo uzeli drva i prenoćili. Dne 6. IX krenuli smo dalje u 4,30 h. Oko 6 h smo plovili 2,5 km udaljeni od razvučenog sela u duljinu — Babina Greda, koje je najveće u slavonskoj Vojnoj krajini. U 8 h prispjeli smo u Šamac i pro-

lazeći bili pozdravljeni paljbom topova, na što smo se i zahvalili. Putem smo opazili da su vodenice u okolici planine Vučjaka, gdje je i onako voda plitka, tako loše postavljene da smetaju plovidbi. U 13,15 h prispjeli smo u grad i tvrđavu Brod, gdje su nas dočekali s glazbom, zastavom i grmljavinom topova. Na obalu je nagnulo mnogo svijeta, jer je svatko želio biti prvi na parobrodu. Bio je ovo zaista lijep doček, te hvala onima koji su se tu najviše zauzimali. Ovdje smo iskrcali putnike, primili druge, te opet uzeli drva i ugalj. Krenusmo dalje isti dan u 16,30 h. U 18,30 h prošli pokraj Dubočca, koji je lijepo slavonsko krajiško selo na lijevoj obali, a na desnoj se nalazi dražesna brdovita okolica s malim bosanskim selima. U 20 h prispjeli smo u Kobaš uz pucnjavu topova, gdje smo i prenoćili. Dne 7. IX sa svitanjem se spustila gusta magla i zato smo jedva krenuli dalje u 6,30 h. Nakon plovidbe od četvrt sata počinje na desnoj obali Save pobrđe stare planine Motajice na čijem se vrhu nalazi jezero. Što se dalje plovi biva ova gorska okolica sve ljepša, sve dražesnija i romantičnija. O njoj tamošnji puk znađe mnoge pripovjetke i basne prepričavati. Nakon plovidbe od 2,15 h Motajica se završava kod Svinjara (Davor), gdje se s desne strane uliva rijeka Vrbas u Savu. U 13,30 h prošli smo objedujući pored grada i tvrđave Stara Gradiška, pozdravljeni s obale i brodova grmljavinom mnogih topova, kojima su i naši odgovarali. Parobrod je žurio u Sisač, te se nije zaustavljao u ovom gradu. To je tamošnjoj gospodi bilo žao, jer su neki htjeli i putovati do Siska. Da je ovo znao zapovjednik broda pristao bi, no ovako moli da mu se prosti! U 18,45 h prispjeli smo na granicu gradiške i druge banske regimente kod mjesta Košutarica. Parobrod je pozdravio iz svojih topova sa tri hitca granicu hrvatske Vojne krajine da se čulo čak u Jasenovac. Sa broda su svi jednoglasno uskliknuli: »S bogom junačka Slavonijo! Živila hrabra horvatska granica!« U 19,30 h smo prispjeli u Jasenovac. Sa obala, naše i turske, te svih brodova pozdravljali su nam mnogim topovskim salvama i zastavama. Iz toga slijedi da su se tamošnja domordna gospoda i otpravnik parobrodske agencije, trgovac Čevizović mnogo trudili da dostojno dočekaju domordni parobrod. Na brodu kod večere bilo je više naših časnika s kojima smo se ugodno zabavljali. Tu smo prenoćili te također uzeli nešto drva, pa 8. IX, pošto je opet bila magla krenuli u 6,45 h. U 8,35 h ostalo je na lijevoj obali iza nas Krapje, u 9,35 h Puska, u 11 h Lonja, u 11,18 h na desnoj obali Strmen, u 11,42 h na lijevoj obali Suvoj, u 12,15 h na desnoj obali Bobovac, u 12,40 h na lijevoj obali Kratečko, u 12,50 h na desnoj obali Selišće, u 13,25 h na lijevoj obali Gošći. Ovdje smo opazili na zvoniku župne crkve zastavu, koja je služila mjesto brzjava. Ona je isto i dalje postavljena na zvonik u Prelošćici, a odavde u topolovački grad, iz Topolovca na zvonik sv. Marije na tzv. Sisačko brdo. Tako je tim znakom naš dolazak najavljen u Sisač, dok smo mi još od njega bili udaljeni

tri sata. U Sisku su topovi odmah najavili naše približavanje. Ovaj pomoćni brzozav uredio je Budimir Praunsperger, veliki sudac zagrebačke županije. U 14,05 h prošli smo Gradušu, 14,12 h Lukavac na lijevoj obali, 14,50 h na visini Preloščice bili smo pozdravljeni topovima od župnika Krizmanića, kojemu i odgovorismo. U 15,05 h plovili smo pokraj lijepoga mjesta Topolovac. Ispred grada ili dvora od strane gospoštine, a s obale od g. Pajanovića pozdravljeni smo topovima, na što smo i odgovorili. U 16,37 h zaplovili smo iz Save u Kupu. U 16,40 h doplovili smo pred stari sisački grad, gdje su nas od strane gospoštije pozdravili mnogi topovi na koje dostojno odgovorismo. Konačno u 16,50 h prispjeli smo u Sisak. Ono izvanredno raspoloženje, onu radost, koja je zavladala, kada su ugledali sa zastavama nakićeni lijepi domorodni parobrod, onu vik, krik, vrevu, ono trčanje, onaj neprestani i gromoviti »Živio, živili!« Na široko i dugo razasutu množinu prostoga i gospodskoga svijeta na lijevoj i desnoj obali, na obje strane razvite zastave, udaranje glazbe, slijedilo je gruvanje topova sa četiri mjesta, osim parobroda. Da se je sva zemlja tresla mogu zamisliti tu sliku samo oni koji su vidjeli, čuli, pa čak od radosti i suze ronili. Osobito ona domorodna braća, koji su nas čak iz Karlovca i Zagreba posjetili u toliko velikom broju, ostali su u Sisku nekoliko dana. Tu su bila gošćenja, prijateljske zabave, razgovori, a večerom ili na plesu ili kod glazbe i domorodnih pjesama! Dakle, parobrod su svi toliko čekali i konačno dočekali!

Istina nije moguće ovaj svečani doček u Sisku opisati da bi ga i oni, koji nisu bili prisutni mogli tako lako zamisliti. No s tim u vezi još ćemo nešto napomenuti. Prvo je bila pred kućom trgovca Vase Kavića na obali narodna zastava, a pred istom znatan broj topova. Kod parobrodskog pristaništa na vojničkoj strani (dio grada na desnoj obali Kupe pod upravom Vojne krajine), bio je podignut slavoluk (Triumphbogen) i špalir od cvijećem okićenih i zelenih hvoja. Slavoluk je bio ukrašen domorodnom bijelom i crvenom bojom. Na jednoj strani tj. od obale bio je odozgo grb, hrvatski, slavonski i dalmatinski s natpisom: »Neka živi dom i kralj«, a odozdo: »Dobro došao brode mio — Bog da, uvijek sretan bio«. Na drugoj strani carski orao, a pokraj njega s lijeve i desne strane natpis: »Bože živi cara i kralja Ferdinanda«, a odozdo, »Božja milost nek te vodi, da se domu korist plodi!« Osim toga gore više pred parobrodskom poslovnicom, bila je vrlo lijepa društvena zastava i mnogobrojni topovi.

Na lijevoj obali tj. građanskoj strani Siska (koji je pripadao zagrebačkom Kaptolu i županiji) odmah prema parobrodu svirala je domaća sisačko-građanska glazba domorodne pjesme i grmili su neprestano topovi. Gore, više na trgu bila su dva velika, narodnom bojom ukrašena stupa, na svakom po jedna zastava, austrijska i hrvatsko-slavonsko-dalmatinska, s grbom svih kraljevina i oznakama F. V. (Ferdinanda). Pod ovim zastavama grvali su neprestano topovi, kao i na nekojim brodovima.

Na večer je svetkovina ovoga sretnoga dana poljepšana ophodnjom navedenih glazba u oba dijela grada. Naročito u građanskom dijelu bilo je na trgu prisutno sa bakljama, umjetnim ognjem i raketa-

ma razne vrsti. Mladi su domoroci isto na Kupi nedaleko parobroda još više rasvjetljavali jasnu i vedru noć.

Dne 9. rujna oko 9 sati izvršen je blagoslov parobroda. U obredu su sudjelovala oba kršćanska svećenika, pružajući primjer ravnopravnosti i suradnje naših naroda, na području Hrvatske. Prisutni su bili zapovjednici prve i druge banske regimente, brigadir Kempen, obrstlajtnant Josip pl. Krpan, te drugi građanski, vojnički časnici, gospoda, gospođe i nebrojena množina prostoga puka. Uz tutnjavu topova i sviranje glazba blagoslovio je na zapadnoj strani naš parobrod preč. gosp. vice-arcidakon i župnik sisački Franjo Kalabar, a na istočnoj strani preč. gosp. G. Janjatović pravoslavni paroh iz Petrinje. Za odvjetnika dat je parobrodu sv. Ivan Krstitelj, sa imenom »Sloga«. Trebalo je zaista čvrste sloge, da se ovaj parobrod dovede do uspjeha. Ovo je bio samo početak, trebat će dakle još mnogo sloge da ovo naše trgovačko poduzeće uspije i služi na čast i ponos narodu i domovini.

Isti dan bio je kod upravitelja društva Mihajla Čaića svečan objed, kod kojega su mnoga ugledna domorodna i strana gospoda provedeli ugodno vrijeme. Već pomenuti veliki sudac bio je stoloravnatelj. Sve je bilo radosno, veselo! Prva zdravica bila je za cara i kralja Ferdinanda, zatim su slijedile druge, među kojima i za hrvatskog bana, te konačno za ostale nazočne goste. Kada je bila napita zdravica »Slogi«, pjevali su domorodni gosti lijepu pjesmu »Dim se diže iz daleka«, koja je bila već tiskana u Gajevoj Danici. Osim ove više puta ponovljene, pjevali su i mnoge druge lijepo i domorodne pjesme. Na dvorištu je svirala glazba neprestano, na obali su gmili topovi, te se je tako dovršila ova nezaboravna svečanost.

Za urednije putovanje parobroda, te obavljanje poslova, pogođene su i u službu primljene potrebne osobe. Osim već zapovjednika, kapetana Đure Bana i strojara primljen je kao novi podkapetan I. N. Havliček, zatim dva krmilara, momci itd. Za postaje, gdje se putnici i roba mogu za parobrod upisati i kupiti putne karte, određeni su slijedeći gradovi i mjesta: Zemun, Klenak, Mitrovica, Županja, Brod, Stara Gradiška, Jasenovac i Sisak. Prva i posljednja jesu glavne postaje.

Ovo prvo putovanje trajalo je toliko zbog probe, kao i zbog veoma plitke vode, nešto dulje nego što će trajati slijedeća ostala. No baš ako se u buduću na kakove male neprilike naiđe neće biti malo uzdrmati ovo društvo. Zna se da je svaki početak težak i da će sve bolje ići, dok se ljudi na brodu uvježbaju u poslu i sa rijekom dobro upoznaju. Pored svega navedenog nije utrošeno više od 64,15 h za plovidu od Zemuna do Siska. Povrh svega toga treba uračunavati i zadržavanja na postajama.

Parobrod će za izvjesno vrijeme, dok je samo jedan, odlaziti po mogućnosti svakoga mjeseca dva puta (tj. 15. i 30. iz Siska. Tako je već 15. IX krenuo nakrcan robom i putnicima odavde za Zemun. Mnoga gospoda i gospođe vozili su se iz Siska do Jasenovca, kamo su prispjeli u veoma ugodnoj zabavi za nekoliko sati, te gledali kako Sloga grabi dalje valovima Save...²

F. L. i A. C.

Bilješke:

- 1.) Krunoslav Tkalac »Sava kao plovni put u 18. i 19. stoljeću«, — rukopis, strana 2: »Kod Rače utječe rijeka Drina u Savu. Tako donosi oblucé veličine od kokošijeg jajeta do pesnice. Sve se to nagomilava na samom ušću u čunjastu gromaču. Prvo je nastala šljunčara, a drugo je dovelo do toga da je kod Rače bila najopasnija plovidba. Naime, rijeka Drina utječe usred tjemena meandra, a struje vodâ se presijecaju. To posljednje čini glavnu opasnost plovidbe brodova na vuču konjima. Kod Rače se utopilo u Savi od 1828.—1878. god. što putnika, što brodara 899. Konačna regulacija na tome mjestu počela je 1892. god. kada je Austro-ugarska (1878.) ovladala Bosnom«.
- 2.) Poseban otisak ovoga putovanja tiskao je Ljudevit Gaj u svojoj tiskari 1844. u Zagrebu, a preslikan je u Arhivu Hrvatske Zagreb, ovih godina. Za Županijski zbornik tekst je slobodno preradio, prilagodio današnjem našem jeziku izrađivši tri redakcije: Krunoslav Tkalac.

György Györffy: Szlavónia Kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata, u
»Levéltári Közlemények« Budapest, 1970, br. 2, str. 223—240

IVAN FILIPOVIĆ

Kritička studija dokumenata o formiranju Slavonije

Najprije kaže, da su hrvatski i mađarski historičari vodili žučnu diskusiju o tom problemu, prije prvog svjetskog rata. Prema Konstantinu Porfirogenetu i ispravama hrvatskih kraljeva, »Hrvatska« se zvalo područje od mora do Gvozda, a područje između Save i Drave služilo je u X stoljeću kao baza za ratne operacije Mađara i oko godine 1000 uključilo se u sistem ugarskih županija pod naslovom Comitatus Simigiensis ultra Dravam. Krajem XI stoljeća kad je Ladislav osvojio »Slavoniju«, znači taj termin »primorsku Hrvatsku«. Ta primorska Hrvatska i Dalmacija postaju u XII stoljeću vojvodstvo (»ducatus«) i na njihovom čelu stoji ban, koji upravlja njima kao posjedom mađarskog prijestolonasljednika. God. 1190 Bela III podvrgava teritorij južno od Drave »gubernatoru« tj. prijestolonasljedniku i banu. Otada se to područje zove »Tota Sclavonia«. Naziv »Sclavonia« za »teritorij južno od Drave« srećemo prvi puta u jednoj falsificiranoj ispravi, koja je nastala 1223. u Rimu za vrijeme spora između zagrebačkog biskupa i panonhalmskog opata radi desetine. Od god. 1241. u ispravama se razlikuje »Croatia« od »Slavonije«; potonje sada seže od Drave do Gvozda.

Kao što slijedi Györffy ostaje pri staroj mađarskoj teoriji, da su Mađari osvojili Slavoniju (a i cijelu Hrvatsku). Zato sve mađarske članke uvijek treba kritički priimati.

Ivan Filipović

ANTUN E. BRLIĆ

ZAPISI KAPETANA OSMAN-AGE

Sveučilišna tiskara u austrijskom gradu Gracu započela je izdavanje serije dosad nepoznatih, odnosno samo fragmentarno već objavljenih djela turskih historika iz XVI—XVII stoljeća. Ova izdanja osobito su zanimljiva kao manjeviše dokumentarna vrela i za prilike u nekim krajevima naše zemlje. Izdavač je ove serije poznati austrijski turkolog dr Rikard Kreutel. Dosad je obradio i sa komentarima popratio »Dnevnik ceremonijara Visoke porte o pohodu Kara Mustafe kroz naše krajeve i opsadu Beča. Zatim putovanje poznatog nam Evlije Čelebije god. 1665. kroz »đaurške« zemlje u Beč. Nadalje je izdao u Carigradu na temelju sačuvanog rukopisa Derviš Ahmeda sina Ašik-paše povijesni prikaz uspona dinastije Osmana na prijestolje turske carevine.

Kao najnovije djelo dr Kreutel je preveo zapise mladog konjaničkog kapetana Osman-age, sina kapetana turske milicije u Temišvaru, Ahmed-age. Mada vrlo mlad, Osman je zahvaljujući svojim visokim obiteljskim vezama već — sa 17 godina — postigao čin kapetana i sudjelovao u drugoj polovici XVII vijeka u ratovima Austrije protiv Turaka. U blizini tvrđavice Lipova u današnjoj Slovačkoj pao je u austrijsko zarobljeništvo 1688. godine. Kao zarobljenik Osman je prošao i našim krajevima. Osim Beograda i Srijema boravio je u Bačkoj, Erdutu, Osijeku, Slavonskom Brodu, Donjem Miholjcu, Pakracu, Slavonskoj Požegi i mnogim drugim naseljima Slavonije i Hrvatske, dok napokon nije otkupom došao u ruke nekih štajerskih grofova. Tek 1699. god. uspjelo mu je vratiti se u Temišvar. Naučivši naš jezik njemački jezik postao je nakon povratka tumač raznih visokih turskih rukovodilaca, a 1724. god. nakon pada Temišvara iselio se u Carigrad. Opisao je svoje zgrade i nezgode vrlo plastično. Time je dao zanimljiv uvid i u prilike u našim zemljama u burnim vremenima dugotrajnih ratova s Turcima. U rukopisu je ostavio svoj opsežan opis bitke kod Petrovaradina 1716. god. Nedugo nakon što se udomio u Carigradu gubi mu se svaki trag.

Antun E. Brlić

Stvaranje svijeta, Herman prof. Ivan 1972

MSGR. DR ANDRIJA ŽIVKOVIĆ

Rođen 23. studenoga 1886. u Sikirevcima, sin Ivana Živković obrtnika i Marije rođ. Dam iz Babine Grede. Pučku školu završio je u rodnom mjestu. Prvi razred gimnazije pohađao je u Vinkovcima (1898—1899), a zatim nastavlja gimnazijske nauke u Osijeku (1899—1906), kao pitomac Dječakčkog sjemeništa đakovačke biskupije gdje maturira 1906. Više bogoslovske nauke studira u Rimu na Gregorijanskom sveučilištu, kao pitomac Collegium Germanicum-Hungaricum od 1906 do 1913. Ondje je promoviran na čast doktora filozofije godine 1909, a na čast doktora bogoslovlja promoviran je u Rimu u ljeto godine 1913. Svećenikom je zaređen u Rimu 28. listopada 1912, a prvu misu je služio 1. studenoga 1912. u Hrvatskoj crkvi sv. Jeronima u Rimu.

Nakon završenih nauka vraća se u domovinu, te na Biskupskom liceju u Đakovu (VII i VIII. razred gimnazije) u jesen 1913. postaje profesor filozofije, zemljopisa i povijesti. Biskup dr Ivan Krapac imenuje ga 1. kolovoza 1914. svojim tajnikom. Na toj dužnosti zahvaća ga svjetski rat. Kao vojni dušobrižnik služi tri mjeseca, a zatim se ponovno vraća na dužnost biskupskog tajnika. Ujedno predaje u Biskupskom bogoslovskom sjemeništu filozofiju i sociologiju. Godine 1920. postaje ravnateljem biskupske kancelarije u Đakovu.

Ukazom od 16. veljače 1925. imenovan je profesorom na Bogoslovskom fakultetu Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu. Tada napušta Đakovo i prelazi u Zagreb. Ovdje je školskih godina: 1926/27, 1928/29, 1929/30 i 1934/35 biran za dekana Bogoslovskog fakulteta. Rektorom Hrvatskog sveučilišta izabran je godine 1938, koju čast obnaša škol. godine 1938/39 i 1939/40. Rektorsku službu vršio je u najtežim prilikama, kada su politička previranja u Zagrebu i svijetu bila na vrhuncu, a drugi svjetski rat na početku. U takvim prilikama policija upada na Sveučilište i krši njegovu tradicionalnu autonomiju, a rektor ostaje nemoćan nad događajima.

Na znanstvenom polju poznat je kao plodan pisac djela bogoslovskog sadržaja. Njegovo najznačajnije djelo je KATOLICKO MORALNO BOGOSLOVLJE u tri sveska I/1938, II/1942 i III/1946. Osim toga napisao je i ova djela: SAKRAMENTALNO DJELOVANJE MILOSTI U PRESVETOJ EUHARISTIJI (Đakovo 1924), PROBLEM ETIČKE KULTURE (Mostar 1927), NASA CRKVA I NASA INTELIGENCIJA (Mostar 1929), Enciklike pape Pija XI: ZA MORALNI I SOCIJALNI PREPOROD NARODA (Zagreb 1931), EUGENIKA I MORAL (Zagreb 1933), OSNOVNE IDEJE »POZITIVNOG« KRŠĆANSTVA U NJEMAČKOJ (Zagreb 1935), OBITELJ U SVJETLU KRŠĆANSTVA (Zagreb 1938 i OČE NAŠ (Zagreb 1942).

U Đakovu je 1920 sa drom Matijom Belićem osnovao kulturno-politički tjednik »Đakovačke pučke novine«, kasnijim imenom Narodna Obrana, odnosno »Hrvatska Obrana«, koje su izlazile do rujna 1941. Urednikom »Glasnika Biskupija bosanske i snijemske bio je od godine 1917 do 1920. Urednikom »Bogoslovske smotre« u Zagrebu bio je od godine 1925. do 1938.

Začasnim komornikom sv. Oca Pape imenovan je 1916, a tajnim komornikom sv. Oca Pape imenovan je 1920. Odlikovan je bugarskim odlikovanjem Prvoga reda za građanske zasluge i talijanskim odlikovanjem Grand oficiale... te drugim državnim i crkvenim odlikovanjima.

Umro je u Zagrebu 10. siječnja 1957. i pokopan u crkvi Krista Kralja na Mirogoju.

Prof. IVAN HERMAN

Josip Babogredac

SLIKAR SLAVONSKE RAVNICE

Prva samostalna izložba slika Josipa Babogredca učitelja u miru i slikara, održana u Likovnom salonu narodnog sveučilišta u Županji polovinom 1972. godine, privukla je veliki broj poklonika likovne umjetnosti i još jednom dokazala da fenomen stvaralaštva nije isključivo privilegij »izabranih«.

Ljepši likovni doživljaj nismo mogli poželjeti u našoj sredini, posebno što su radovi slikara Babogredca rezultat dugogodišnjeg strpljivog i studioznog rada kao i umjetnikovog interesa za ambijent našeg podneblja.

Josip Babogredac rođen je u Bošnjacima 1907. godine. Još u osnovnoj školi počima se živo zanimati za crtanje i slikanje da bi kasnije u Građanskoj školi u Županji svoj afinitet polako ali sigurno produbljavao.

Učiteljska škola u Osijeku pružila mu je više prilike da stupi u prirodniji kontakt sa slikarstvom, te u periodu 1924.—1928. godine redovito posjećuje sve likovne izložbe i galerije, jer je Osijek u to vrijeme ipak predstavljao mjesto gdje se koliko-toliko moglo pratiti burno previranje u hrvatskom slikarstvu između dva rata.

Zahvaljujući prvenstveno svojoj istraživačkoj prirodi i zaljubljenosti u naš slavonski pejzaž, kao i povremenim dolascima u kontakt sa profesorom Papom, Babogredac slika idilične motive sa plandišta, bošnjačkih virova i seoskih skupova.

Pokojni prof. Martin Robotić i sam slikar, vrsni akvarelista, izvršio je presudan uticaj na Babogredčevo stvaranje usmjerivši ga na akvarel, koji i danas pored ulja i polikolora predstavlja glavno izražajno sredstvo umjetnika.

Najplodnije razdoblje po riječima Babogredca jeste ono od 1946. na ovamo. U tom periodu pored intenzivnog rada na pejzažu formira svoj specifičan koloristički pristup unoseći više intimnih komponenti po čemu ga danas lagano identificiramo među brojnim slikarima slične orijentacije u Slavoniji.

Josip Babogredac, autoportret 1951, foto J. Babogredac

Na 32 ulja, tempere, akvarela i polikolora sa kojim nam se Babogredac predstavio na svojoj prvoj samostalnoj izložbi harmonično je zaokružen stvaralački opus jednog plodnog slikara koji nam obećava ugodna iznenađenja i u budućnosti.

Slike »Autoportret« »Seljak iz Posavine«, »Stanar na svom pragu« i druge sa sličnom temom govore o slikarevoj povremenoj zainteresiranosti za portret u kojem je podjednako virtuzozan i blistav kao i u pejzažu. Najveći domet Babogredac je neosporno postigao upravo u pejzažu. On uspjeva na relativno malim formatima jednim modernim tretmanom i koloritom postići iluziju prostornosti, lijepog ugadaja za oko i dubanu osjećajnosti.

Tako na slikama »Žetva pod selom«, »Jesenjsko jutro u šumi«, »Sava kod Špilja« i »Virovi« dominiraju tople, zlaćane boje žitnih polja, rane jeseni i violetni tonovi visokog neba koje se kupa u vodama Save i plićacima Virova.

Da i arhitektura sela ima svoju individualnost, svoju fizionomiju svjedoče slike »Dudarov stan«, »Slavonsko selo«, »Budanica«, i »Stari Bošnjaci«. Apsolutno poznavanje perspektive, rasporeda tamnih i svjetlih površina čine od ovih slika rijetko uspjele motive sela istrgnute iz svakodnevnosti i spašene od neumitnosti zaborava.

»Neki slikani slikaju malo, a često izlažu, dok neki slikari slikaju mnogo, ali se na žalost rijetko srećemo s njima...« rekao je prigodom otvorenja izložbe umjetnikov prijatelj akademski slikar Josip Oroz, dajući time do znanja da ova »poznata« prva samostalna izložba Josipa Babogredca nije rezultat neimanja djela, već rezultat studioznog rada i lične umjetnikove skromnosti.

Biti umjetnik, biti blizak običnom gledaocu veliki je domet jednog talenta što je svojim dosadašnjim radom i vanserijskom izložbom potvrdio Josip Babogredac, učitelj u miru i slikar naše Slavonske ravnice.

Prof. Ivan Herman
Akademski slikar

Županja, 8. XII 1972.

Nešto malo o Zborniku

Sjednica Komisije za kulturnu djelatnost općinske konferencije SSRN — Županija održana je 22. III 1972. Na drugoj točki raspravljalo se o pripremi za izdavanje četvrtog broja Županijskog zbornika. Zaključeno je da će izdavač biti narednih brojeva Muzej Županija. Da bi isti uspješnije mogao djelovati, izabran je prošireni redakcijski odbor. Kao i do sada upućeno je za dotaciju — Fondu za kulturu Skopštine opštine Županija, što je i učinjeno molbom 28. III 1972. Zborniku je odobreno 10.000 dinara. Od prijašnjih dotacija Zbornik ima u banci gotovine 7.503 din. i 52 pare. Sa ovim skromnim novčanim sredstvima krenuli smo u borbu za ostvarenje ovoga broja, iako smo svjesni da nam nedostaje dosta materijalnih sredstava.

Cilj i ovoga Zbornika jeste razvijanje kulturne nadgradnje Županije, Komune i uže Slavonije. Isto tako težnja je uredništva okupiti što vrsnije suradnike. U tome se uglavnom i uspijeva, iako je to delikatan posao, jer ljudi su vrlo osjetljivi na svoj znanstveni i književni rad i osobu. Uredništvo želi da zadovolji sve suradnike, ali Zbornik ima svoj vanjski izgled — liniju i opseg, koji se mora održavati i poštovati. Na toj se točki ukrštaju interesi uredništva i autora, ali ako sudi razbor i to se daje uskladiti. Zbornik želi održati stanje, da kod obrade tema pisci izbjegava neku prepirku. To se ostavlja pojedincima autorima, kada samostalno tiskaju svoje radove! Bilo je također dosta posla oko uređivanja Zbornika. Jedan rad je predan na prevođenje, te je još dugo pripređivan za tisak. Drugi rad je prerađivan sa našeg jezika iz 1844. na današnji. Treći se morao izraditi uvod i tako prirediti za tisak. Četvrtom je također prerađivan uvod itd. Ti su prilozima prekućavani na pisacem stroju. Poseban rad je kod tiskanja »tehnički urednik«. To će ovaj puta voditi glavni urednik. Kad Zbornik bude tiskan, nikad se nema zamišljena slika o tome kako izgleda naličje toga nastajanja i koliko to dugo traje. Ne treba davati ocjenu onome radu kojega ne poznamo. Imamo i seljaka-pisca Karlu Bušica iz Županije, kojega smo svesrdno prihvatili, podupirali u razvoju, da nam otkriva prošlost, narodni život i običaje stare Županije. Ima i novih suradnika koji svojim temama podmlađuju ovaj Zbornik. Dali smo mjesta i umrlima koji su dobar dio života usmjeravali na kulturnu izgradnju Županije. Konačno i mladim pjesnicima koji su se javljali dali smo mjesta.

Znanstveni i književni radovi najviše obrađuju Županiju i Savu koju ona dodiruje. Odstupanje smo učinili kod priloga dra Andraša Kubinyi-a iz Budimpešte o Nikoli Iločkom. Radnja dotiče i područje Slavonije, te i Iloka. Ličnost Nikole Iločkog cjelovito je obrađena i prvi puta prikazana kao takova u našoj historiografiji, te zaslužuje posebnu pažnju.

Zbornik će se moći naručiti na adresu: Muzej Županija. Novac, najbolje poslati poštanskom uputnicom 20 ND. Novi rukopisi mogu se slati do svibnja 1974. godine.

Uredništvo

S a d r Ź a j:

- 5 Mr Đuro Rauš, O TVORNICI TANINA U ŽUPANJĀ
dipl. inž. šum.,
- 13 Martin Robotić, POSLIJE OTKAZA
- 17 Josip Bačić, KAZITE MI STARI DRUZI, (pjesma)
- 18 Krunoslav Tkalac, VODENICE NA SAVI U ŽUPANJI I
OKOLINI OD 18. DO POČ. 20. ST.
- 31 Julije Petrinović, VODENICA (pjesma)
- 32 Karlo Bušić-Jelić, KATA GIGOVA
- 47 Grgić Jasna EPITAF ZA SVOJ GROB (pjesma)
- 48 Dr Andras Kubinyi, PITANJE BOSANSKOG KRALJEVSTVA
NIKOLE ILOČKOG
- 58 Julije Petrinović, KAD SAVA CVATE
- 61 Grgić Jasna, KORAK PO KORAK (pjesma)
- 62 Stjepan Pavičić, RAZVITAK NASELJA U ŽUPANJSKOM
PODRUČJU
- 74 Ivan Marković, MAJKA JE DOČEKALA SINA
- 76 Davor Soha, DVADESET SEDMA KONTROLNA PJESMA
(pjesma)
- 77 Dr Matko Kadić, SELO GRADISTE U PROŠLOSTI I DANAS
(1971)
- 102 Josip Bačić-Savski, SAVSKA PITORESKA
- 106 Fendo Bačić, PJESNIKOVA PJESMA (pjesma)
- 107 Krunoslav Tkalac, PRILIKE U PROŠLOSTI NA SAVI KOD
ŽUPANJE
- 117 Ing. Viktor Horvat, SJECANJE NA VLADIMIRA KOVAČICA
- 123 Vladimir Kovačić, KRAJ RIJEKE (pjesma)
- 124 Karlo Bušić-Jelić, SJECANJA NA EPIDEMIJU INFLUENCE
1918. G. U ŽUPANJI

- 129 Ferdo Bačić, SLAVONSKI DJEČJI PISCI
- 143 Ferdo Bačić, USPAVANA RIJEKA (pjesma)
- 144 Julije Petrinović, SUKOB MARTINA BENAKOVIĆA I
PUKOVNIKA FROMMA (uz posredovanje
J. J. Štrošmajera)
- 147 Josip Bognar, PROIZVODNJA I PEČENJE OPEK
POLJSKIM PEĆIMA U 19. ST.
- 153 Josip Bačić, MIJENA (pjesma)
- 154 Josip Jarić, PRESELJAVANJE GRANIČARA
- 157 Josip Bačić, OČE MOJ (pjesma)
- 158 Stjepan Tomić, DRUŠTVENI FAKTORI KOJI DOVODE DO
POJAVE ALKOHOLIZMA U OPĆINI
ŽUPANJA
- 162 Julije Petrinović, RADOVI NA KANALIZACIJI U OPĆINI
ŽUPANJA
- 164 Krunoslav Tkalac, STATISTIČKI PODACI O KOTARSKOJ
OBLASTI ŽUPANJA ZA 1892. GOD.
- 172 Karlo Bušić-Jelić, PRODORI RIJEKE SAVE 1878. GOD. U
ŽUPANJI
- 176 F. L. i A. C., PUTOVANJE I DOLAZAK U SISAK PRVOG
DOMORODNOG PAROBRODA »SLOGA«
- 184 Ivan Filipović, KRITIČKA STUDIJA DOKUMENATA O
FORMIRANJU SLAVONIJE
- 185 Antun E. Brlić, ZAPISI KAPETANA OSMAN-AGE
- 187 Ivan Marković, MSGR DR ANDRIJA ŽIVKOVIĆ
- 188 Prof. Ivan Herman, JOSIP BABOGREDAC SLIKAR
SLAVONSKE RAVNICE
- 190 Uredništvo, NEŠTO MALO O ZBORNIKU

